

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)



XXII. évfolyam

2015. 1. szám

E számunk szerzői



Buják Gábor (PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem BTK),
Czövek Zoltán (középkorkutató, Debrecen),
Csiba Balázs (PhD-hallgató, Comenius Egyetem, Pozsony, BTK),
Kiss Gábor (PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Kánonjogi
Posztgraduális Intézet),
Ribi András (PdD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK)

BTK = Bölcsészettudományi Kar

*

Lapunkat támogatták:



Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

A szépesi káptalan
(Buják Gábor felvétele)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXII. évfolyam

2015. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtdományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtdományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámoló.

Cél: A történeti segédtdományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtdományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

BUJÁK GÁBOR

A SZEPESI ÉS POZSONYI PRÉPOSTSÁGOK KORAI TÖRTÉNETE A SZLOVÁK HISTORIOGRÁFIÁBAN

Bevezetés

Az esztergomi egyházmegye területén két prépostság alakult ki a hozzájuk tartozó társaskáptalanokkal még az Árpád-korban. Ezek az intézmények az érseki székhelytől távol eső, viszont gazdaságilag és politikailag fontos régiók jelentős egyházi központjaivá váltak, nem is beszélve a jogi életben hiteleshelyként betöltött szerepükről. A szlovák történettudomány számára megkerülhetetlen ezen intézmények kutatása, már csak azért is, mert az ország mai területére vonatkozó középkori források jelentős részét ők adták ki.

Az I. világháború után professzionalizálódó szlovák történettudomány és történeti segédtudományok egyre jelentősebb kutatási eredményeket mutatnak fel a pozsonyi társaskáptalan korai történetének kutatásában. A szlovák (és lengyel) historiográfia eredményei azonban eddig többnyire ismeretlenek a magyar történettudományban (ami a legújabb magyar eredményeket tekintve fordítva is igaz). Ennek főleg nyelvi okai vannak, arról nem is beszélve, hogy némelyik munka nehezen hozzáférhető még a szlovák kutatók számára is. Elsősorban ilyenek a csak rövidített formákban publikált vagy csak kéziratban létező szakdolgozatok, de egy-egy korlátozott számban megjelent kiadványt is gyakran körülményes megszerezni. Ezért is szükséges megismertetni a magyar kutatást a szlovák egyháztörténetnek, segédtudományoknak és régészetnek a pozsonyi és szepesi káptalan korai történetét érintő eredményeivel.

A szepesi egyház- és helytörténetírás fejlődése

A Szepesség története iránti korai érdeklődésről már a középkor végén és a kora újkor elején íródott városi krónikák is tanúskodnak. Viszonylag korán kezdődött a Szepesség történetéhez fűződő források kiadása is. A Wagner Károly (1732–1790) által a XVIII. században elkezdett színvonalas forráskiadói munka, melyet

a XX. század elejéig folytattak a régió neves történészei, jelentős mértékben hozzájárult a helytörténet kutatásának fejlődéséhez.¹

A hely- és egyháztörténészek munkáját az értékes forráskiadványok mellett a Szepesmegyei Történelmi Társulat is elősegítette. A társulat 1883-tól fogta össze a régió múltjával foglalkozó kutatókat, rendszeres (*Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve*), illetve különálló kiadványaiban tájékoztatva az érdeklődőket kutatási eredményeiről.²

A Szepesség egyháztörténeti múltjával elsősorban a régió egyházi személyei foglalkoztak, legfontosabb kutatóközpontjukká maga a szepesi káptalan vált. Ha nem is voltak a káptalan tagjai, többségük a mellette működő papi szemináriumban tanult vagy tanított; arról nem is beszélve, hogy a káptalan levéltára kiváló kutatási lehetőséget biztosított. A káptalan történetéhez kapcsolódó kutatásokat maga az intézmény is támogatta. 1909-től a káptalan tagja volt a prépostság történetét először feldolgozó Pirhalla Márton (1852–1922) is.³

A káptalani szemináriumban tanult, majd 1893-tól kanonokja volt a szepesi történetírás kiemelkedő alakja, Hradszky József (1827–1904) is.⁴ Az egyébként szlovák származású, de jobbára magyarul publikáló Hradszky a szomszédos Szepesváralja plébánosaként korábban is kutatott a káptalan levéltárában, de miután a testület tagja lett, kizárólag az itt található hatalmas forrásanyaggal foglalkozhatott. A káptalan történetéről összegyűjtött anyagot azután Szmrecsányi Pál püspök és a káptalan támogatásával adta ki 1901-ben.⁵ A munka első részében a prépostság és káptalan kezdeteiről, birtokairól, intézményeiről szóló forrásokat

1 *Wagner, Carolus*: *Annalecta Scepusii sacri et profani*. I–IV. Viennae–Posonii–Cassoviae, 1773–1778.; *Bárdossy, Johannes*: *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Leutschoviae, 1802.; *Schmauk, Michael*: *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Pars 2. Szepesváralja, 1889.; *Weber, Samuel*: *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis*. Pars 3. Leutschoviae, 1908.

2 A Szepesség szlovák és magyar historiográfiájának összefoglalására ld. *Chalupecký, Ivan*: *Miesto Spiša v slovenskej historiografii* [Szepesség helye a szlovák historiográfiában]. In: *Terra Scepusiensis*. Szerk.: Gladkiewicz, Richard. Bratislava, 2003. (A továbbikban: *Terra Scepusiensis*) 29–34. p.; *Pavercsik Ilona*: *A Szepesség a magyar történeti irodalomban*. In: *Terra Scepusiensis* 49–62. p.

3 *Pirhalla Márton*: *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse, 1899.

4 Špirko, Jozef: *Spišský historik Jozef Hradský*. Turčiansky Svätý Martin, 1946.

5 *Iosephus Hradszky*: *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio olim collegiati, sub iurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensis constituti*. Szepesváralja, 1901.

adta közre, leírta a káptalan épületeit, a korabeli és régi istentiszteleti rendet. A munka második részében pedig a káptalan prépostjainak és kanonokjainak névsorát állította össze. Mivel az így is terjedelmes munkában csak a káptalan történetéhez szorosan kapcsolódó kérdésekkel foglalkozott, a prépostság, illetve a hozzá tartozó plébániák történetéről készített munkája külön kötetben jelent meg már a halála után.⁶

A szepesi történetírás fejlődése az első világháború után megakadt. A kutatókat összefogó társulat ugyan továbbra is működött, kiadói tevékenysége viszont gyakorlatilag megszűnt. A két világháború közötti időszakban szinte csak a környék katolikus papjai publikáltak történeti témájú műveket. Az amatőr helytörténészek közül kiemelkedik Ján Vencko (1869–1957), aki a savniki apátságról, illetve a szepesi várról szóló könyveiben kitért a káptalant érintő kérdésekre is.⁷

A két világháború közötti időszak legjelentősebb szepesi történésze Jozef Špirko (1896–1954) volt. Špirko szintén szorosan kötődött a káptalanhoz a szemináriumbeli tanulmányai, majd későbbi tanítói pályafutása során. 1937 és 1948 között több tanulmányt jelentetett meg Szepesség egyház- és művészettörténetéről, de írt egy kétkötetes egyetemes egyháztörténetet is. Az 1948 után háttérbe szorított ígéretes egyháztörténész nem publikált többet, hamarosan meg is halt.⁸

Az 1948 utáni időszak nemcsak az egyháztörténetnek, de helytörténetnek sem kedvezett. 1946-ban véglegesen megszűnt a Szepesi Történeti Társulat, és csak 1965-ben alakult meg a Szlovák Történelmi Társulat keretein belül a Szepesi Történészek Köre (*Kružok historikov Spiša pri Slovenskej historickej spoločnosti*). A 1960-as években újjáéledő helytörténeti kutatásokban azonban a település-, társadalom- és gazdaságtörténet mögött jelentősen háttérbe szorult az egyháztörténet.

A kedvezőtlen körülmények ellenére a 1960-as évekből származik Magda Feňarová munkája a szepesi prépostságról.⁹ A prépostság középkori okleveleinek fondjához írt segédlet 458 oklevél regesztáját és adatait tartalmazza (melyeket az anyag feldolgozatlansága miatt addig alig használtak), így máig hasznos kiindu-

6 *Hradszky József*: Additamenta ad Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis. Szepesváralja, 1903–1904.

7 *Vencko, Ján*: Dejiny štiavnického opátstva na Spiši [A savniki apátság története]. Ružomberok, 1927.; *Uő*: Z dejin okolia Spišského hradu [A szepesi vár környékének történetéből]. Spišské Podhradie, 1941.

8 *Slovenský biografický slovník*. 5 zv. [Szlovák életrajzi lexikon. 5. köt.]. Szerk.: Matovčík, Augustín. Martin, 1992.

9 *Feňarová, Magda*: Spišské prepošstvo: Stredoveké listiny 1249–1526: Inventár [Szepesi prépostság: Középkori oklevelek 1249–1526: Inventárium]. Bratislava, 1964.

lópont a kutatók számára. A regeszták elé értékes bevezetést is írt, mely a levéltári fond kialakulásán és felosztásán túl a prépostság történetével foglalkozó addigi magyar és szlovák kutatás eredményeit összegezte.

A szepesi egyháztörténeti témájú kiadványok jelentős gyarapodásának lehetünk tanúi a '90-es évek kezdetétől. E mögött a társadalmi-politikai változások kedvező hatásai mellett a helytörténeti kutatások fellendülése áll. 1992-ben megalakult a Szepesi Történelmi Társulat (*Spišský dejepisný spolok*), amely a volt Szepesmegyei Történelmi Társulat (1882–1946), illetve a Szepesi Történészek Köre (1965–1991) tevékenységének folytatója. A társulat 1993-tól jelenteti meg évente-kétévente kiadványát (*Z minulosti Spiša*), amelyben tagjai kutatási eredményeit publikálja.¹⁰

Természetesen az említett társulat kiadói tevékenysége mellett több más publikáció is napvilágot látott. Ki kell közülük emelni a 2003-ban Szepesség történetéről tartott nemzetközi konferencia tanulmányait közreadó kötetet,¹¹ illetve a Szepesség 1209-es említésének 800. évfordulójára alkalmából napvilágot látott kiadványokat. Ilyen volt a régió történetét összefoglaló mű első kötete,¹² az évforduló emlékére rendezett, a szepesi vár és káptalan történetéről szóló kiállítás anyagát, és a legújabb kutatásokról szóló összefoglalásokat közlétező kötet,¹³ illetve az évfordulóra rendezett konferencia előadásait tartalmazó tanulmánykötet.¹⁴

A fent említett kiadványok lehetőséget adtak a szepesi egyház- és helytörténészeknek eredményeik publikálására. Közéjük tartozik Ivan Chalupický, 1956–1996 között a Lőcsei Állami Levéltár munkatársa, aki több ízben foglalkozott a káptalan történetével, és 1990 után (többek között) a szepesi káptalan papi szemináriumában tanított egyháztörténetet.

A pozsonyi Comenius Egyetem régészeti tanszékének oktatójaként dolgozó régész és egyháztörténész, Michal Slivka a régészet eredményeit felhasználva

10 A társulat honlapja: www.spisiaci.sk

11 Terra Scepusiensis. Szerk.: Gladkiewicz, Richard. Bratislava, 2003.

12 Historia Scepusii. 1. köt. Szerk.: Homza, Martin – Sroka, Stanislaw A. Bratislava–Kraków, 2009. (A továbbiakban: Historia Scepusii 1.)

13 Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209–2009. Szerk.: Novotná Mária. Levoča, 2009. (A továbbiakban: Terra Scepusiensis – Terra Christiana)

14 Z dejin Spišského prepoštva [A szepesi prépostság történetéből]. Szerk.: Hromjak, Ľuboslav. Spišské Podhradie, 2010. (Studia Theologica Scepusiensia X.) (A továbbiakban: Z dejin Spišského prepoštva)

próbált képet adni a szepesi káptalan kezdeteiről,¹⁵ illetve a településtörténet vizsgálatából kiindulva az egész szepesi egyházszerkezet fejlődéséről.¹⁶

A Szepesség történetét feldolgozó szintézisben pedig, hosszú idő után elsőként, a régió korai egyháztörténetének összefoglalására Martin Homza vállalkozott.¹⁷ Homza, hasonlóan Slivkához, jelenleg szintén a Comenius Egyetemen oktat a Szlovák Történelmi Tanszék professzoraként, és szintén jelentős aktivitást fejt ki a Szepesség történetének kutatása, illetve megismertetése érdekében.

A szepesi egyházi struktúrák 1301 utáni történetét Henryk Ruciński foglalta össze ugyanebben a kötetben.¹⁸ A lengyel kutató a Białystoki Egyetem Történelmi Intézetének professzora, középkori és kora újkori magyar és szlovák történelemmel, illetve a kereszténység kelet-közép-európai történetével foglalkozik. Akárcsak Homza, Ruciński sem elsősorban a Szepesség egyháztörténetével foglalkozott korábban, az általa írt fejezet ezért jobbára áttekintő jellegű.

Részletekbe menően foglalkozott a prépostság történetével Peter Labanc. Már a Szepesség történetének első kötetében több helyen kijavította Wagner és Hradszky adatait a szepesi káptalan középkori prépostjairól.¹⁹ 2011-ben védte meg a Nagyszombati Egyetemen doktori disszertációját ebben a témában.²⁰ Labanc munkája a témában eddig megjelent legteljesebb szlovák nyelvű összefoglalás. Külön tárgyalja a szepesi prépostság helyzetét (alapítását, funkcióját, jogköreit, területi kiterjedését) a XIII–XIV. században, részletesen megvizsgálva

15 *Slivka, Michal*: Kristianizačný proces na Spiši (K počiatkom Spišskej kapituly) [Krisztianizáció a Szepességben – A szepesi káptalan kezdeteihez]. In: *Z minulosti Spiša 9–10. (2001/2002)* 23–40. p.

16 *Uő*: Sídliškova a cirkevná štruktúra Spiša vo včasnom až vrcholnostredovekom období [A Szepesség település és egyházi hálózata az érett és késő középkorban]. In: *Terra Scepusiensis* 419–446. p.

17 *Homza Martin*: Počiatky kresťanstva na Spiši [A kereszténység kezdetei a Szepességben]. In: *Historia Scepusii* 1. 233–284. p.; *Uő*: Spišský hrad a Spišské prepošstvo (Dve centrá včasnostredovekého Spiša) [A szepesi vár és prépostság – A középkori Szepesség két központja]. In: *Terra Scepusiensis – Terra Christiana* 9–27. p.

18 *Ruciński, Henryk*: Cirkevné štruktúry na Spiši v neskorom stredoveku [Szepes egyházszerkezete a középkorban]. In: *Historia Scepusii* 1. 400–429. p.

19 *Labanc, Peter*: Zoznam spišských prepoštov [A szepesi prépostok névsora]. In: *Historia Scepusii* 1. 564–565. p.; *Uő*: Spišský prepošti do konca 13. storočia [Szepesi prépostok a 13. század végéig]. In: *Z dejín Spišského prepoštva* 95–120. p.; *Uő*: Spišský prepošti 1301–1511 – sonda do problematiky [Szepesi prépostok 1301–1511 – szonda a problematikába]. In: *Z dejín Spišského prepoštva* 121–128. p.

20 *Labanc, Peter*: Spišský prepošti do roku 1405 [Szepesi prépostok 1405-ig]. Trnava, 2011.

az egyes prépostok családi hátterét, megválasztásuk módját, préposti tevékenységüket, illetve aprólékos áttekintést ad a prépostság és káptalan birtokainak és jövedelmeinek változásairól.

A szepesi káptalan korai története a szlovák történészek szemével

A XIX. századi szlovák történetírás nagy jelentőséget tulajdonított a Szepességnek a magyar államalapítás előtti időszakban is. Nem véletlen, hogy az 1918 előtti szlovák historiográfia meghatározó alakja, František Vítázoslav Sasinek (1930–1914) például Szepest tartotta az egyik IX. század végén megszervezett morva püspökség központjának.²¹

Hradszky József és Pirhalla Márton századfordulón megjelenő munkái hatásként is a szlovák történetírás lényegében a magyarhoz hasonlóan a XII. század végére datálta a szepesi prépostság megalakulását.²² A szepesi prépostság Imre király (1196–1204) alatti alapításával számolt Hradszky és Pirhalla nyomán Jozef Špirko is.²³ Magda Feňarová a szepesi prépostság középkori okleveleihez írt segédletében a prépostság 1209 előtti keletkezését említi.²⁴

A szepesi prépostság morva időkbe nyúló kezdeteinek elméletét Štefan Šmálik (1908–1991) elevenítette fel a '60-as évek végén.²⁵ A szepesi káptalanban a XIII. században megfigyelt kelet–nyugati „biritualizmus” alapján arra következtetésre jutott, hogy a prépostság egy hajdani nagymorva püspökség alapjain létesült. Šmálik mellett egy másik, a rendszer által nem támogatott katolikus történész, Jozef Kútnik (1912–1982) igyekezett a szepesi káptalan és kereszténység korai

21 *Sasinek, František Vítázoslav: Dejiny kráľovstva uhorského [A magyar királyság története].* vol. 1. Banská Bystrica, 1869.; *Uč: Záhľadné dejepisné otázky [Rejtélyes történelmi kérdések].* In: Slovenský letopis 3. (1879) 110–126. p.

22 *Knappek, Ludovít: Cirkevná organizácia na Slovensku v stredoveku [Egyházszervezet Szlovákiában a középkorban].* Praha, 1936.

23 *Špirko, Jozef: Začiatky Spišského biskupstva: Snahy v minulosti o jeho utvorenie [A szepesi püspökség kezdetei: Múltbeli erőfeszítések a megalakulásáért].* In: Mons Sancti Martini. Szerk.: Galan, Peter. Ružomberok, 1947. 20–53. p.

24 *Feňarová, 1964.* 5. p.

25 *Šmálik, Štefan: Stretnutie Východu so Západom v Spišskej Kapitule [Kelet és Nyugat találkozása a szepesi káptalanban].* In: Kalendár Gréckokatolíkov na rok 1970 [Görögkatolikusok kalendáriuma az 1970-es évre]. Trnava, 1969. 124–127. p.

gyökereit kimutatni elsősorban a remete szerzetesi életforma helynevekben megjelenő nyomaiból, illetve a környékbeli szájhagyományból kiindulva.²⁶

Sem Šmálik egyházi lapokban publikált, sem Kútnik szamizdatban terjedő, illetve külföldön megjelent munkáira kezdetben nem reagált a hivatalos történetírás. Az 1980-as évekre a régészeti eredményeknek is köszönhetően máshogyan látták a Szepesség korai történetét a hivatásos történészek is. Mivel a régió Nagymoráviához való tartozását kétségen kívülinek tartotta és tartja a szlovák kutatás, számolnia kellett a régióban a kereszténység kezdeteivel már a IX. század második felében. Szepes egyházi struktúráinak Nagymorávia bukása utáni esetleges kontinuitását a korai középkor jeles kutatója, Peter Ratkoš (1921–1987) vetette fel.²⁷ Ezek a vélemények azután sorra helyt kaptak a Szepeskáptalanról kiadott népszerűsítő kiadványokban is, így mára közzismertté váltak.

A fenti nézetekkel kapcsolatban több ízben adott hangot kétkedő véleményének Michal Slivka. Kútnik nézetével szemben, már a 1990-es években két tanulmányában kifejtette, hogy az írásos anyagban a XIII–XIV. században megjelenő *Remete/Heremita*, illetve *Mnišek* helynevek és patrocíniumok alapján nem lehetséges a Zoborról származó Benedek-rendi remeték korai szepesi krisztianizációs tevékenységével számolni.²⁸

Slivka szerint a krisztianizációs tevékenység korai szakaszát legkorábban a XII. századtól lehet megfigyelni a Szepességben. A plébániák hálózata pedig a XIII. századra alakult ki szilárd formában. Kiindulva abból, hogy Közép-Európa keresztény hitre térítésében a világi és egyházi hatalom kéz a kézben járt, és a világi és az egyházi közigazgatás lényegében fedte egymást, a káptalan kezdeteit éppúgy, mint Szepes megyéét a XII. századra helyezte. Ami a magyar államalapítás előtti nagymorva származtatás elméletét illeti, arról Slivka megállapítja, hogy nem támasztható alá sem írásos, sem régészeti eredményekkel; sőt megkérdőjele-

26 *Kútnik, Jozef*: Benediktínsko eremitské tradície v Popradskej a Hornádskej kotline [Benedekrendi remete tradíciók a Poprád és a Hernád medencéjében]. 1970. (kézirat); *Kútnik, Jozef*: Benedictine Missionaries in Slovakia in the 9th–11th Centuries. In: *Slovak Studies*, 22. (1970) 79–131. p.

27 *Ratkoš, Peter*: Slovensko v dobe veľkomoravskej [Szlovákia a nagymorva időkben]. Košice, 1988.

28 *Slivka, Michal*: K problematike eremitizmu na Slovensku [Az eremitizmus szlovákiai problematikájához]. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku* [A szerzetesi közösségek története és kultúrája Szlovákiában]. Szerk.: Šimončíč, Jozef. Trnava, 1994. 49–70. p.; *Uő*: Stredoveké rehoľné komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia [Középkori regurális közösségek a Szepességben és jelentőségük a településhálózat kialakulásában]. In: *Archeologica Historica*, 18. (1999) 53–62. p.

zi a Szepesség némely egyházi épületének morva uralom idejére történő datálását is.²⁹

Slivka új elképzeléssel állt elő az 1970-es években feltárt XI. századi monostor romjaiként azonosított épületegyüttes funkciójának kérdésében is.³⁰ Az épület méret- és elrendezésbeli párhuzamát az alsó-százországi Rehburg városa melletti reguláris kanonokok konventjének épületében találta meg. A magyarországi és lengyelországi kereszténység monachális kezdeteiből kiindulva reguláris kanonokok lakhelyének feltételezte az építményt.³¹

Legutóbb Martin Homza elevenítette fel a szepesi prépostság nagymorva előzményeinek elméletét. Homza feltételezése szerint a központi fekvésű Szent Márton-domb, illetve a közeli Szürke Szakáll (*Sivá Brada*) gyógyvizes forrás az ősidőktől a vidék pogány vallási központjának számíthatott. A korai temetkezési központnak számító és később a káptalanhoz tartozó Szűz Máriának szentelt templomot pedig a prépostság elődjének tekinthető szepesi főesperesség templomának tartja.³²

Homza magának a főesperességnek a létrejöttét még a IX. századra helyezi. Feltételezésében fontos helyet kap Szepes általa vizsgált közvetítő szerepe Kis-Lengyelország irányába.³³ Mivel Szvatopluk morva fejedelem kiterjesztette uralmát a későbbi Kis-Lengyelország vidékére, ahol valószínűleg intenzív térítő politikát folytatott, így kereszténynek kellett lenni a Nagymoráviát vele összekapcsoló szepesi régióknak is. Az így létesült szepesi főesperesség később túlélve Morávia bukását is beépült előbb a prágai püspökséghez tartozó Vág-provinciába, majd az esztergomi püspökség szervezetébe.³⁴ Slivka szerint ez az elmélet elavult,

29 *Javorský, František*: Románska architektúra na Spiši [Román építészet a Szepességben]. In: Pamiatky a múzeá, 48. (1999) 2. é. 55–60. p.

30 A várban 1975–1977-ben folyó régészeti kutatásokkal egy időben a Szepeskáptalannal szembeni, Pažicának nevezett erdős-rétes helyen egy kiterjedt épületkomplexum maradványait tárták fel. A kutatásokat vezető Adrián Vallašek és Andrej Fiala egy hajdani monostor romjainak vélték a maradványokat. Eredményeiket azonban nem látták tanácsosnak megjelentetni. Erre csak évtizedekkel később 1999-ben került sor (*Vallašek*, 1999.). A magyar történettudomány szkeptikus ezekkel a feltételezésekkel szemben. A kérdésről bővebben ld. *Kosztá László*: 11. századi bencés kolostor a Szepességben? In: Századok, 142. (2009) 339–357. p.

31 *Slivka*, 2001/2002.

32 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 233–237. p.

33 *Homza, Martin*: Vzťahy stredovekého Spiša a Maľopolska od najstarších čias do roku 1138 [A középkori Szepesség és Kis-Lengyelország kapcsolatai 1138-ig]. In: Historický časopis, 43. (1995) 2. é. 201–214. p.

34 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 234. p.

amennyiben régészeti eredmények azt valószínűsítik, hogy Kis-Lengyelország vidékét Dél-Szilézián keresztül érte el Szvatopluk, a Szepesség morva uralom alá tartozása pedig még nem jelent egyet a kereszténység elterjedésével.³⁵

A Szepesség történetének kutatásában kiemelt jelentőségű kérdés, hogy mire vonatkozik Imre király 1198-as oklevelének *Terra Scipiensis*ről szóló adata. A szlovák és magyar történettudomány azt valószínűsíti, hogy nem a Szepességről, de az Esztergom melletti Széplakról van szó.³⁶ Šmálik, Slivka és Chalupecký azonban kitartanak amellett, hogy ez a Szepesség első írásos említése, ráadásul a terület oklevélben említett *decima tributorum*ja esetleg a szepesi főesperesség vagy prépostság létét bizonyítaná közvetetten.³⁷

Az első ismert szepesi prépostnak Adolfot tartja a szlovák történetírás, aki 1209-ben a Poprád mellett földbirtokot kapott II. Andrástól. A kérdés, hogy vajon az első szepesi prépost volt-e Adolf, már megosztja a kutatókat. Homza a prépostságnak és káptalannak a megalapítását III. Béla (1172–1196) intenzívebb észak-keleti irányú külpolitikai tevékenységének időszakára teszi. Kiemelt szerepet kap továbbá a halicsi ügyekben aktív ifjú András herceg, akiről feltételezi, hogy akárcsak később fia, Kálmán herceg, horvát-dalmát uralkodóként is megtartotta a Szepességet.

Labanc abból kiindulva, hogy Almás falut, az első ismert adományt a prépostság II. Andrástól kapta, az intézmény alapítójának is őt kell tekinteni. Bár nem veti el, hogy erre már 1196 előtt sor került, de inkább a XIII. század elejét valószínűsíti, amikor Adolf prépostsága és a káptalani templom első nagy építési fázisa is tehető.³⁸

Špirko szerint a szepesi prépostság megalapítása beleillik a magyar királyok egyházpolitikájába, mely az alattvalók üdvösségének előmozdítása miatt új és új egyházi létesítményeket hozott létre az ország mindinkább benépesülő területein is. A szepesi káptalan megalapítása tehát azt a tendenciát követi, mely szerint az érseki és püspöki székhelyektől messze eső helyeken társaskáptalanok megalapítására került sor (Arad, Titel, Vasvár). Felhívta a figyelmet arra a jelenségre is,

35 *Slivka, Michal*: Ku genéze sakrálnych stavieb v Spišskej Kapitule [A szepesi káptalan egyházi építményeinek keletkezéséhez]. In: *Z dejín Spišského prepošstva* 44–45. p.

36 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* II. Szerk.: Marsina, Richard. Bratislavae, 1987. 99. p. (110. sz.)

37 Šmálik, Štefan: Čo je „terra Scipiensis”? [Mit jelent a „terra Scipiensis”?]. In: *Duchovný pastier*, 63. (1982) 2. č. 124–126. p.; *Slivka*, 2001/2002. 35. p.; *Chalupecký*, 2010. 33. p.; *Labanc*, 2011. 18–19. p.

38 *Labanc*, 2011. 19–20. p.

hogy a magyar érsekek és püspökök a XII–XIII. század fordulóján előszeretettel mondtak le jövedelmeik egy részéről káptalanjaik javára, tehát támogatták az alájuk rendelt egyházi intézmények fejlődését. Kizárta továbbá azt a régi elképzelést is, hogy az egyházi intézményt Imre király öccsével szemben hívta volna életre. A Szentszék XII. század végétől növekvő befolyása miatt ugyanis Imre nem számíthatott arra, hogy a szepesi prépost egyértelműen a király szilárd támasza lesz.³⁹

E létesítmény célját Homza abban jelölte meg, hogy az uralkodó rajta keresztül az addig kevesebb figyelemmel kísért határ menti régiókban is jobban érvényesíthesse befolyását, illetve segítse átültetni az országos szervezetet. Rájuk hárult például a közhitelőség új formájának elterjesztése, a hiteleshelyi feladatok ellátása. Hasonló kezdeményezések állnak a közeli Jászó, Lelesz és részben Savnik alapítása mögött is.

Homza a káptalannak egyfajta „szakrális-memoriális” szerepet is tulajdonít, hiszen IV. Béla és később Kun Erzsébet is Gertrúd, illetve Kálmán halicsi király lelki üdvéért való imádkozásra kötelezte az intézményt. A templom védőszentjei közül nem hiányzik a dinasztia szintén ehhez az ágához tartozó türingiai Szent Erzsébet és Sziléziai Szent Hedvig sem.

A magyar királyok intenzív északkeleti politikájával hozza kapcsolatba Homza a szepesi káptalan missziós szerepét. Már a szepesi főesperességről is feltetelezte, hogy az missziós szerepet tölthetett be a morva Szvatopluk vagy a cseh I. Boleszláv egyházpolitikájában, amire később a magyar uralkodók is építettek. A káptalannak így az orosz fejedelemségekkel szembeni egyházi politikában is fontos szerep juthatott.

A szepesi prépostság alapításának fontos kérdése, hogy mennyire volt rá befolyással a szászok betelepedése. Figyelemre méltó körülmény, hogy a szintén a XII. század végi alapítású szebeni, illetve az ekkortól jelentősé válló pozsonyi prépostság is a német vendégek által lakott területen jött létre. Azonban már Špirko kétségbe vonta, hogy az intézmény megalapítására csupán a szászok szepességi letelepedése miatt került volna sor, rámutatva a szebeni és szepesi prépostság közötti fontos különbségre, hogy míg a szebeni prépost csak az erdélyi szászok egyházi előjárója volt, addig a szepesi joghatósága a régió egész lakosságára kiterjedt.⁴⁰

39 Špirko, 1947.

40 Špirko, 1947.

Špirko felvázolt véleményét hosszú idő után Homza árnyalta jelentősebben.⁴¹ Homza felvetette, hogy a szepesi prépost és plébánosok és Ampod fia Dénes nádor közötti konfliktus hátterében az említett papok német származása állt. Ebből kiindulva megvizsgálta a legkorábbi szepesi egyházi építményeket, illetve a tipikusan németországi patrocíniummal rendelkező templomokat, és arra jutott, hogy ezek túlnyomórészt a német lakossághoz köthetők. Következtetése tehát az, hogy a szepesi prépostság korai időszakában — hasonlóan a szebenihez — a német vendégek intézménye lehetett, ahol a prépostság és a kialakuló plébánosi hálózat szorosan összefüggött. A későbbiekben azonban a szepesi prépostok támogatásával is a jelentősebb nemesi családok, majd a kisebbek is jelentékeny templomépítkezésbe kezdtek, mely megváltoztatta a szepesi egyházszervezet német jellegét. Az eredeti kiváltságos német települések ezután és ezért szerveződtek a már Špirko által említett testvériségbe.⁴²

A kérdéssel függ össze a Merániaiak szepesi káptalanra is kiterjedő befolyása, melyet már Slivka is felvetett, aki a merániai testvéreknek tulajdonította a szepesi egyházi építészeti XIII. század eleji fellendülését. Homza Gertrúd nevelője, Adolf prépost nevével köti össze a Háromkirályok ereklyéinek Kölnből a káptalanba történő translációját is. Gertrúd tevékenységével hozza összefüggésbe a szepesi szászok tradícióját megőrző XV. századi szepesszombati krónika azon híradását, mely szerint a kereszténység Magyarországon István és főként felesége, Gizella érdeme miatt terjedt el. Gertrúd és Gizella alakját összeolvasztva így a kíséretükben Magyarországra, illetve a Szepességbe jövő németek érdemévé is tették Magyarországot megtérítését.

Szintén jelentős szerepet tulajdonított Homza Szepes és káptalanjának fejlődésében II. András fiának, Kálmánnak. Magdaléna Janovská és Mária Novotná alább még tárgyalásra kerülő kutatásai alapján éppen Kálmán itt tartózkodásához köthető a káptalani templom reprezentációs termék kiépítése, illetve az építmény első tornyának befejezése.

Bár Adolf prépost tevékenységéről az 1209-es adaton kívül nincs más információnk, Homza és Labanc is feltételezi, hogy hosszabb időn át állhatott a káp-

41 Már a Szepesség történetéről 2002 őszén szervezett konferencián felvetette Miloš Marek, hogy a káptalan első pecsétjének köriratán (+ S · CAPITVLI · SCI · MARTINI · DE · CIPIS = *sigillum capituli sancti Martini de Cipsis*) azért szerepelhet a Szepesség német megjelölése, mert az intézményt korai időszakában jelentősebb német befolyás érte. Felvetését ekkor Špírkora hivatkozva Rábik elvetette. A vita szövege megtalálható: Terra Scepusiensis 338–339. p.

42 *Homza, Martin: Podiel saských hostí na počiatkoch Spišského prepošstva* [A szász vendégek részvétele a szepesi prépostság kezdeteiben]. In: *Z dejín spišského prepošstva* 51–69. p.

talán élén a XIII. század első harmadában. Jóllehet Wagner és Hradzky Adolf halála után számolnak egy Benedek nevű préposttal, Labanc rámutatott, hogy a forrásként megjelölt 1232-es oklevél nem említi a prépost nevét. Hasonlóképpen hibás Wagner hamis oklevélen nyugvó adata egy 1259-ben felbukkanó Benedek prépostról. Labanc továbbá bizonyította, hogy János 1263-as prépostsága egy hibás olvasat következménye, az oklevél valójában Mutmér prépostot említi.⁴³

Szepes második ismert prépostja a Hermány nembeli Mátyás volt (1239–1261/1262).⁴⁴ Homza kiindulva Mátyás rokonainak görög neveiből (Andronikus, Anatoleus, Ysyp) felveti déli, illetve horvát származásának lehetőségét (ahogy például a későbbi Mutmér prépost is horvát származású volt), hangsúlyozza viszont jó kapcsolatait a helybeli szászszággal.⁴⁵

Mátyás számára állította ki IV. Béla 1249. szeptember 19-én oklevelét, amelylyel megerősítette a prépostot Almás birtokában. Az oklevél szerint az eredetileg II. András adományáról szóló oklevél a tatárdúlás során elveszett. Ugyanebben az oklevélben engedélyezi a király a prépostnak, hogy a várban egy tornyot és palotát építsen.

Ferdinand Uličný, kelet-szlovákiai történész és levéltáros, az eperjesi egyetem levéltár szakirányának megszervezője, jelenleg a Kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem professzora a tatárjárás szlovákiai vonatkozásairól írt tanulmányában arra a következtetésre jutott, hogy Mátyás állításai valótlanok voltak, és csak Almás megszerzését célozták.⁴⁶ A kutatók többsége azonban nem osztja Uličný szkeptikus nézeteit.⁴⁷

Az oklevél alapján, melyben a prépost egy torony és palota kiépítését vállalja a várban, Homza arra következtet, hogy a prépost a várba tette át székhelyét. Véleménye szerint a káptalani tized várjövödelmekhez kapcsolása ezek kiépítésével függ össze.⁴⁸

43 *Labanc*, 2011. 70., 78. p.

44 *Labanc*, 2011. 70–78. p.

45 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 243–244. p.; *Homza*, 2010. 56–59. p.

46 Uličný nem számolt a tatárok oklevélben említett szepességi betörésével: *Uličný, Ferdinand: Vpády Mongolov na Slovensko [A mongolok betörései Szlovákiába]*. In: *Vojenská história*, 8. (2004) 3. č. 3–20. p.

47 Žifčák, *František*: *Listina z roku 1249 pre spišského prepošta ako historický prameň [A szepesi prépost oklevele 1249-ből mint történelmi forrás]*. In: *Z minulosti Spiša*, 5–6. (1997/1998). 81–87. p.; *Labanc*, 2011. 74. p.

48 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 244. p.

A kérdésről némiképp eltérően vélekedett Vladimír Olejník, aki nem számol a prépost várba településével. Véleménye szerint tehát az 1249-es oklevél megfogalmazását — *locum p(ro) t(ur)ri edificanda et palatio competente(m) quem et ip(s)e assumpsit edificand(um) muniendu(m) et cons(er)uandum* — csak úgy lehet értelmezni, hogy Mátyás prépost a várban kapott helyért cserébe köteles tornyot építeni és azt saját jövedelmeiből fenn is tartani.

A szepesi káptalanhoz tartozó várbeli építményekről azután kora újkori írásos dokumentumokat is bemutat, melyek egyértelműen tanúsítják, hogy a káptalan a szepesi vár vörösnek nevezett tornyát bírta. Érdekes, hogy a kora újkori iratok arról számolnak be, hogy a hagyomány szerint Zsigmond király adományából bírta káptalan a tornyot, ellenben az ügyet megvizsgálva akadtak rá ők is az 1246-ból származó oklevélre.⁴⁹

Homzától eltérően értékeli „a káptalani tized várjövodelmekhez kapcsolását” is. Rámutat ugyanis arra, hogy a káptalan tizedből származó jövedelmeiből a szepesi várnak IV. Béla által megítélt évente 500 halomnyi gabonát a várbeli építmény fenntartására kellett fordítani.

A prépostság és a káptalan jövedelmeivel Feňarová, Homza, illetve Labanc foglalkozott részletesebben. A II. András (1205–1235) adományozta Almáshoz IV. Béla (1235–1270) alatt Olaszliszka és Létánfalva csatlakozott királyi adományként. Homza feltételezése szerint kezdetben az egyházi és királyi birtokok a Szepességben nem különültek el élesen (ahogy az ország egyéb részein sem). Ezt bizonyítja, hogy a helyi szászok és a prépostság birtokainak határait több esetben csak Mutmér prépost alatt jelölték ki (Szepesvárálja, Szepesdaróc). Az intézmény vagyona tovább növekedett a helyi nemesség végrendeletben rá hagyományozott birtokaival, valamint a prépostok által vásárolt ingatlanokkal (Ida, Hernádpetri, budai kúria).

A káptalan és prépostság jövedelmeinek nagy része a Szepes megye lakosságától szedett tizedből származtak, illetve az egyes plébánosok által a tized átengedése fejében fizetett *cathedraticumból*. A tized fizetésében különbség volt a hazai lakosság (magyarok és szlovákok) és a vendégek (németek és „olaszok”) között. Máshogy fizették továbbá a tizedet a jobbágyfiak is. Ezek a körülmények a 1270-es, majd a 1280-as évek végén jelentős viszályokhoz vezettek. A XIV.

49 *Olejník, Vladimír*: Spišský hrad a Spišská Kapitula v archívnych prameňoch [A szepesi vár és káptalan a levéltári forrásokban]. In: Terra Scepusiensis – Terra Christiana 29–53. p. – összefoglalása a szepesi várhoz és káptalanhoz kapcsolódó oklevelekről és egyéb forrásokról ad áttekintést.

század közepétől vannak adataink arról, hogy az egyes prépostok kimutatásokat vezettek tizedjövödelmeikről.⁵⁰

A káptalan élén Mátyást Mária királyné kancellárja, Mutmér követte (1262/1263–1281).⁵¹ Mátyással ellentétben nincsenek adataink származásáról, nem ismerjük rokonait sem, míg neve alapján Homza délszláv (horvát) származását valószínűsíti, Labanc nem tartja lehetetlennek, hogy a helyi szláv közösség felső rétegéből származott. Rendkívüli tanultságáról nem csak a végrendeletében a káptalanra hagyott személyes könyvtára tanúskodik, de az is, hogy V. István (1270–1272) fiainak, Lászlónak és Andrásnak a nevelője volt.⁵²

Mutmért Lukács, Erzsébet anyakirályné kancellárja és esztergomi kanonok követte a préposti tisztségben. Ez Labanc szerint a szepesi prépostnak az esztergominál jobb anyagi körülményeiről és szélesebb jogköréről árulkodik. Csupán az 1282-es évből van adatunk Lukács préposti tevékenységéről, amikor is július 5-én hat új kanonokságot alapított.⁵³

A káptalan kiszélesítésének kérdésével kapcsolatban Homza megvizsgálta az intézmény Mutmér prépostságának idejétől részben ismert összetételét, és arra jutott, hogy a kanonokok a királyhoz közel álló személyek közül kerültek ki.⁵⁴ A káptalan irányába megmutatkozó királyi kegy részeként 1282-ben Kun Erzsébet

50 *Homza*, 2011. (Počiatky kresťanstva) 244–249. p.; *Labanc*, 2011. 158–161. p.

51 *Labanc*, 2011. 79–82. p.

52 Homza rámutatott a szepesi prépostok kiemelt szerepére a királyi család tagjainak tanításában. Wagner (*Wagner*, 1778. 5. p) és Hradzky (*Hradzky*, 1901. 297. p.) szerint ugyanis már Adolf is Gertrúd nevelője volt korábban, de Homza felteszi, hogy Gertrúd fiát, az 1219–1227 között a Szepességben tartózkodó Kálmán herceget is ő nevelhette. A prépostok felelhetek az új papi réteg tanításáért is. Bár a káptalan melletti iskola jelenlétét csak 1323-tól lehet írásos forrásokban kimutatni és a kanonoki tisztségek között sem szerepel a *scholasticus*, ezt Homza azzal magyarázza, hogy ezt a feladatot szintén a prépost láthatta el.

53 *Labanc*, 2011. 82–83. p.

54 János örkanonok (1262–1274) Erzsébet anyakirályné jegyzője volt, testvére, Aba pedig 1277-ben a király oldalán harcolt Roland lovag ellen. Szintén közel állt a királyhoz Jakab olvasókanonok, későbbi prépost (ld. alább). Alpernus éneklőkanonok (1262–1275) 1265-től a király tulajdonában lévő Szepesváralja lelkésze volt. Hogy a kanonoki tisztségeket a király akarata alapján töltötték be, azt bizonyítja Homza szerint Márk királyi lelkész esete is (1286–1314), akinek testvére, Korotnoki Mihály a Habsburg Alberttel szembeni harcokban támogatta III. Andrást. *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 249. p.

kérésére Lodomér esztergomi érsek megemelte a kanonokok számát. Ezzel megnövekedett a szepesi nemességet képviselők száma a préposti tanácsban.⁵⁵

Homza tehát egyetért Pirhalla állításával, miszerint a szélesebb „préposti tanácsba” a káptalan négy kanonokján kívül beletartoztak a Szepeskáptalan körüli templomok papjai is.⁵⁶ Nem csak a jelentős családok, de az alsóbb nemesség is megpróbálta befolyását érvényesíteni a káptalanban, ahogy azok templomépítési tevékenységét is követte (*Scepkhfalva*, Szepesmindszent, Haraszt, Vitfalva). Az ő képviselőik voltak Homza szerint az említett Jakab éneklőkanonok és Hypolit. Legkésőbb Erzsébet királyné reformja óta a préposti tanácsban helyet foglaltak a városok (Szepesszombat, Szepescsütörtök, Gölnicbánya és Lőcse) képviselői is. A préposti tanács a XIII. század végén így a szepesi társadalom reprezentatív mintájává vált. Ennek következtében szemben a szebenivel nem vált a szepesi prépostság kizárólagosan a helyi a szászok intézményévé.⁵⁷

A kanonokok kinevezésének kérdését megvizsgáló Labanc a következőkre jutott: Amennyiben a prépost maga hozott létre kanonoki prebendákat (mint Lukács prépost 1282-ben), joga volt abba saját jelöltjét kinevezni, de a már meglévő kanonoki tisztségekbe csak a többi kanonok beleegyezésével nevezhetett ki valakit. Az esztergomi érsek támogatásával még Mátyás prépost által létrehozott kanonoki prebendákba pedig csak az érsek hozzájárulásával nevezhetett ki valakit a prépost.⁵⁸

1283 és 1284-ben Bertalan töltötte be a préposti tisztséget, aki korábban egri prépost, a királyi kancellária jegyzője, majd alkancellárja volt (1280 augusztusától 1281 tavaszáig, majd 1281–1282 telétől 1284 végéig). Labanc nem tartja valószínűnek, hogy azonos lenne Bertalannal, aki 1284-től volt váradi püspök.⁵⁹

55 Ilyen volt Jordán nembéli János fia Görgöről. Az új kanonokok között volt István mester, zsigrai plébános, aki a Zsigraiak érdekeit képviselhette. A Szepesárki tizedeit élvező János kanonok, Márkusfalvai Botiz pártfogoltja lehetett. Szintén a Márkusfalviak emberének tartja Homza Istvánt, a márkusfalvi plébánost, akiről tudjuk, hogy legkésőbb 1311-ben bizonyára szepesi kanonok volt. *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 249–250. p. Labanc az új kanonoki javadalmak létrehozását Lukács prépostnak tulajdonítja. *Labanc*, 2011. 60–61. p.

56 Pirhalla szerint: „fontosabb dolgok megvitatására már akkor a szomszéd szászok plébánosai hívtak be, minek következtében azok is kanonokoknak tekintettek, de káptalani székhelyet nem tartván és saját plébániáik jövedelmét élvezvén, csak tiszteletbelieknek mondattak” (*Pirhalla*, 1899. 7–8. p.). Ezeket a tárgyalásokat nevezi Homza „préposti tanácsnak” (*prepoštšká rada*).

57 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 250–251. p.

58 *Labanc*, 2011. 60–64. p.

59 *Labanc*, 2011. 84–85. p.

Bertalant Jakab olvasókanonok (1279–1284) és Szepesolaszi választott plébánosa (1278–1283) követte a préposti tisztségben, akit a káptalan tagjai választottak meg, a zavaros politikai helyzetben ugyanis a király nem élt kegyúri jogaival. Szepesolaszi királyi káplánja (*capelanus noster*) egyébként élvezte a király kegyét. A királyi követként eljáró Jakabot 1277-ben Roland lovag elfogatta és bántalmazta. A kanonok 1282-ben személyesen fogadta a királyt a Szepességben.⁶⁰

Jakab hamarosan saját kanonokjaival került konfliktusba. Az ellentétek Lodomér esztergomi érsek közbeavatkozását váltották ki. A közvetítésével kötött megegyezés ugyan elmarasztalta Jakabot, de mindkét felet engedményekre kényszerítette, továbbá szabályozta a prépost jogkörét (nem engedélyezte például, hogy templomokat szentelhessen fel).⁶¹ A templomszentelés jogát aprólékosabban megvizsgáló Labanc azonban arra figyelmeztetett, hogy már 1280-ban Mutmér prépostsága alatt a szepesi lándzsások Lodomértól kértek engedélyt templomépítésre. Ez az adat arról tanúskodna, hogy Lodomér érseki tevékenysége kezdetétől (1279) a püspökök számára tartotta fenn a templomszentelés jogát, tehát nem kizárólag Jakab elleni fellépésről van szó. Miután Jakab püspöki felszentelésre tett szert, újra élhetett ezzel a jogával, mely halála után az utódaira is átöröklődött, függetlenül címüktől.⁶²

Jakab prépostsága alatt került sor a káptalan IV. (Kun) László nyögérei általi feldúlására 1289 tavaszán.⁶³ Az esetet Miloš Marek dolgozta fel tanulmányában. Rámutatott, hogy a vár nyögér őrsege és a prépost közötti kapcsolat már korábban is konfliktusoktól terhelt volt. Jakab unokaöccse 1286-ban önvédelemből megölte az egyik nyögért. Magáról a káptalan feldúlásáról csak egy fél évszázaddal későbbi forrásból (1344) értesülünk részletesebben. Az I. Lajos megbízására lefolyt vizsgálat arról ad hírt, hogy a „kunok, bolgárok és más eretnekek” csapatai megtámadták Szent Márton templomát, betörték sekrestyéjébe és megsemmisítettek, illetve lovaik összetapostak számos a templomnak fontos oklevelet. Az

60 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 250. p.; *Labanc*, 2011. 85–90. p.

61 A kanonokoknak nem tetszett az sem, hogy Jakab maga helyett szintén Jakab nevű unokaöccsét nevezte ki kanonokká (1286–1345). Ezzel kapcsolatban mutatott rá Labanc, hogy az új kanonok nem azonos a szintén Jakab nevű szepesolaszi plébánossal (1286–1323), aki 1282-től szintén a káptalan kanonokja volt. *Labanc*, 2011. 90–91. p.

62 *Labanc*, 2011. 32–34. p.

63 *Marek, Miloš*: Neugerer na Spiši – Vyplienenie Spišskej Kapituly Kumánmi kráľa Ladislava IV. [Nyögérek a Szepességben – A szepesi káptalan kifosztása IV. László kunjai által]. In: *Studia archeologica Slovaca medievalia*, 5. (2006). 49–74. p.

esetet Špirko, Marek, Homza és Labanc is úgy értékelte, mint az eredetileg László híveként préposttá választott Jakab és a király közötti viszony megromlásának következményét.

Špirko és Labanc is azt feltételezi, hogy az 1286-os megegyezés után Jakab prépost Lodomér érsek politikájának támogatója volt, ezért támogatta András trónigényét, aki ezért trónrakerülése után kegyeibe fogadta. III. András többször járt a Szepességben (1290, 1293), illetve Jakab is megfordult a királyi udvarban. Jakab tehát különböző kedvezményeket, illetve adományokat szerzett a káptalannak és a prépostságnak. 1293 júniusától pedig püspöki címmel szerepel.

Jakab püspöki címének hátterét Špirko vizsgálta meg, és azt mint a szepesi prépostság püspökséggé emelését célzó első kísérletet értékelte. Špirko szerint az 1286-os egység jelentősen megingathatta Jakab tekintélyét. Hogy ezt helyreállítsa és hogy visszaszerezze a templomszentelés jogát, igyekezett Jakab püspöki felszentelésre szert tenni. Sorra véve a forrásokat, melyek Jakabot mint szepesi püspököt említik,⁶⁴ arra a következtetésre jutott, hogy Jakab csak személyében viselte a püspöki címet, a Szepesség egyházkormányzati értelemben prépostság maradt. Mert bár Jakab és III. András szepesi püspöknek nevezte őt, Lodomér esztergomi érsek a *vicarius episcopus noster* címmel illette, míg többi püspökét székhelyük szerint nevezte meg.

Špirko egy érdekes, egyetemes egyháztörténetben megfigyelt párhuzamra is figyelmeztetett Jakab püspöki címével kapcsolatban. A XIII. század végén, a Szentföld elvesztése után az onnan Nyugatra menekülő püspökök megtartották címüket, sőt újak kinevezésére is sor került, akik a nyugati székhelyű püspökök mellett teljesítettek kiegészítő szolgálatokat. Igaz, hogy hasonló esetekhez elengedhetetlen volt a Szentszék hozzájárulása, mégis Špirko azt feltételezte, hogy lehetett példa a pápa tudta nélküli címzetes püspökök kinevezésére is. Ennek lenne jele, hogy később V. Kelemen pápa (1305–1314) az ilyen eseteket szigorúan tiltani kényszerült.

64 III. András 1293-as és 1297-es oklevele, Lodomér esztergomi érsek 1297-es oklevele, a Zwettlben található cisztercita kolostor évkönyvének feljegyzése 1295-ből, illetve Jakab káptalannal együtt kiállított oklevelei 1299-1300-ból. Érdekes módon nem emlékezik meg Špirko arról, hogy a XIV. századi krónikakompozíció is említi Jakab püspököt, holott címzetes püspökségének ottani említése (*Iacobo episcopo Scepusiensi, cui usque vitam fuerat concessus episcopatus*) alátámasztotta volna véleményét Jakab személyéhez kötődő püspöki címéről. *Scriptores Rerum Hungaricarum* I. Szerk.: Szentpétery Imre. Bp., 1937. 479–480. p.

Špirko elmélete a Jakab prépost által viselt címzetes püspöki cím okairól apróbb kiegészítésekkel a mai napig tükrözi a szlovák kutatás álláspontját.⁶⁵ Homza és Labanc kiemelik, hogy a király mellett Lodomér érsek is támogatta a hú Jakab ilyen kitüntetését, miközben Labanc elveti Špirko és Hromjak álláspontját, amely szerint ezt a szepesi püspökség megalapítására tett első lépésként értékelhetjük.⁶⁶

Jakab viszonyát a helyi lakossággal szintén összetettnek tartja, figyelmeztetve arra, hogy mikor a helyi nemesség képviselőjének számító és minden bizonnyal azok rokonszenvét bíró Jakab az őt megillető tized beszédét szászokra bízta, a nemesek Lodomér érsekhez fordultak panasszal. A nemességgel való ellentmondásos kapcsolatokkal ellentétben Homza pozitívan értékelté Jakab kapcsolatát a szepesi szász közösséggel. Ezt tükrözné, hogy 1298-ban jóváhagyta a 24 szepesi város konfraternitásának statútumait, illetve támogatta a szepesi szászok törekvéseit a menedékkői karthauzi monostor megalapítására.⁶⁷

Jakab püspök 1301-ben bekövetkezett halála után a szepesi kanonokok Pál kalocsai prépostot választották elöljárójuknak, hivatalba azonban csak a következő év elején léphetett, mikor a pápai legátus megerősítette hivatalában, és egyben elismerte a szepesi káptalan jogát a prépost megválasztására. Pál korábban III. András feleségének, Ágnes királynénak a kancellárja volt, szepesi prépostként pedig Károly Róbert trónigényét támogatta szolgálataival (pl. követként járt László erdélyi vajdánál). Pál prépost rokonságáról nincsenek adataink, ami arra enged következtetni, hogy nem a régióból származott.⁶⁸

Pál 1315. évi halála után Henrik lett a prépost, aki korábban Vácott és Budán töltötte be ezt a tisztséget, valamint Tamás esztergomi érsek kancellárja volt egészen 1318-ig. Bár nincsenek adatok arról, hogy választották meg, Labanc feltételezi, hogy ő is a kanonokok döntése alapján nyerte el a tisztséget. Bár az érsekkel és a királyi udvarral szoros kapcsolatot ápolt, az adatok azt mutatják, hogy ideje nagy részét a Szepességben töltötte.

Miután Pál 1323-ban veszprémi püspök lett, kánoni választás alapján János boszniai prépost követte. János Boleszláv esztergomi érsek kancellárja és vikáriusa volt egészen 1326-ig. Prépostsága első tíz évében alig van adat szepességi tartózkodásáról, annál többet van a király mellett, akár annak hadjáratain is.

65 *Hromjak*, Luboslav: Snahy o povýšení Spišského prepošstva na biskupstvo [Erőfeszítések a szepesi prépostság püspökséggé emelésére]. In: *Z dejín Spišského prepošstva* 73–74. p.

66 *Labanc*, 2011. 94–95. p.

67 *Homza*, 2009. (Počiatky kresťanstva) 252–262. p.

68 *Labanc*, 2011. 106–113. p.

Prépostsága második felében viszont élénk aktivitása figyelhető meg, nevéhez fűződik a Podolinért, Tárcafőért folytatott per, illetve a prépostság püspökséggé emelésére tett első kísérlet is.⁶⁹

Az esztergomi és a krakkói egyházmegye között Podolin, Ólubló és Gnězda tizedeiért folytatott viszályt korábban már Stanislav Sroka is megvizsgálta.⁷⁰ A sokszor tárgyalt kérdéshez Sroka azzal járult hozzá, hogy kimutatta Boleszló esztergomi érsek eddig nem ismert ellenlépéseit (szepesi tartózkodása, Podolin templomának adományozott búcsú joga stb.) Krakkó igényeivel szemben. Ruciński annyi kiegészítést tesz még hozzá, hogy az 1332-ben a krakkói püspök jogait elismerő végleges döntésnek azért nem lett különösebb hatása, mert Lokietek Ulászló éppen a keresztesekkel vívott háborút. A trónon őt követő fia, Kázmér sem volt olyan helyzetben, hogy magyar sógorával szemben érvényesíthette volna püspöke jogait.

A tárcafői főesperesség 1336-os elvesztését Daniel Boleš dolgozta fel tanulmányában.⁷¹ Boleš szerint arról volt szó, hogy a Tárca felső folyása menti járás templomainak kegyurai megegyeztek Csanád egri püspökkel a kezdetektől a szepesi prépost joghatósága alá tartozó esperesség Egerhez csatolásáról. Miután Csanád 1330-ban esztergomi érsek lett, ezt a szepesi prépost nem tudta megakadályozni.

A kérdés szélesebb összefüggéseit Ruciński vizsgálta meg. A Felső-Tárca menti területre a Görgői, majd a Lomnici család telepítőpolitikájának eredményeképpen jelentős számú szepesi népesség költözött, akik vallási szükségleteit a szepesi prépostság biztosította. A tárcafői plébánosok ezért *cathedraticumot* és *descensust* voltak kötelesek fizetni a prépostnak. Tamás esztergomi érsek engedélyével a terület plébánosai 1312-től testvériségbe tömörültek, de a szepesi prépostság fennhatósága alá tartoztak.

Azonban már 1323-tól Csanád egri püspök igényt formált a tárcafői hívek tizedének háromnegyedére, továbbá elvárta, hogy a plébánosok *cathedraticumot* fizessenek a sárosi főesperesnek, vagy vegyenek részt az egri egyházmegye zsi-

69 *Labanc*, 2011. 116–130. p.

70 *Sroka, Stanislav A.*: Poliaci v Spišskej Kapitule v 14. storočí. In: Štúdie z dejín stredoveku Spiša [Tanulmányok a Szepesség középkori történetéből]. Szerk.: Homza, Martin – Sroka, Stanislav A. Krakov, 1998. 109–118. p. Magyarul: Lengyelek a szepességi káptalanban a XIV. században. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7. (1995) 1–2 sz. 55–61. p.

71 *Boleš, Daniel*: Úloha Spišskej kapituly v kauze Torskýho vicearchidiakonátu a jeho straty v roku 1336 [A szepesi káptalan szerepe a tárcafői főesperesség elvesztésében]. In: Kapituly kanonikov [Kanonokok káptalanjai]. Szerk.: Zubko, Peter. Košice, 2003. 81–95. p.

natain. 1329-ben Csanád az elmaradt tizedek fejében kifosztatta a tarcai, palocsai és ólublói plébánosokat, a palocsai, daróci és jakab-volyai plébánosokat pedig elfogatta. A szepesi prépost az esztergomi káptalannál tett panaszt, 30 plébános pedig XXII. Jánoshoz indult Avignonba, aki Prezclaw staniatkii apátot bízta meg, hogy döntsön az ügyben. A tárcafői testvériséget képviselő Frovin kanonok hiába íratott át Tárcafőnek a szepesi prépostsághoz tartozását bizonyító 30 darab oklevelet, Csanád püspök meg sem jelent az ügy tárgyalásán.

1330-ban Csanád esztergomi érsek lett, és a továbbiakban is támogatta utódját, Miklós püspököt Tárcafő feletti fennhatóság megszerzésében. Az ügyben született ítélet ugyan a szepesi prépostnak adott igazat, a megkárosított plébánosoknak pedig kártérítést ítélt meg, a prépost azonban felettesével szemben ennek nem szerezhetett érvényt, így a tárcafői esperesség végleg az egri püspökség részévé vált. Némi enyhítésnek számított, hogy az 1336-ban kötött megegyezés szerint a plébánosok megtarthatták az esperességben beszedett tized felét.

Mind a tárcafői esperesség, mind Podolin hovartartozásának kérdését némi képp máshogy látja Labanc. Feltételezése szerint a Podolin német lakossága a krakkói egyházmegyéből érkezhettek a Magyar Királyságba, így továbbra is a krakkói püspöknek tartoztak tizedet fizetni. Hasonlóképpen Tárcafő esetében is, mint arra már Ruciński is rámutatott, a Szepességből érkeztek telepések. Egyszerűen arról volt tehát csak szó, hogy a XIV. század első felében a egyházszerkezet határai alkalmazkodtak a politikai határokhoz, függetlenül a krakkói püspök és a szepesi prépost jogos igényeitől.⁷²

Ez a két incidens is hozzájárulhatott Špirko szerint ahhoz, hogy 1348 körül új kísérletet tettek a szepesi püspökség megalapítására. Amint az ugyanis kiderült, a káptalan érdekeit nem volt képes megvédeni sem a távoli esztergomi érsek, sem a nem elég tekintélyes címmel rendelkező prépost. Az önálló egyházmegye megszervezését támogatta a vidék gazdasági, társadalmi és kulturális fejlettsége is. Ezért VI. Kelemen pápa 1348. május 14-én kelt bullája szerint I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné (Špirko tévesen Lajos feleségeként említi) Liptó megye hozzácsatolásával a szepesi prépostság püspökséggé való alakítását kérvényezték. Legfőbb okként azt jelölték meg, hogy a tekintélyes lakossággal bíró Szepesség messze fekszik az esztergomi székesegyháztól, ezért a terület komoly gondokkal küzd, ami a templomok felszentelését, bérmlásokat, a bünbocsánatot illeti. A Szentszék a pécsi püspököt, valamint a visegrádi és a garamszentbenedeki apátokat küldte ki, hogy az esztergomi érsek és a szepesi prépost bevonásával vizsgál-

72 *Labanc*, 2011. 32–44. p.

ják meg a kérdést, illetve, hogy állapítsák meg, elegendő-e a leendő püspökség területi kiterjedése, illetve elégségesek lesznek-e a püspöki jövedelmek.

Magáról a vizsgálat lefolyásáról nem sokat tudunk, de kétségtelen Špirko szerint, hogy a megkérdezendő érintetteknek (a prépost, a megye nemessége, a káptalan stb.) támogatniuk kellett a király tervét. Nem ismert azonban, miért nem lett a tervből semmi, mindenesetre a nápolyi ügyekkel elfoglalt I. Lajos a továbbiakban már nem erőltette az ügyet.⁷³

Azt, hogy a szepesi püspökség megalapítására tett korai terveket a következő időszakban a lakosság számának töretlen növekedése ellenére egészen Pázmány Péterig nem követték újabb kísérletek, Špirko az egyetemes egyházban végbemennő kedvezőtlen folyamatokkal és a magyarországi belpolitikai helyzettel (belharok, majd a szepesi városok elzálogosítása) magyarázza.

A szepesi káptalan épületeinek vizsgálata

Sajátos részét képezik a szepesi káptalannal foglalkozó szakirodalomnak az annak épületegyüttesét vizsgáló munkák. Ezek eredményeit azért is érdemes áttekinteni, mert a régészeti leleteken alapuló, illetve az építészeti és művészettörténeti vizsgálatok gyakran jelentős mértékben árnyalják az írásos források alapján kialakított képünket Szepeskáptalan építészeti történetéről.

A káptalani templom körül kiépülő egyházi városka az újkor folyamán jelentős építészeti átalakításokon ment át, aminek következtében több középkori építmény semmisült meg. A kor kánoni vizitációi, illetve a helyi hagyomány alapján azonban Hradszky József munkáiban fontos információkat őrzött meg a káptalan építményeiről. A szepesi káptalan képzőművészeti emlékeinek már Špirko is szentelt egy tanulmányt.⁷⁴ Az épületkomplexum részletes leírásra került a Szlovákia műemlékeit számba vevő háromkötetes lexikonban is,⁷⁵ mely azonban még nem tartalmazza a káptalanban az 1970-es évek elején folytatott kutatások eredményeit. Ezek ismertetésére a kutatásokat végző régészek vállal-

73 Špirko nem említette, hogy I. Lajos 1350-ben érdeklődött a Szentszéknél a szepesi püspökség kérdésében, mire április 14-én a pápa azt válaszolta, hogy még nem érkeztek meg hozzá az általa elrendelt vizsgálat eredményei. Ruciński szerint a háttérben Csanád érsek állhatott, aki nem kívánta a két megye elszakadását érsekségétől.

74 Špirko, Jozef: Výtvarné pamiatky Spišskej Kapituly [A szepesi káptalan képzőművészeti emlékei]. Turčiansky Svätý Martin, 1943.

75 Súpis pamiatkov na Slovensku [Szlovákiai műemlékek jegyzéke] III. Bratislava, 1969.

koztak, jelentősen kiegészítve a káptalan addig igencsak hiányosan ismert korai építészettörténetét.⁷⁶ Terjedelmes tanulmányt szentelt a káptalani templomnak művészettörténeti szempontból Klaus Ruminski is.⁷⁷ Szepeskáptalan mindmáig legteljesebb és legrészletesebb leírása 1981-ben jelent meg a Szlovákia városi műemlékeit bemutató sorozat egyik köteteként.⁷⁸ A káptalan templomában 2006–2007-ben újabb, minden eddiginél kiterjedtebb vizsgálatokat folytattak. Az architektonikai és művészettörténeti elemzés számos új összefüggésre hívta fel a figyelmet, a dendrokronológiai vizsgálatoknak köszönhetően pedig minden eddiginél pontosabb képet tudtak adni a székesegyház kiépülésének fázisairól.⁷⁹

A régebbi szlovák művészettörténeti leírások a tatárjárást követő évekre tették a székesegyház építésének kezdeteit.⁸⁰ Feltételezéseik szerint a munkálatokat a közelben (Olasziban) letelepített olasz kőfaragók végezték (hozzájuk kötik a várbeli palota és Szepesváralja templomának kiépítését is). A kéttornyú, háromhajós, kereszthajó nélküli templom mintáit a Bényben, Zsámbékon, Jákon és Lébényben található egyházi építményekben vélte felfedezni a kutatás.⁸¹ Az építmény eredeti díszítéséhez tartozhatott a sokáig a 15. számú kanónia előterét díszítő *leo albusként* ismert, mészkőből faragott, könyvet tartó, fekvő oroszlán. A szobor megmunkálásából arra következtetnek, hogy lombard minta alapján dolgozó hazai kőfaragók műve lehet.

A legutóbbi, az építmény faanyagán végzett vizsgálat azonban a XIII. század 20-as és 30-as éveire teszi, és Kálmán herceg itt tartózkodásával köti össze az első, román építési fázist. Az északi torony boltívének burkolata például 1224-ből, a déli torony koronapárkány alatti falában található gerenda 1219–1235-ből származik.

76 *Fiala, Andrej – Vallašek, Adrian*: Náčrt stavebného vývoja Spišskej Kapituly do konca stredoveku [A szepesi káptalan kiépülésének vázlata a középkor végéig]. In: *Vlastivedný časopis*, 24. (1975) 132–136. p.; *Uő: Spišská Kapitula (Náčrt stavebných dejín)* [Szepeskáptalan – építészettörténeti vázlat]. In: *Pamiatky a múzeá*, 43. (1994) 5–6. č. 11–13. p.

77 *Ruminski, Klaus W.*: Die Kirche St. Martin der Zipser Kapitels [A szepesi káptalan Szent Márton temploma]. In: *Acta Historiae Artium*, 22. (1976) 21–54. p.

78 *Pušárová, Blanka – Puškár, Imrich*: Spišská Kapitula [Szepeskáptalan]. Bratislava, 1981.

79 *Janovská, Magdaléna – Novotná, Mária*: Najnovšie výskumy v Spišskej Kapitule [A legújabb kutatások Szepeskáptalanban]. In: *Pamiatky a múzeá*, 57. (2008). 3 č. 21–27. p.; *Janovská, Magdaléna*: Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule [Szent Márton székesegyháza a szepesi káptalanban]. In: *Terra Scepusiensis – Terra Christiana* 83–105. p.

80 *Pušárová – Puškár*, 1981. 28–30. p.; *Fiala – Vallašek*, 1994. 11. p.

81 *Ruminski*, 1976. 3–21. p.

Az eredeti templom három hajóból állt, melyekből a két szélső boltozatos végződésű volt. Az aprólékos vizsgálat azonban egy egykori kereszthajó sarkaira utaló nyomokat is talált. Ez kölcsönösen három részre osztotta magát és a főhajót. A templomba a nyugati főbejáraton és az északi oldalbejáraton lehetett bejutni. A templom nyugati homlokzatában a tornyok alatt egy reprezentációs célokat szolgáló boltíves termet (ún. Westwerk) is kialakítottak.

Az épület északi és déli falában a szondák viszonylag nagy méretű, résszerű ablakok egykori létezését valószínűsítették. Hasonló ablak volt a kereszthajó bejárata felett is, mely a templom északi oldalán ma is látható. A tartóoszlopok lábainak különböző magassága arra enged következtetni, hogy a templomnak különböző szintjei voltak. A kereszthajó északi oldalához az északi torony irányába egy sekrestye is csatlakozott. A templomnak még csak északi tornya épült meg, és a tervezett nyeregtető helyett csak átmeneti fedőt kaphatott. Az építmény hajói egyébként szintén nyeregtetővel rendelkeztek.

A régebbi feltételezésekkel szemben tehát újabban már kereszthajóval is számolnak az eredeti káptalani templomban. Mintáját így már nem az említett magyarországi építményekben, de a Meráni Andechsek által emeltetett templomokban véli felfedezni (bambergi dóm, nürnbergi Szent Szebald-templom) Janovská, valamint Homza.

A templom kövein vékony vakolattal befedett kiterjedt tűz nyomait a tatárjárással kötik össze. A feltételezett reprezentációs teremnél olyan súlyos volt a pusztulás, hogy eredeti funkcióját nem is állították vissza, hanem fallal választották el a templom többi részétől. Kimutathatóak a templomon a későbbi nyögér pusztítás jelei is a korábbi nyomokat befedő vakolaton. A jelek szerint a tűz leginkább a sekrestyére terjedt ki, ami megerősíti az írásos források azon állítását, hogy a nyögérek a templom levéltáraként szolgáló sekrestyébe törtek be. A terem funkciója ezután nem újult meg, ehelyett az északi toronyhoz kapcsolódóan egy új sekrestyét alakítottak ki, magasabban elhelyezett, ráccsal fedett ablakkal.

A déli torony befejezésére a dendrokronológiai vizsgálatok szerint valamikor 1290–1291 után került sor, de Mutmér prépost végrendelete szerint építése már 1273-ban is folyt. A későbbi építés nyilvánvaló a torony köveinek faragásából is. Érdekes, hogy a nagy méretű kettős ablakok a déli toronynak csak a legfelsőbb részén kerültek kialakításra, ami talán az építmény megromlott statikájával magyarázható. Az ablakok díszítőelemeinek kivitelezése szemmel láthatóan elmarad a korábbi északi toronyétól.

A XIV. század elejéről származik a Károly Róbert koronázását megörökítő közismert falfestmény (*secco*). A század során épült ki a székesegyház déli oldalához kapcsolódó, 1382-ben felszentelt Krisztus-teste kápolna, mely azonban

nem élte túl a XV. századi nagyszabású áttépitéseket, melyek során a káptalan temploma elnyerte mai méreteit.⁸²

Szepeskáptalan korai szakrális építményeihez tartoztak a székesegyház közelében álló, XVIII. század végén lebontott kápolnák. A *Historicus ortus et progressus episcopatus Scepusiensis* című kézirat szerint a Szűz Mária és Szent Bálint körmeneti kápolnája a püspöki rezidencia mellett állt és homlokzata és fala elválasztotta a székesegyházat a püspöki rezidenciától, amiért 1780-ban teljesen lebontották. A Szent András-kápolna ugyanezen forrás szerint a püspöki rezidencia fala és a székesegyház tornya között helyezkedett el, körülötte valamikor temető működött. Az öt személynél többet befogadni nem tudó épületet 1777-ben a püspöki rezidencia építésével egy időben lebontották. Az 1973–74-ben végzett régészeti kutatás egy kis méretű, kör alakú épület mészkő alapzatát tárta fel, melyet sokáig Szűz Mária körmeneti kápolnájaként azonosítottak.⁸³ Az újabb munkák azonban az építmény mérete, elhelyezkedése és a körülötte való sírok alapján inkább Szent András kápolnáját vélik felfedezni a maradványokban. Mivel azonban az építmény megzavarja a sírok rendjét, azoknál fiatalabb.⁸⁴ Ez valószínűsíti azt a feltevést, hogy a Szűz Mária kápolna a hely legrégebbi építménye, amely körül kialakult a környék temetője.⁸⁵

Mindkét említett kápolnáról először Mutmér prépost 1273. évi végrendelete szól. Ugyanezen forrás szerint ekkorra már befejeződött a préposti palota, az ún. *Muthmerium* építése. Az 1974-ben végzett régészeti és architektonikus vizsgálat megállapította, hogy az említett palota maradványai a mai barokk püspöki rezidencia északkeleti részének földszintjét alkotják. Az eredeti palota 15,4×10 m volt, magassága a mai második emelet szintjéig terjedt.⁸⁶

Roland ispán 1274. június 15-ről származó oklevele mint tájékozási pontot említi János örkanonok házáat, melyet a leírás alapján a Szent Márton templomtól délnyugatra kell keresni. Megtudhatjuk továbbá, hogy ebben az időben még nem rendelkezett a káptalan falakkal. Érdekes, hogy a mára elveszett, Hradszky által felhasznált, 1789-ből származó *Protocolum capituli Scepusiensis* szerint is itt volt

82 *Janovská*, 2009.

83 *Fiala – Vallašek*, 1975. 132. p., képe a 135. oldalon.

84 Homza a székesegyháznál régebbinek tartja a temetői kápolnát (Homza, 2009. Počiatky kresťanstva 233–235. p.), míg Slivka szerint azzal egy időben épült (*Slivka*, 2010. 47–48. p.).

85 Olejník ad hírt róla, hogy a 2009 májusában georadar segítségével végzett geofizikális mérések sem hoztak eredményt. Minden valószínűség szerint a kápolna maradványai a püspöki székhely barokk építményei alatti lehetnek. *Olejník*, 2009. 34. p.

86 *Fiala – Vallašek*, 1975. 132–136. p.; *Fiala – Vallašek*, 1994. 11–13. p.

az örkanonok háza (a 14. számú ajtó a jelenlegi kanonoksonon, a papi szeminárium közvetlen szomszédságában keletre).⁸⁷

A szepesi káptalan írásbeliségének vizsgálata

A XIII. század második harmadától hiteleshelyi tevékenységet folytató szepesi káptalan a középkor folyamán számos oklevelet adott ki. Az egyházi és kulturális központ emellett fontos könyvtárral is rendelkezett. Bár ezek az iratok tartalmukban nem árulnak el sokat a káptalanról, oklevéltani, paleográfiai vizsgálatuk eredményei közvetett módon jelentősen árnyalhatják az intézmény fejlődéséről kialakított képünket.

Elsőként Erika Javošová és Miriam Kuzmíková tanulmánya adott átfogóbb képet a szepesi káptalan hiteleshelyi tevékenységéről, illetve e tevékenysége nyomán fennmaradt tekintélyes okleveles anyagról. A szerzőpáros arra törekedett, hogy szepesi káptalan Szlovák Nemzeti Levéltárban őrzött oklevelei alapján — mindketten az intézmény munkatársai — a káptalanok és konventek tevékenységének sajátos oldalára mutassanak rá a középkori Magyarországon.⁸⁸

A káptalan írásbeliségének egyedi jellemzőit azonban csak az aprólékosabb oklevéltani, illetve paleográfiai vizsgálatok képesek jobban megvilágítani. Az első ilyen vizsgálatot Richard Marsina, a *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* szerkesztője végezte el az oklevéltár második részéhez kiadott tanulmánykötetében.⁸⁹ Marsina kutatásait folytatta tanítványa, Adrianna Švecová, aki a Nagyszombati Egyetemen írt szakdolgozatában az 1260 és az 1314 között keletkezett 200 oklevelet vizsgálta meg oklevéltani és paleográfiai szempontok alapján.⁹⁰

87 *Olejník*, 2009. 44–45. p.

88 *Javošová, Erika – Kuzmíková, Miriam: Verejnoprávna funkcia Spišskej kapituly v stredoveku [A szepesi káptalan közjogi funkciója a középkorban]. In: Studia archeologica Slovaca mediaevalia, 3–4. (2000/2001) 265–271. p.*

89 *Marsina, Richard: Štúdie k slovenskému diplomatáru [Tanulmányok a szlovák oklevéltárhoz] II. Bratislava, 1989. 133–135. p.*

90 *Švecová, Adrianna: Činnosť hodnoverného miesta Spišskej Kapituly v rokoch 1260–1314 [A szepesi káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1260–1314 között]. Trnava, 2002. (szakdolgozat); Uő: K počiatkom činnosti hodnoverného miesta pri Spišskej Kapitule [A szepesi káptalan hiteleshelyi tevékenységének kezdeteihez]. In: Studia Historica Tyrnaviensia, 3. (2003). 49–58. p. Az időszakból fennmaradt oklevelek közül 116 eredeti, 37 hiteles középkori, 2 hiteles újkori, további három pedig hitelesítetlen újkori másolat. 24 esetben találkozott a szepesi káptalan által kiadott oklevelekre tett utalásokkal más oklevelekben (1301 és 1314 között), 4 reláció pedig*

A *Historia Scepusii* első kötetében Juraj Šedivý pozsonyi kutató foglalta össze a régió írásbeliségének történetét, bemutatva a könyvkultúrát, a gyakorlati írásbeliséget és az epigráfiai emlékeket.⁹¹ A könyvkultúra esetében a témát szinte teljesen feldolgozó értékes munkákra,⁹² míg a gyakorlati írásbeliségnél az előbb tárgyalt előtanulmányokra támaszkodhatott. A középkori feliratok kutatása terén úttörő munkát kellett végeznie.

Šedivý a írásbeliség (könyvkultúra) kezdeteit a Szepességben a későbbi káptalan mellett elhelyezkedő feltételezett bencés kolostor tevékenységéhez köti. Okleveles gyakorlattal, illetve epigráfiai emlékekkel a XII. században még nem számol, az írásbeli kultúra fellendülését a XIII. századra teszi. A könyvkultúra központjának természetesen a szepesi káptalan számított. Ezzel kapcsolatban hivatkozik Mutmér prépost végrendeletére, melyben kilenc megnevezett könyvét a káptalanra hagyja. Megemlíti, hogy a kanonokok gyakran bocsátották a plébániák rendelkezésére könyveiket, hozzájárulva ezzel a plébánosi könyvtárak kialakulásához. Mindent összevetve Šedivý a káptalan mellett (3–4 tucat könyv) feltételez egy kisebb könyvtárat a savniki ciszterci apátságban (legfeljebb 20 kézirat), illetve a megalakuló városok, illetve a környék nemesei által alapított templomokban. A szepességi könyvek száma a XIII. században tehát becslése szerint még nem haladhatta meg a százat.

Jelentős haladást figyelt meg Šedivý ebben az időszakban a saját okleveles tevékenység terén. A gyakorlati vagy használati írásbeliség passzív befogadásával a káptalanban már a XIII. század elejétől számol. Az 1240-es évekre teszi azt az időpontot, mikortól a helyi nemesség is törekedni kezd birtokai tulajdonjogát igazoló írásos dokumentumok megszerzésére, melyeket főleg a káptalan levéltárába helyeztek el megőrzésre. Míg azonban az ország központjaiban lévő egyházi intézmények (esztergomi, veszprémi, székesfehérvári és győri káptalanok) a XIII. század közepére már jelentős számú kiadott oklevéllel dicsekedhettek (mindegyi-

királyi megerősítésekben maradt fenn, míg 11 oklevél csak kiadásokban található meg; további 3 hitele kétséges.

91 Šedivý Juraj: *Stredoveká písomná kultúra na Spiši* [Középkori írásbeli kultúra a Szepességben]. In: *Historia Scepusii* 1. 483–520. p.

92 *Sopko, Július*: *Stredoveké rukopisy na Spiši* [Középkori kéziratok a Szepességben]. In: *Spišské mestá v stredoveku* [Szepesi városok a középkorban]. Szerk.: Marsina, Richard. Košice, 1974. 101–131. p.; *Uő*: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach* [Középkori latin kódexek a szlovákiai könyvtárakban]. Martin, 1982.; *Uő*: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a Rumunsku* [Szlovák(iai) vonatkozású középkori latin kódexek Magyarországon és Romániában]. Martin, 1982.

kük körülbelül 50 fennmaradt oklevéllel), addig az ország távolabbi részén (mint Pozsonyban és Szepesben) csak a század harmadától számolhatunk az első oklevelek kiadásával.

Az 1260 előtti időszakban tehát csak szörványos oklevélkiadással számol mind Marsina, mind Šedivý. 1260-ig hét, szepesi prépost vagy káptalan által kiállított oklevélről tudunk, ezek közül is négy csak utalásból ismert (*deperditum*). A maradék hármat (ezek közül is csak egy eredeti) vetette teljes oklevéltani vizsgálatnak alá Marsina, de nem tudott jelentősebb azonosságokat kimutatni. A legfiatalabb (1260. november 3-ra datált) fennmaradt oklevél csak későbbi időszakban elterjedő *Nos*-szal kezdődő relációs formulájából arra következtet Marsina, hogy az oklevél hitele kétséges. Az eredetiben fennmaradt 1257-ből származó oklevél (586. sz.)⁹³ írása rendszeres (szabályos), nehezkesebb; a 194. számú, 1245. augusztus 17-i oklevéllel nem mutat különösebb hasonlóságot.

A fenn nem maradt *deperditumok* (341., 549., 598., 649. sz.) határleírásainak vizsgálata, valamint azok Detrik szepesi ispán és Albert szepesi apát oklevelének királyi oklevelében fennmaradt határleírásával való összevetése alapján konkrét eredményekre lehet jutni. Mátyás szepesi prépost (341. sz.) és Péter jászói prépost (1249. – 342. sz.) okleveleinek összeállítóját a határjárásban részt vevő Lőrinc egri kanonokban véli felfedezni Marsina. Véleménye szerint Detrik szepesi ispán (549. sz.) és Albert szepesi apát (550. sz.) okleveleinek összeállítóját Albert apát körében, míg Mátyás szepesi prépost (649. sz.), illetve az általa és Detrik zólyomi ispán által kiadott (598. sz.) oklevelek összeállítóját Mátyás környezetében kell keresni; az ispánnak vélhetőleg nem volt saját jegyzője.

Más a helyzet az 1260 utáni időszakkal, ekkortól már évente néhány oklevél kiadásával lehet számolni. Ebből az időszakból eredetiben fennmaradt 113 oklevelet Švecová paleográfiai vizsgálatnak is alávetette. Az oklevelek anyaga pergamen, írásra fekete, illetve barna tintát használtak. Az írás típusa gótikus kurzív vagy félkurzív írás, illetve minuszkulákkal írt könyvírás a magyarországi gyakorlatban megszokott rövidítésekkel. Az 1290-es évektől megjelenik egyes okleveleknél a kezdőbetű *C(apitulum)*, illetve *N(os) c(apitulum)* kiemelése.

Švecová a betűk alakjának és az írás jellemzőinek vizsgálata alapján 59 írnok kézírását azonosította. Hat esetben talált három vagy több oklevelet kiállító írnokra: Sk 13 (5 oklevél), Sk 16 (17 oklevél), Sk 24 (3 oklevél), Sk 33 (16 oklevél), Sk 34 (3 oklevél), Sk 47 (3 oklevél). Az Sk 16-ként azonosított írnok 1292 és

93 A feltüntetett számok a szlovák oklevéltár második kötetének (Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Szerk.: Marsina, Richard. Bratislavae, 1987.) számozását követik.

1305 közötti tevékenysége során egyfajta rutinizálódást is észrevett: biztosabb vonások, kisebb hely a szavak között, már nem húzza meg a sorokat.

A gyakorlati írásbeliség korai időszakát tehát a kevésbé gyakorlott jegyzők kézírása (félkurzív, illetve könyvírás) jellemzi. A XIII. század végétől megmutatkozó egységesülés a hiteleshelyek jegyzőinek kézírásában Šedivý szerint valamifajta központi képzésre is utalhat. Šedivý rámutat arra is, hogy a XIII. század végére a szepesi káptalan írásbeli tevékenység terén behozta hátrányát a korábban alapított káptalanokkal szemben. A következő időszakban pedig kiadott oklevelei számával megelőzte például az oly régi veszprémi és váci káptalant is. Az írásbeliség elterjedésével azonban egy 1292-es adat szerint a személyes tanúbizonyság intézménye még korántsem veszett ki teljesen.

Šedivý kitér a prépost és a káptalan által kiadott okiratok viszonyára is. A kezdeti időszakban ugyanis ezek még nem különültek el szigorúan. A prépostok még saját nevükben, illetve a káptalannal együtt (*Prepositus NN. et capitulum ecclesie NN.*) adtak ki okleveleket. Később a káptalan is adott ki okleveleket saját nevében, de ebbe beleértették a prépostot is, aki részesült az oklevél kiállítása után járó jövedelemből is. A szepesi prépost esetében is megfigyelhető még a XIII. században, hogy közügyekben ad ki oklevelet.

A káptalan és a prépost írásos tevékenysége mögött elmaradtak a világi, de az egyéb egyházi intézmények is. A helyi bírói és igazgatási hatalom kezdetben az írástudókkal rendelkező egyházi intézmények segítségére szorult. Šedivý megvizsgálva az 1223-ban alapított savniki ciszterci monostor diplomatikai tevékenységét is arra jutott, hogy Savnik nem konkurálhatott a vidéken nagyobb tekintéllyel rendelkező káptalannal. Az írásba foglalt jogesetek jelentős részében (15-ből 6 esetben) az egyik fél a káptalan tagja volt, mivel az nem állíthatott ki oklevelet az őt közvetlenül érintő esetekről.

Az Anjou-királyok uralkodása alatti gazdasági és társadalmi fejlődés a Szepességben elősegítette az írásbeli kultúra minden irányú fejlődését (az új templomok feliratai, megszaporo­dó könyvállományai stb.). A legfontosabb szellemi és kulturális központnak továbbra is a szepesi káptalan és prépostság számított. A káptalan könyvállományán kívül az egyes kanonokok is rendelkeztek saját könyvekkel, a prépostok akár jelentős könyvgyűjteménnyel is. János prépost például 1348-ban a káptalanra hagyta könyvtárát breviáriuma kivételével (*similiter et libros nostros decretales et alios excepto breviario*). Ahogy arra Július Sopko rámutatott: a káptalan könyvtárában megtalálható XV. századi antifonárium kötésében felhasználtak egy korábbi, feltételezhetően XIV. századból származó breviá-

riumot.⁹⁴ Šedivý szerint ezek az adatok azt mutatják, hogy a kanonokok többsége ekkor már saját breviáriummal rendelkezett.

Ebből az időszakból már a káptalanban készített mű is ránk maradt az 1357-ben elhalálozott Paulus Benedictustól (*Obitus Pauli Benedicti anno domini M^o CCC^o L^o septimo, qui hunc librum propria manu scripsit*), akinek *Breve necrologium Scepusiense* című művéből 19 fólió maradt fenn, fontos történeti és memoriális jellegű feljegyzéseket megőrizve (Bibliotheca Batthyaniana I 61).

A XIV. század első évtizedéből 75 oklevél maradt fenn, a következő évtizedekben ez a szám 135-től 250-ig mozog, az egész Anjou-korból fennmaradt oklevelek száma pedig 1320-at tesz ki. Az okleveles gyakorlat fejlődését elősegítette a papír elterjedése is, mely a XIV. század közepén jelent meg a Szepességen.

Megszaporodnak ebben az időszokban az epigrafikus emlékek is. A pecsétek feliratain kívül azonban ezek kizárólag egyházi környezethez köthetők (templomi festmények feliratai). Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet a szepesi káptalan templomának Károly Róbert koronázását ábrázoló festményére. A festmény a felirat alapján 1317-ben készült, de Šedivý már korábban felhívta rá a figyelmet, hogy a freskón megjelenített oklevél szövege a XVI–XVII. századból származik, míg az egyes alakokat identifikáló feliratok XIX. századiak.⁹⁵ Maga a festmény azonban származhat a XIV. század első feléből, a kora újkori felirat alatt ugyanis régebbi írás nyomait találták és maga a freskó is erre az időszakra utal.

A késő középkorban a káptalani kancellára írásos tevékenységének további fejlődése megakad, miközben nagy előrelépés történt a szepesi városok, megyék és általában a laikus személyek írásbeliségében. A XIV. század közepén kezdtek kialakulni a városi kancelláriák. Az írásbeli adminisztráció a nemesek és polgárok életének szerves részévé vált, bár közvetítőként még mindig a hiteleshelyek segítségére szorultak.

Zsigmond király uralkodása (1387–1437) idejéből mintegy 1200–1300 oklevél maradt fenn, ami átlagban 25 oklevél évente. Mátyás hatalomra kerüléséig további 300 oklevél maradt fenn (évente 15), majd uralkodása idejéből 700 darabot ismerünk (kb. 22 évente). A XV. század végéig, míg a káptalanban nem kezdtek

94 *Sopko*, 1974. 104. p.

95 Šedivý Juraj: K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín [Történelmünk három kérdéses epigrafikus forrásának datálásához]. In: *Studia historica Tyrnaviensia*, 7. (2008). 53–69. p.; *Spaleková, Eva – Székely, Ladislav*: Korunovanie Karola Róberta Madonou v Spišskej Kapitule [Károly Róbert Madonna általi koronázása a Szepeskáptalanban]. In: *Pamiatky a múzeá*, 54. (2006) 2. č. 9–13. p.

el protokollumokat vezetni, legalább további 150, tehát évente 15 ma is ismert oklevél készült.

Összességében a XV. század végéig a káptalan legalább 4000 oklevelet állított ki, ami a pozsonyi, illetve a budai káptalan tevékenységével mutat hasonlóságot és a győri, illetve veszprémi káptalan produktivitásának mintegy két-, illetve háromszorosát jelenti. Ennek okaként Šedivý egyrészt levéltára fennmaradásának jó körülményeit említi, illetve azt, hogy a Magyar Királyság északkeleti részében (Árva, Liptó, Szepes és Sáros) nem volt vetélytársa.

Pecséttani vizsgálatok

A szepesi káptalan által kiadott oklevelek vizsgálatához szorosan kapcsolódik az általa, illetve tagjaik által használt pecsétek kérdésköre. A magyarországi hiteleshelyek pecsétjeit munkájának mellékletében még Jerney János mutatta be.⁹⁶ E munka képanyaga volt a kiindulópontja sokáig a szlovák történetírásnak is, és ez alapján tárgyalta a mai Szlovákia területén lévő középkori konventek és káptalanok pecsétjeit Jozef Novák 1994-ben.⁹⁷ Erika Javošová és Miriam Kuzmíková a szepesi káptalan hiteleshelyi tevékenységét vizsgáló fentebb tárgyalt munkájukban röviden bemutatták a káptalan pecsétjeit.⁹⁸

Új vizsgálatokra Takács Imrének a magyarországi káptalanok és konventek pecsétjeiről 1992-ben megjelent munkája⁹⁹ sarkalta a szlovák kutatókat, akik kutatásaik során számos fontos, eddig nem ismert adatra bukkantak. A Szepesség történetéről 2003-ban rendezett konferencián Vladimír Rábik foglalta össze a kutatás akkori állását a régióhoz köthető egyházi pecsétek kérdésében.¹⁰⁰ Rábik egyébként a Nagyszombati Egyetem Történeti Tanszékének docense; település-történet, várostörténet mellett segédtudományokkal (oklevéltan, pecséttan, címer-tan) is foglalkozik. Rábikon kívül a szepesi prépostok késő középkori és újkori

96 *Jerney János*: A magyarországi káptalanok és konventek mint hielmes és hiteles helyek története. Pest, 1855. (Magyar történelmi tár 2.)

97 *Novák, Jozef*: Pečate konventov a kapitúl [Konventek és káptalanok pecsétjei]. In: Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku [Szerzetesi közösségek története és kultúrája Szlovákiában]. Szerk.: Šimončič, Jozef. Trnava, 1994. 77–84. p.

98 *Javošová – Kuzmíková*, 2001. 267. p.

99 *Takács Imre*: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Bp. 1992.

100 *Rábik, Vladimír*: Stredoveké cirkevne pečate spišskej proveniencie [Szepesi vonatkozású középkori egyházi pecsétek]. In: Terra Scepusiensis 325–337. p.

pecsétjeinek Miroslav Glejtek szentelt egy tanulmányt,¹⁰¹ illetve Juraj Šedivý tért ki a már tárgyalt szepesi írásbeliségről szóló összefoglalásában a szepesi egyházi intézmények pecsétjeinek kérdésére.

A kutatók véleménye megoszlik a kérdés körül, hogy a káptalan mikortól használhatta első pecsétjét. A szlovákiai heraldika kérdéseit összefoglaló művében Ladislav Vrteľ, ezt nyilvánvalóan tévesen 1270-re tette, mikortól első lenyomatát ismerjük.¹⁰² Rábik a szepesi káptalan legkorábbi ismert pecsétjét külső jegyei alapján a XIII. század elejéről származtatja (35 mm átmérőjű, Szent Mártont ábrázoló pecsét, gótikus majuszkulával írt körirattal), de feltételezi, hogy létezhetett egy korábbi istenítéletekhez kötődő pecsétje is a káptalannak. Šedivý szerint azonban a pecsétnyomónak a káptalan első okleveleivel egy időben kellett keletkeznie, tehát megközelítőleg a XIII. század első harmada után. A pecsét kora gótikus majuszkula felirata kizárja, hogy a román kapitálist alkalmazó XII. században vagy a román-gótikus majuszkulát előnyben részesítő XIII. század elején keletkezett volna.¹⁰³

A káptalan 1288. évi IV. (Kun) László nyögérei általi feldúlásakor eltűnt a fent említett pecsét, ezért újat kellett készíttetni. Az új pecsét megtartotta a régi alakját és kis változtatással ikonográfiáját, de több pontban különbözött is elődjétől. Átmérője 55 mm volt, ami Rábik szerint megegyezik a XIII. század második felében keletkezett hiteleshelyi pecsétek méretével. Változás történt a feliratban is, a gótikus majuszkulákkal írt körirat megegyezett a káptalan okleveleinek intitulációiban megjelenő állandósult elnevezésével: + S : CAPITULI · ECLESE · BEATI · MARTINI · DE · SCEPUS (= Sigillum capituli ecclesie beati Martini de Scepus).

Az egyes szepesi prépostok pecsétjeire Rábik tért ki részletesen. A prépostok által kiadott oklevelek tanúsága szerint már a XIII. században rendelkeztek pecsétekkel,¹⁰⁴ ezek lenyomata azonban nem maradt fenn. Rábik feltételezi, hogy amennyiben a királyi udvarban is viseltek tisztséget, e jogcímen birtokolt pecsétjeiket használták, akárcsak Bertalan prépost, királyi alkancellár, 1284-ben kiadott

101 Glejtek, Miroslav: Pečate spišských prepošt'ov od polovice 15. storočia do roku 1776 [A szepesi prépostok pecsétjei a 15. század közepétől 1776-ig]. In: Z dejín Spišského prepošstva. 251–271. p.

102 Vrteľ, Ladislav: Osem storočí slovenskej heraldiky [A szlovák heraldika nyolc évszázada]. Martin, 1999. 52. p.

103 Šedivý, 2009. 494. p.

104 Mátyás prépost 1245, 1246, 1249 és 1257-ből származó oklevelei, valamint Mutmér prépost 1273-as végrendelete és 1278-as oklevele.

oklevelén. Nem ismert Jakab préposti pecsétje sem, viszont ismerjük püspöki pecsétjével ellátott okleveleit, erre azonban Rábik nem tért ki.

A XIV. század elejétől már konkrét préposti pecsétet is be tud mutatni Rábik: ilyen Pál (1301–1315), valamint János prépost (1323–1348) pecsétje. Mindkét pecsétmező hasonló koncepciót mutat. A mandorla alakú pecsét több részre oszlik, melyekben egy többtornyú egyházi építményt valamint védőszentjét jelenítik meg (Szent Márton vagy Szűz Mária). A pecsétmező alsó részében a prépost alakja került megörökítésre.

A pecsétmező más ikonográfiai koncepciója tükröződik a Benedek prépost 1363. és 1371. évi oklevelein fennmaradt pecsétlenyomatokban. A pecsét alakja továbbra is hasonló, bár méretei nagyobbak és ikonográfiaileg is összetettebb. A három részre osztott pecsétmezőben az egyházi épület, valamint a csecsemővel ábrázolt Mária és Szent Márton is megjelenik, a pecsét legalsó részén azonban már a családi címer jelenik meg: egy álló szarvast ábrázoló gótikus pajzs. A családi címerek egyébként a XIV. század 30-as éveitől kezdtek megjelenni a magyar egyházi pecsétteken, hogy a későbbiekben dominánssá váljanak.

A további példákból Rábik megállapítja, hogy a szepesi prépostok pecsétjeinek ikonográfiájában a magyarországi fejlődéssel megegyezően a XV. században megy végbe alapvető változás. Eltűnik az egyházi szimbolika, az egyházi személyek pecsétjei világiasabbak lesznek. A pecsétek ábrázolásának tartalmán túl megjelenik ez a formák és a méretek sokrétűségében is. A pecsétek már általában kisebbek és mandorla alakjuk is csak a konventek és kolostorok pecsétjeinél marad meg.

A prépostokon kívül egyes kanonokok is rendelkeztek pecséttel. Már Alpernus éneklőkanonoknak a szepesi városok plébánosaival közösen 1270-ben kiadott oklevelét is négy pecséttel pecsételték meg, ami Rábik szerint arról tanúskodik, hogy ekkor már mind az egyes kanonokok, mind a városok plébánosai rendelkezhetek személyes pecsétekkel.

A Pál mester szepesi préposttá választásáról szóló 1301. szeptember 20-án kiadott oklevelet valamennyi szepesi kanonok pecsétjével és kézjegyével látta el. A 16 lenyomathból csak Goblin és a Latinusnak nevezett Jakab pecsétje maradt fenn. Mindkét pecsét mandorla alakú. Goblin pecsétje egy oltár előtt térdelő és ostyát tartó kanonokot ábrázol; az oltáron kehely áll. A kanonok fölött a káptalan pecsétjéből vett hatágú csillag látható. Jakab kanonok pecsétje egy Isten Báránnyához lépdelő kanonokot ábrázol. Rábik ebből arra következtet, hogy ekkor még nem érvényesült egységes koncepció a kanonoki pecsétek ikonográfiájában.

A későbbi időszakban bizonyos egységesülés jeleire hívta fel Rábik a figyelmet. A kanonoki pecsétek a préposti pecsétek mintáit követték, azoktól leginkább

méretükben különböztek. Elmaradhatatlan motívumaik voltak a gótikus templom, Szent Márton valamint az imádkozó kanonok alakja, ahogy az Pál éneklőkanonok (1345–1362) és a Bebek nemből származó Jakab kanonok 1357-ből származó pecsétjein is megfigyelhető. A XV. században aztán ez az ikonográfia profánabb jelleget öltött, és a családi címer motívumai válltak meghatározóvá, ahogy az jól megfigyelhető János kanonok 1414-ből fennmaradt pecsétjén.

A pozsonyi káptalan történetének historiográfiája

A pozsonyi társaskáptalan múltja, elsősorban eredete iránti érdeklődés már a XVII. század kánoni vizitációiról írt jelentésekben is megjelent. Az intézmény történetének összefoglalására azonban csak a XIX. században került sor, nem véletlenül elsősorban a káptalan tagjainak tudományos tevékenységéből kifolyólag. A prépostság történetéről a század közepére már két mű is született, Bärnkopf Ignác (1741–1809) kanonok¹⁰⁵ és Pogány Béla (1785–1857) prépost¹⁰⁶ tollából. A káptalan történetének feldolgozására pedig Rimely Károly (1825–1904) vállalkozott negyedszázaddal később.¹⁰⁷ Rimely munkáját Knauz Nándor (1831–1898) terjedelmes bírálatban részesítette,¹⁰⁸ amelyre az szintén önálló kiadványban válasszolt.¹⁰⁹

A pozsonyi káptalan első világháború előtti historiográfiájából nem hagyható ki Ortvy Tivadar (1843–1916) sem, aki egyrészt Magyarország XIV. század eleji egyházi földrajzáról írt művében¹¹⁰ érinti, de részletekbe menően Pozsony város történetében fejt ki a kérdést.¹¹¹ Érdemes megemlékezni még Dedek Crescens Lajosról (1862–1933) is, aki a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozatban

105 *Bärnkopf, Ignác*: Praepositura et praepositi s. Martini alias ss. Salvatoris de Posenio. Posenii, 1848.

106 *Pogány, Adalberto*: Praepositura et praepositi s. Martini alias ss. Salvatoris de Posenio. Posenii, 1855.

107 *Rimely, Carolus*: Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Poseniensis ad S. Martinum ep. olim SS Salvatorem. Posenii, 1880.

108 *Knauz Nándor*: A pozsonyi prépostság. Esztergom, 1880.

109 *Rimely Károly*: Pozsony prépostság. Adalék a Magyar Sion 1880-iki évfolyamához. Pozsony, 1881.

110 *Ortvy Tivadar*: Magyarország egyházi földleírása a 14. század elején. I–II. Bp., 1891–1892.

111 *Ortvy Tivadar*: Pozsony város története. I. köt. Pozsony, 1892. 151–193. p.

Pozsony vármegye történetének feldolgozása során számos értékes észrevételt tett a káptalan és a prépostságot illetően.¹¹²

A pozsonyi káptalan története alig kapott figyelmet a két világháború közötti szlovák kutatásban. Pozsony múltja ugyan élénken foglalkoztatta a szlovák történetírást, Rimely, Knauz és Ortvy kutatásainak kiegészítésére azonban sokáig nem vállalkoztak. Ebben az időszakban megszakadt a káptalan tagjainak élénk tudományos tevékenysége, sőt a gazdasági válság éveiben a káptalan túladdott nem egy értékes középkori kéziratán is.

A káptalan története nem volt témája a második világháború utáni szlovák történetírásnak sem. Az 1989 előtt született munkák többnyire társadalomtörténeti megközelítésből foglalkoztak a káptalan városban elfoglalt helyzetével, a művelődéstörténeti tanulmányok pedig a könyvkultúrában, illetve iskolatörténetben játszott szerepét vizsgálták.

Az 1990-es években megnőtt az érdeklődés a város egyházi intézményeinek, köztük a káptalannak és a prépostságnak a múltja iránt is. Az egyes kérdések tisztázásához elsősorban a Pozsonyi Comenius Egyetem, illetve a Nagyszombati Egyetem hallgatói járultak hozzá szakdolgozataikkal, doktori disszertációikkal.

A különféle kutatások eredményeinek publikálására, illetve összegzésére kiváló teret biztosítanak a szélesebb érdeklődő közönségnek és a szakmának egyaránt szánt kiadványok. Ilyen a pozsonyi káptalan kutatója, Juraj Šedivý által szerkesztett öt kötetre tervezett, Pozsony történetét feldolgozó sorozat. Sajnos még csak a sorozat első kötete jelent meg, mely a XII. századig dolgozza fel a város történetét, kitérve a káptalan eredetének és a korai pozsonyi egyházi struktúráknak a kérdésére is.¹¹³

A pozsonyi káptalan korai története a szlovák történetírásban

Az írásos források nem árulnak el sokat a káptalan kezdeteiről. Kálmán király törvénykönyvének kérdéses olvasatú utalásán kívül, amely szerint Pozsonyban és Nyitrán nagyobb prépostságok voltak, csak a XIII. század elejéről van hiteles forrás, mely a káptalant említi. Ekkor az addig a várban székelő káptalan a váraljára

112 *Dedek Crescens Lajos*: Pozsony vármegye története. In: Pozsony vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1904. (Magyarország vármegyéi és városai) 503–637. p.

113 *Dejiny Bratislavy od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia* [Pozsony története a kezdetektől a 12–13. század fordulójáig]. Szerk.: Šedivý, Juraj. Bratislava, 2012. (Dejiny Bratislavy 1.)

költözött. A század közepétől pedig a várjobbágy eredetű Csukárd család jelenik meg templomának védnökeként a forrásokban.

A pozsonyi társaskáptalan múltja iránti érdeklődés elsőként a kora újkori kánoni vizitációkban jelent meg. Az 1616. évi vizitáció szerint a prépostságot az első szent királyok egyike alapíthatta — ezért szerepelhet Kálmán törvénykönyvében prépostságként —, vagy IV. Béla király, mert tőle származik az első ismert adomány, esetleg a pozsonyi ispánok, akik a Szent Üdvözítő temploma mellé temetkeztek.

A káptalan eredetének kérdése állt a Knauz és Rimely között fentebb említett vita központjában is. Rimely nyomán a fenti feltételezések kiegészültek a káptalan államalapítás előtti előzményeiről szólókkal. Új források hiányában a szlovák kutatók is a fentebb említett elméletek egyikét-másikat fogadták el.

A kérdésben fordulatot csak a régi prépostsági templom várbeli maradványainak feltárása hozott. A pozsonyi vár felújítási munkálatai során ugyanis 1958 őszén csontvázas temetkezés nyomaira bukkantak. A terület feltárását Tatiana Štefanovičová, Pozsony Város Múzeuma, majd 1962-től a Szlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének munkatársa, 1964-től 2004-ig pedig a Comenius Egyetem Régészeti Tanszékének oktatója vezette. Ennek során három épületmaradványt sikerült feltárniuk. A legrégebbi egy kőből épült templom volt (I), melynek déli részén később kőtornyot emeltek (II), illetve később az első templom építkezési anyagát is felhasználva egy újabb templom épült fel (III), mely azonos a XIII. század eleji forrásokban említett Szent Üdvözítő templomával. A templom körül a XI. századtól a XIII. század elejéig temetkeztek, a régészeti kutatás mintegy 200 — helyszűke miatt több rétegben egymás felett elhelyezkedő — sírt tárt fel. Ezért is alakíthatták ki a templomtól északra a csontházként szolgálható kör alakú épületet. Fennmaradtak továbbá egy káptalanhoz tartozó épület északi részének maradványai is.¹¹⁴

A középkori Pozsony elhanyagolt egyháztörténetének hiányosságait az 1989-es politikai fordulat után František Oslanský, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének egyház- és településtörténettel foglalkozó munkatársa próbálta meg enyhíteni a város középkori egyházáról írt összefoglaló tanulmányában.¹¹⁵ A rövid áttekintés inkább csak az egyes egyházi intézmények eredetét,

114 Štefanovičová, Tatiana: Bratislavský hrad v 9.–12. storočí [A pozsonyi vár a 9–12. században]. Bratislava, 1975.

115 Oslanský, František: Cirkev v stredovekej Bratislave [Egyház a középkori Pozsonyban]. In: Historický časopis, 41. (1993) 2. č. 113–122. p.

illetve a városban az egyház vagy egyes egyháziak által birtokolt ingatlanokat, jövedelemforrásokat vizsgálja.

Oslanský a várhegyen álló első, IX. századból származó templom régészetileg is kimutatható pusztulása ellenére nem tartja kizártnak a kontinuitást az új építménnyel, így patrocíniumát akár — véleménye szerint — Nagy Morávia idejéből is származtathatjuk. Elfogadja Rimely munkájának azon állítását is, miszerint a templom mellett, ha nem is kezdeteitől, de a XI. században már biztosan működött társaskáptalan.

Oslanský a várbeli templom váraljára költözésének körülményeiről szólva úgy véli, hogy itt állhatott egy Szent Mártonnak szentelt XI. századi kisebb templom. A helyébe épült káptalani templom így kapta meg a Legszenőbb Megváltó és Szent Márton kettős patrocíniumát.

A pozsonyi prépostsággal a '90-es évek első felében azután Róbert Ambroš foglalkozott részletesebben. 1995-ben megvédett szakdolgozatában a pozsonyi prépostnak a középkori társadalomban elfoglalt helyzetét vizsgálta, különös figyelmet szentelve a prépost és a káptalan közötti viszonyoknak.¹¹⁶ A munka első fejezeteiben kitért a prépostság keletkezésének vitás kérdéseire is. Erről a kérdésről a Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kara hallgatói által szerkesztett, nehezen hozzáférhető lapban, a Proglasban is publikált.¹¹⁷

Ambroš Oslanskýhoz és Štefanovičovához hasonlóan elképzelhetőnek tartja, hogy a várhegyen a IX. században megépült templom már a Szent Üdvözítő patrocíniumát viselte. Osztja továbbá Rimely elképzelését arról, hogy Pilgrim passauai püspök jelentős szerepet játszhatott Pozsony keresztény intézményeinek kialakulásában. Kálmán király I. törvénykönyve 22. fejezetét Ambroš és Oslanský is úgy értelmezi, hogy 1100 körül Pozsony már *maior prepositura* volt.

Ami a káptalan kialakulásának folyamatát illeti, Ambroš szerint a prépostság és a káptalan fokozatosan jött létre a mai Pozsony területén élő papok nyugati kánoni előírások szerinti közösségi életének (*vita communis*) formálódásával. Elmélete szerint Pozsonyban eredetileg a főesperes körül kánonok szerint élő papok köre alakulhatott ki. A fölöttük álló főesperesből így válhatott előjáró — *praepositus*. A XIII. század elejéig a hiteleshelyként még nem tevékenykedő

116 *Ambroš, Róbert*: Postavenie bratislavského prepošta v stredovekej spoločnosti [A pozsonyi prépost a középkori társadalomban]. Bratislava, 1995 (szakdolgozat).

117 *Ambroš, Róbert*: Založenie Bratislavského prepošstva [A pozsonyi prépostság alapítása]. In: Proglas, 8. (1995) 1. č. 2–5. p., 3. č. 34–37. p.

káptalan funkciója háttérbe szorult az igazságszolgáltatási és közigazgatási feladatokat is ellátó prépost mellett.

A Csukárd nemzetség káptalanhoz, illetve prépostsághoz fűződő szerepét vizsgálva Ambroš elfogadja Rimely érveit, melyek szerint a Csukárdok utolsó tagja, János nem a káptalan, hanem a templom patrónusa volt. Egyébként sincs szó semmilyen 1292 előtt kiadott oklevélben a Csukárdok védnökségéről. Mindenesetre ha ők lennének az alapítók, a káptalani templom nem a királyi tulajdonban lévő várhegyen épült volna fel.

A káptalan történetével, elsősorban annak kezdeteivel foglalkozott Juraj Šedivý is. Šedivý a Comenius Egyetemen, illetve az Osztrák Történeti Intézetben (Institut für Österreichische Geschichtsforschung) végzett tanulmányai (1995) után a pozsonyi egyetem segédtudományi tanszékének tanára lett. Elsősorban az írásbeliség történetével foglalkozik, ilyen témájú munkái megkerülhetetlenek mind a szepesi, mind a pozsonyi káptalan történetének kutatásakor. Jelenleg a Szlovákia területén található epigráfiai emlékek felkutatásának és feldolgozásának szervezője, de emellett jelentős Pozsony története kutatásának előmozdításáért tett tudományszervező aktivitása is. A pozsonyi káptalan történetét érintő munkái német és magyar nyelven is olvashatóak,¹¹⁸ összefoglalásunkban nem árt azonban röviden áttekinteni az ő véleményét sem.

Šedivý szerint a várhegyen épült IX. századi, világi hatalom védelme alatt álló templom nem tartozhatott egy káptalanhoz, hiszen ez az intézmény Nyugat-Európában is csak a század első harmadában kezdett elterjedni. A káptalan lehetséges alapítói közül Šedivý kizár minden addig szóba jött személyt. Elveti, hogy Pilgrim passauai püspök (971–991) lenne az alapító, hiszen semmilyen krisztianizációs törekvés nem bizonyított részéről. A XVII. századtól alapítóként emlegetett szent királyokat azért veti el, mert ebben az esetben tudnunk kéne a káptalannak adományozott birtokokról. Nem kerülhet szóba mint alapító IV. Béla király vagy a Csukárd család sem.

A káptalan alapításáról inkább fokozatos kialakulásának folyamatára helyezi a hangsúlyt. Nagy jelentőséget kap nála Pozsony földrajzi helyzete, a Magyarország nyugati határán elhelyezkedő ispáni vár 50–70 kilométeres körzetében ugyanis nem volt jelentősebb egyházi intézmény. Ez magyarázza a várhegyen

118 Šedivý, Juraj: Die Anfänge des Pressburger Kapitels [A pozsonyi káptalan kezdetei]. In: East Central Europe at the Turn of the 1st and 2nd Millennia. Szerk.: Múcska, Vincent. Bratislava, 2002. 107–117. p.; Uő: Az egyház a középkori Pozsonyban. Régi választások és új kérdések. In: Fejezetek Pozsony város történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor. Pozsony, 2005. 95–130. p.

már a XI. század elején álló háromhajós bazilika méreteit, melyek kizárják, hogy egyszerű plébániatemplomról legyen szó. A templom így a vidék krisztianizációs központja lehetett, bár a talán Gizellával érkezett misszió anyagi helyzete feltételezése szerint igencsak szerény lehetett. Kálmán király nevezetes 22. törvénycikkének tárgyalásakor inkább azon magyarázat felé hajlik, hogy Pozsony „tényleges helyzete (ha statútuma nem is) prépostsági, illetve káptalani szintű volt”, a káptalan megalakulását tehát ez előtt kell keresni.

Ambroš elméletét arról, hogy a főesperes körüli papság a XI. században káptalanná alakult, hasonló magyarországi példák hiányában veti el. A spontán fejlődés elméletével szemben hangsúlyozza, hogy a fontosabb egyházi intézmények mindegyikénél kell számolni alapítóval vagy patrónussal, aki a káptalanok helyzetében általában a király. Ebből kiindulva azután Šedivý nagy jelentőséget tulajdonít a Pozsonyhoz legszorosabban kötődő XI. századi magyar királynak, Salamonnak. A Salamon környezetében tartózkodó művelt papoknak a király mogyoródi csatavesztése (1074) utáni itt tartózkodása segíthette elő a káptalan megalakulását. A pozsonyi várban működő kápolna így a királyi kápolna szerepét töltötte be, tehát liturgikus feladatain kívül már oklevél-kiállító tevékenységet is végezhetett.

A káptalan korai jellegének megállapításakor abból a feltételezésből indul ki, hogy a magyarországi káptalanok korai időszakában erős monasztikus hatás érvényesült. Világi papok, kanonokok helyett tehát bencés szerzetesek alkothatták a pozsonyi káptalant is, aminek jele, hogy a XIII. században is gyakran használják a *monasterium* kifejezést a káptalan megjelölésére.

Ehhez kapcsolódva továbbfejleszti a szlovák történetírásban addig csak óvatosan kezelt lehetőséget a bencések pozsonyi jelenlétéről, és az Oslanský által feltételezett XII. századi apácakolostort egyértelműen a bencésekhez köti.¹¹⁹ Mivel bencés apácák jellemzően csak ott fordultak elő, ahol férfi bencés közösség is működött, ez is igazolná, hogy a pozsonyi várban működő *monasteriumot* (káptalant – kolostort) bencések irányították.

Salamon pozsonyi tartózkodásának kedvező körülményei azonban megváltoztak, amikor Pozsony is I. László kezébe került, és nem tudott jelentőségre szert tenni Kálmán és Álmos viszályainak következtében sem. Az addig feltehetően

119 A pozsonyi ciszterci női kolostor elődjének egy Benedek-rendi kolostort tart fentebb említett tanulmányában Oslanský. A kolostor ugyanis Mária Magdolna védnöksége alatt állt, kinek kultusza a XI. században terjedt el a nyugati kereszténységben. Oslanský egyébként a források által sugallt képnél erősebb hatást tulajdonít a bencéseknek a korai Pozsonyban, elsősorban Pannonhalma Pozsonyhoz fűződő kapcsolatából kiindulva.

Salamon által támogatott intézmény gazdaságilag nehéz helyzetbe került, ami politikai és kulturális jelentőségének hanyatlásához vezetett. A káptalan fejlődésében a következő fordulópont az volt, mikor a XIII. század elején a várispán hatása alól kikerülve a váraljai részre költözött, majd a század közepén hiteleshellyé vált.

A pozsonyi káptalannal foglalkozó kutatás a káptalani templom váraljára költözéséről, majd ottani fejlődéséről kisebb mértékben a szerény írásos említésekre és sokkal inkább feltételezésekre volt utalva. A problémát ezúttal is csak a mai domban folytatott régészeti kutatások világíthatták meg jobban. A dóm Szent Anánának szentelt kápolnája alatt kör alakú épületet tárt fel 1969–1970-ben Adrián Vallašek.¹²⁰ Az épületen két építkezési fázist lehetett kimutatni. A régebbi származású rotundát a XI–XII. századra helyezte Vallašek a körülötte feltárt sírokban talált S-alakú függők alapján. Az építmény új részének alagsorában talált nagy mennyiségű csontlelet alapján feltételezhető, hogy kb. a XIII. század utolsó harmadától csontházként funkcionált az épület. Az építmény korábban egyes kutatók szerint a váralján megtelepedő kereskedők temploma lehetett, mások viszont azt valószínűsítik, hogy a Csukárd nemzetség írásos forrásokban is emlegetett temetői kápolnája lehetett.¹²¹

2002–2003-ban azután nagyszabású régészeti ásatások folytak ismét a dombban Tatiana Štefanovičová vezetésével. Az eredményeket a templom várhegyről való leköltözésének 800. évfordulóján részletes beszámolóval tették közzé.¹²² A gazdag képanyaggal illusztrált publikáció a részletesen tájékoztat a régészet különböző szakterületeinek vizsgálatairól. Ezek eredményeképpen többé-kevésbé pontos, és az eddigieknél sokkal részletesebb képet lehet adni a Szent Üdvözítőnek, majd Szent Mártonnak szentelt templom épülésének fázisairól.

Mintegy 2–2,5 m mélységben nagyobb méretű köveket találtak egymás mellé helyezve, habarccsal összeragasztva. Az épület alapjai és a felhasznált építőanyag is különbözik a régió korabeli építkezéseitől. A geológiai vizsgálat arra a megállapításra jutott, hogy a gránitkövek a várhegy kőbányájából származnak. Az építkezést a XII. századra helyezte Štefanovičová a környező XI–XII. századból származó kerámialeletek alapján és abból, hogy a XIII. századi intenzív temetkezés már tekintettel volt az épületre. Az építkezést kapcsolatba hozta a század

120 Vallašek, Adrian: Neznáma sakrálna stavba pod Bratislavským hradom [Ismeretlen egyházi építmény a pozsonyi vár alatt]. In: Zborník FFUK – Musaica, 24. (2003) 111–122. p.

121 Mencl, Václav: Dóm sv. Martina v Bratislave [A Szent Márton dóm Pozsonyban]. In: Vlastivedný časopis, 17. (1963) 148–152. p.

122 Štefanovičová, Tatiana: Dóm svätého Martina v Bratislave – Archeologický výskum 2002–2003 [A Szent Márton dóm Pozsonyban – Régészeti kutatás 2002–2003]. Bratislava, 2004.

folyamán a váralján megtelepedő nyugati vendégekkel, tőlük származott volna az építkezés módja is. A szakrális építményt tehát nem tartja azonosnak sem a Cszakárdok kápolnájával, sem a káptalan később leköltözött templomával, mely egyben a váralja plébániatemploma is volt.

A XII–XIII. század fordulóján épült fel Štefanovičová szerint a Szent Üdvözítő-templom a lerombolt előző helyén. Az új templom terméskőből épült, az épület habarcsán végzett kutatások, illetve egy megtalált román oszlopfüő és egy négyzet alakú keresztet ábrázoló román sírkő alapján a XII. századra datálták. A későbbi, XIII. századi sírokat ez az építmény sem bontja meg, a sűrű temetkezések miatt azonban gyakran került sor a régi sírok megbolygatására. Ezért épült fel Štefanovičová szerint a káptalani templom szomszédságában a Vallašek által feltárt csontház.

A harmadik építkezési fázis már megbolygatta a XIII. századi sírokat, ezért ezt Štefanovičová a XIII. század utolsó harmadára, végére datálja. Az építkezőanyag ebben az esetben is terméskő volt, de az alap felett régi római téglákat is újrahasznosítottak. A háromhajós templom fejlett koragótikus stílusban épült és mérete megközelítette a mai dómét. Štefanovičová feltételezése szerint a templom masszív nyugati falára két tornyot építhettek. A város 1291 utáni fejlődésével, a „konkurens” egyházi intézmények megjelenésével párhuzamosan a XIV. század elején is nagyszabású munkálatok folyhattak a templomon. Ezen építkezések folyamán vált a templom a város nyugati erődítésének részévé, ahogy az ma is tisztán kivehető.

A pozsonyi prépostság későbbi történetével foglalkozó legerjedelmesebb munka Ambroš szakdolgozata.¹²³ Ebben a szerző a pozsonyi prépost helyzetével foglalkozik vizsgálva a prépost és a káptalan közötti viszonyt, a prépostnak a város életére gyakorolt hatását, a prépost főesperesi tisztségét és végül a királlyal való kapcsolatát.

A káptalannal való viszonyt elsősorban az határozta meg, hogy elöljáróként jelentős befolyása volt a kanonokok mindennapi életére. Részt vett a káptalan ügyeinek tárgyalásán, bírói jogkörrel *ordinarius*ként rendelkezett a káptalan tagjai, így a városi plébános felett is. A középkor végére erősödtek fel azok a törekvések, melyek a káptalannak nagyobb autonómiát szánva igyekeztek korlátozni a prépost befolyását.

123 Mivel Ambroš szakdolgozata nem került publikálásra, ezért eredményeit a következőkben részletesebben ismertetem.

A prépost és a kanonokok között konfliktusra okot adó kérdés volt a kanonokok kinevezésének ügye. Ez a jog eredetileg az érseket illette meg, az első ismert pozsonyi példák viszont arról tanúskodnak, hogy a XIV. század első felében már a prépost választotta ki az új kanonokot a káptalannal történő megegyezés nyomán. Az esztergomi érsekek azonban igyekeztek visszaszerezni befolyásukat a kanonokok kinevezésében. Az 1390-ben tartott esztergomi zsinat határozata szerint aztán a beneficiumok megítélése, átruházása, elvétele az esztergomi érsek kizárólagos joga lett, bár ekkoriban már az uralkodó is beavatkozott a kanonoki helyek elfoglalásának ügyébe. Hasonlóan fontos kérdés volt a prépostválasztás ügye is. A XIII. században általában a káptalan választotta vezetőjét, aki azonban igen gyakran a király által kijelölt személy volt.

A prépost és a káptalan közötti viszony fontos tényezője volt a közösen birtokolt ingatlanok és jövedelmek: a középkor végén a prépost és a káptalan mintegy 23 Pozsony megyei faluban volt birtokos, de a káptalan vagyonához tartoztak a kanonokok városi házai is. Jövedelemként a prépost és a káptalan rendelkezett a stompfai, bazini, szentgyörgyi és dévényi járásokból és további kilenc faluból befolyó érseki tized negyedével, valamint megillette őket Pozsony város tizedének fele, illetve a bordézsma tizede. A közös birtokok és jövedelmek mellett a prépost saját jövedelemforrásokkal és ingatlanokkal is rendelkezett (az évenkénti *cathedraticum*, illetve a prépost saját udvara és szőlői), ami arról tanúskodik, hogy a prépost és a káptalan a XIV. század elején már bizonyos mértékben különálló jogalanyok voltak.

A közös vagyonra a káptalan és a prépost közösen ügyelt, igazgatása a két fél által közösen választott dékánkanonok feladata volt. A káptalan jövedelméből és a tizedből általában negyed rész illette a prépostot. A XIV. század 30-as éveiből fennmaradt tizedjegyzékekből kitűnik, hogy a pozsonyi prépost mintegy kétharmaddal nagyobb éves bevétellel rendelkezett, mint az egyes kanonokok. A megosztást illető esetleges viszályokról csak a XIV. század végétől talált adatokat Ambroš, megjegyezte azonban az is, hogy ha a közös jogot érte sérelem (legtöbbször Pozsony városa, illetve a szentgyörgyi és bazini grófok részéről), közösen fordultak a királyhoz védelemért.

Ambroš megvizsgálta a prépostnak a káptalan hiteleshelyi tevékenységében betöltött szerepét is. A pozsonyi káptalan közhitelű működését bizonyító első, 1236. évi adat szerint még János prépost és az egész káptalan közös ügyéről volt szó, a későbbi kiadványokban azonban már nem szerepel a prépost. Érseki rendelkezés nyomán azonban a XIV. századi oklevelek korroborációs formulájában újra feltűnik a káptalan előljárója.

A munka következő fejezetében Ambroš a prépostság Pozsony város életére kifejtett hatását próbálja megállapítani. Ennek kapcsán rámutatott arra, hogy míg a prépostok nem függtek az anyagi körülményektől, melyeket a város biztosított nekik — a káptalant megillette a pozsonyi szőlők dézsmájának tizede, illetve a város által fizetett egyéb tizedek negyede (egyes prépostok szerint fele) —, ellenben a város egyházi kérdésekben függött a préposttól. A város templomainak papjai és a városi plébános engedelmességgel tartoztak neki, utóbbit a kanonokok közül kellett kiválasztani. A városi tanács ezt ellensúlyozandó gazdasági téren igyekezett befolyását érvényesíteni. A legtöbb gazdasági jellegű összetűzés a káptalan város területén birtokolt ingatlanjai, valamint a tizedfizetés miatt adódott. Kiemelt konfliktusforrás volt a borkereskedelem kérdése. A XV. század elejétől a városi tanács megtiltotta a prépostnak és a kanonokoknak, hogy borukat a városiak házában adják el. A vita csak 1421-ben zárult le Zsigmond király döntésével, miszerint a káptalan és a prépost kötelesek voltak a városnak adót fizetni házaikért.¹²⁴ A városiak azonban nem akadályozhatták a káptalant, hogy szabadon kereskedhessen borával a városban.

A dolgozat ötödik fejezetében Ambroš a pozsonyi prépost vikáriusi tevékenységét vizsgálja meg a főesperesség élén. A pozsonyi főesperességhez tartozott a megye nagyobb része, míg a kisebb hányad a sasvári főesperességhez tartozott. Mint főesperes a pozsonyi prépost az esztergomi káptalannak is tagja volt. Az érsek így törekedett befolyást szerezni a préposti kinevezésre, de amint azt már Ambroš korábban említette, szerepe jobbra az uralkodó, illetve a XIV. században a pápa által kiválasztott személy megerősítésében merült ki.

Dolgozatának utolsó fejezetében Ambroš a királyi befolyást vizsgálta meg a prépostok társadalmi helyzetére. Az első adat, mely a pozsonyi prépostok kinevezésére tett királyi erőfeszítéseket bizonyítja, 1402-ből származik, de Ambroš feltételezte, hogy már korábban is érvényesülhetett a királyi befolyás. A 15. század folyamán pedig általánossá vált, hogy az uralkodó nevezte ki a prépostot, akit tisztségében az érsek csak megerősített.

Az általában nagy műveltségű pozsonyi prépostok szolgálatát gyakran vette igénybe az uralkodó, de a XIII–XIV. században még inkább alkalmi feladatokat láttak el a király megbízásából. Csak a XV. századtól vannak arra vonatkozó adataink, hogy a prépost állandó tisztséget tölt be a király mellett, sőt ekkor az

124 A város 1291-es privilégiuma szerint a prépost és a káptalan nem köteles a városnak adót fizetni. A város ennek ellenére igyekezett különböző díjakat fizettetni az egyházi intézménnyel házaikért és szőleikért.

egyéb tisztségekből származó feladatok annyira elvonták figyelmüket a prépostság ügyeitől, hogy azok az alprépostra hárultak.

Szintén a pozsonyi egyetem hallgatójaként foglalkozott a pozsonyi prépostság történetével Miriam Hlavačková. A pozsonyi káptalanról mint a XV. századi Pozsony műveltségi központjáról írta doktori disszertációját, és a témában több tanulmányt is publikált.¹²⁵ Foglalkozik a közös káptalani–városi iskola eredetével, amelyet a káptalanhoz tartozó, de a plébánosi iskolák tradíciójából kinőtt intézménynek tart. A város és a káptalan közötti, Ambroš által már részletesen elemzett 1302. évi szerződés az első, mely említi a káptalani iskolát, miszerint a káptalan tagjaiból választott városi plébános köteles volt az iskolamester étkezését biztosítani. A káptalani iskola létezését azonban a korábbi időszakokban is valószínűsíti a szerző, amit később könyvkötésre használt XIII. századi nyelvtan-könyvekből származó lapokkal vél alátámasztani.

A pozsonyi prépost főesperesi szerepét már Ambroš is részletesen bemutatta, kevesebb figyelmet szentelt azonban a szlovák történetírás a főesperesség kialakulásának körülményeire, illetve határaitra. Ezekre a kérdésekre tért ki a Pozsony történetét feldolgozó kötet első részében Ján Steinhübel, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetének kora középkorral foglalkozó kutatója.¹²⁶ A Legszentebb Megváltó tiszteletére emelt templomot Steinhübel is a morva időkben épült templom felújításának vélelmezi. Ugyan Kálmán törvénykönyvének Pozsony és Nyitra előtt szereplő *nec non* kitételét „és szintén”-nek fordítja, de Pozsonyt éppúgy, mint Nyitrát ebben az időszakban már prépostságnak tartja. Megemlíti még a pozsonyi prépost helyettesének (egyébként csak a XIV. századtól adatolt) tisztségét (*vicearchiprepositus*), ami a prépost gyakori távolléte miatt alakulhatott ki.

A pozsonyi prépostság (főesperesség) korai tagolódását a rendkívül gyér XIII–XIV. századi adatok ellenére — későbbi forrásokat is bevonva — megpróbálta rekonstruálni. Szerinte a főesperesség három esperesi kerületre oszlott: hegyalat-

125 *Hlavačková, Miriam*: Vzdelanostná úroveň členov Bratislavskej kapituly v 15. storočí [A pozsonyi káptalan tagjainak műveltségi szintje a 15. században]. In: Historický časopis, 49. (2001) 3. č. 433–451. p.; *Uő*: Bratislavská kapitula – centrum kultúry a vzdelanosti v 15. storočí [A pozsonyi káptalan – a kultúra és műveltség központja a 15. században]. In: Pamiatky a múzeá, 51. (2002) 3. č. 24–30 p.; *Uő*: Kapitula pri Dóma sv. Martina: Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí [A Szent Márton dóm káptalana: Pozsony intellektuális központja a 15. században]. Bratislava, 2007.

126 *Steinhübel, Ján*: Uhorský hrad Prezlava/Prešporok a jeho podhradie – Cirkevná správa [A magyar pozsonyi vár és váralja – egyházszervezet]. In: Dejiny Bratislavy 1. 371–374. p.

tira, a dudvágira és a csallóközire. A hegyalatti esperesség Pozsony városától a mai Blava folyóig terjedt, és Steinhübel feltételezése szerint a XIV. század eleji pápai tizedjegyzékekben említett *Bartholomeus vicearchydiaconus Posoniensis* ezt az esperesi kerületet igazgathatta. A vízközi esperesség területe Feketevíz, a Kis-Duna és a Vág között feküdt, és a Dudvág folyó folyt végig rajta. Az 1334-ben és 1336-ban említett János apkai plébános volt a terület *vicearchidiaconusa*.

A Dudvág alsó folyása és a Vág közötti terület eredetileg Nyitra megyéhez tartozott, ezért nem említik e régió településeit a pozsonyi prépostság egyházközségeinek 1561–62-ben készült vizitációs jegyzőkönyvei. Csallóköz esperesi kerület Pozsony megyének a Duna és a Kis-Duna által határolt részére terjedt ki. Élén 1324-ben János egyházzgellei, 1341-ben Tamás patonyi plébános állt. A pozsonyi prépostság csallóközi járásához tartozott még a Duna és a Mosoni-Duna által határolt terület Dunakilitivel és Darnózsével, valamint az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék alapján az egész Csilizköz. Csilizköz a Csallóköz Győr megyéhez tartozó része, ami Steinhübel feltételezése szerint eredetileg Pozsony megyéhez tartozott, mivel 1252-ben a csilizközi Radványt és Medvét még mint a pozsonyi vármepek falvait említik.

A pozsonyi káptalan írásbeliségének vizsgálata

A káptalanhoz köthető írásbeliség vizsgálata Pozsony esetében is jelentősen árnyalja az intézmény fejlődéséről kialakított képünket. Ha áttekintjük az ezzel foglalkozó műveket, meglepő hasonlóságot fedezhetünk fel a szepesi káptalan írásbeliségének historiográfiájával. A könyvkultúra Július Sopkónak köszönhetően elég korán feldolgozásra került.¹²⁷ A káptalan legkorábbi diplomatikai tevékenységét ebben az esetben is Richard Marsina,¹²⁸ folytatását pedig tanítványa, ezúttal

127 *Sopko, Július*: Bratislavská kapitulská knižnica [A pozsonyi káptalani könyvtár]. In: Knižnice na Slovensku – Sborník o vývoji významnejších slovenských knižníc [Könyvtárak Szlovákiában – Tanulmánykötet a legfontosabb szlovákiai könyvtárak fejlődéséről]. Szerk.: Kuzmík, Jozef. Martin, 1954. 155–156. p.; *Uő*: Súpis kníh Bratislavskej kapitulskej knižnice z roku 1425 [A pozsonyi káptalan könyvtárának könyvjegyzéke 1425-ből]. Slovenská archivistika, 4. (1969) 83–101. p.; *Uő*: Z činnosti kultúrnych stredísk stredovekej Bratislavy [A középkori Pozsony kulturális központjainak tevékenységéből]. In: Bratislava, 6. (1970) 139–178. p.; *Uő*: Bratislavská kapitulská knižnica [A pozsonyi káptalani könyvtár]. Historické knižničné fondy na Slovensku [Történelmi könyvtári fondok Szlovákiában]. Szerk.: Belák, Blažej – Kukučková, Elena. Martin, 1989. 155–156. p.

128 *Marsina*, 1989. 90–92. p.

Slavomíra Lenhartová dolgozta fel a Nagyszombati Egyetemen írt szakdolgozatában.¹²⁹ A 2000-es évek elejétől foglalkozott a káptalan írásos tevékenységével Juraj Šedivý. Számos előtanulmány után¹³⁰ eredményeit 2007-ben német nyelven monografikus formában is publikálta.¹³¹ A könyvkultúra vizsgálatok a pozsonyi káptalan esetében is már értékes munkákra támaszkodhatott, mindenekelőtt Július Sopko tollából származóakra. A pozsonyi káptalan kéziratainak katalógusát Knauz Nándor dolgozta ki, bár munkájából hiányoznak az 1812–1813-ban a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott példányok.¹³² A kódexek íróit kézírásuk alapján már Sopko azonosította, eredményeit felhasználva Šedivý az egyes kézírások aprólékos analizisét és összehasonlítását is elvégezte. Az eredményeket végül összevetette egyéb közép-európai mintákkal, így próbálva megvizsgálni, mennyire számított perifériának és mennyire központnak Pozsony ebben a régióban, mennyiben követte fejlődése az általános trendeket, illetve az egyes korszakok milyen jellegzetességeit lehet a káptalan írásbeliségében megismerni.

Marsina az 1236–1260 közötti időszak 12 okleveléből (12., 142., 285., 345., 383., 430., 449., 489., 552., 573., 654., 666. sz.)¹³³ a hamis, illetve kétes hitelűe-

129 *Lenhartová, Slavomíra*: Diplomaticko-paleografický rozbor listín hodnoverného miesta pri Bratislavskej kapitule [A pozsonyi káptalan hiteleshelye által kiadott oklevelek diplomatikai és paleográfiai elemzése]. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám [Tanulmányok a szlovák történelemről]. Szerk.: Sedlák, Vincent. Bratislava, 1998. 174–177. p. Lenhartová az 1236 és 1300 közötti időszakból azt a 106 darab oklevelet vizsgálta, melyek a pozsonyi káptalant vagy a prépostot nevezik meg kiadóként. A munka megírásának idejében csak az oklevelek valamivel több mint felét (64) volt alkalma eredetiben vizsgálni. A maradék közül 5 oklevél csak középkori megerősítésből, 14 hiteles középkori másolatból ismert, 2 oklevélnek maradt fenn hiteles újkori másolata. 10 esetben csak az oklevelek kiadását vizsgálhatta meg. 5 oklevél kései hamisítvány, háromról csak említésekből tudunk, három pedig csak Marsina Magyar Országos Levéltárban készített feljegyzéseiből ismert.

130 Šedivý, Juraj: Skriptórium Bratislavskej kapituly [A pozsonyi káptalan íróműhelye]. In: Pamiatky a múzea, 51. (2002) 1. č. 31–33. p.; *Uő*: Skriptórium Bratislavskej kapituly – pismo rukopisov zo 14–15. storočia [A pozsonyi káptalan scriptoriuma – 14–15. századi kéziratok], Pamiatky a múzea, 52. (2003) 1. č. 10–13. p.; *Uő*: Vzťahy v písomnej kultúre Bratislavskej kapituly a mesta [A pozsonyi káptalan és város kapcsolata az írásbeli kultúrában]. In: Diplomatická produkcia v stredovekom meste [Diplomatikai tevékenység a középkori városban]. Szerk.: Ragačová, Júlia. Bratislava, 2005. 214–224. p.

131 Šedivý, Juraj: Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel [Középkori írásbeli kultúra a pozsonyi társaskáptalanban]. Bratislava, 2007.

132 *Knauz Nándor*: A pozsonyi káptalannak kéziratai. Esztergom, 1870.

133 A feltüntetett számok a szlovák oklevéltár második kötetének (Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. Szerk.: Marsina, Richard. Bratislavae, 1987.) számozását követik.

ket leszámítva négy eredetiben és három másolatban fennmaradt oklevelet vette aprólékos vizsgálat alá.

A vizsgálat eredményeként három jegyző tevékenységével számol ebben az időszakban. Az egyedinek tekinthető 1239-es (18. sz.) oklevél egy tatárjárás előtt működő jegyző állíthatta ki. Egy második jegyzőre utalhat a 142. (1243) és a 383. számú (1251) oklevél hasonló bevezetése (*Universum capitulum Posoniensis ecclesie omnibus, ad quos presentes littere pervenerint, oraciones in Domino*) és promulgációik első részében kimutatható azonos elemek, valamint, hogy megadják a kiállítás keresztény naptár szerinti napját is. A 430., a 449. és a 666. számú oklevelek (1253, 1254, 1260) ellenben csak a kiadás évét tüntetik fel. A három oklevél intitulációja megegyezik, sőt az általános címzés és az üdvözlő formula, a promulgáció és a korroboráció is tartalmaz hasonló elemeket. Minden bizonnyal tehát egy harmadik jegyzővel tevékenységéhez köthetők. Pál prépost szintén egyedinek tekinthető 1257-ben kiadott oklevelét (573. sz.), melyet nem prépostként, hanem a király által kinevezett bíróként bocsátott ki, saját jegyzője készíthette el.

A pozsonyi káptalan 12 oklevelével szemben Marsina adatai alapján a pozsonyi ispánok 39 oklevelét ismerjük 1260 előtről (köztük a hiteleshelyi tevékenységet végző káptalan hatáskörébe tartozókat is). Ebből kiindulva Šedivý rámutatott arra is, hogy ezekben az évtizedekben a káptalan még egyértelműen csak az ispán árnyékában fejtett ki diplomatikai tevékenységet. A káptalani írásbeliség fejlődését megakasztotta II. Přemysl Ottokár, cseh király 1271. és 1273. évi betörése, ami együttjárt az ezt megelőző időszakból származó kéziratos anyag nagy részének elkallódásával. Az 1280-as évektől azután egyértelmű egyértelmű minőségi és mennyiségi fejlődésnek lehetünk tanúi. A század végéig a káptalan mintegy 140 oklevelet adott ki, ezzel párhuzamban az ispán diplomatikai aktivitása a század utolsó harmadában visszaesett.

Lenhartová 74 darab XIII. századi oklevél paleográfiai vizsgálata eredményeként 29 írnokot azonosított (meglepően nagy szám Marsina és Šedivý adataihoz képest), közülük 12-től maradt fenn egynél több oklevél, a Bk /11/-ként azonosított írnoktól pedig 13 oklevelet ismerünk. Az oklevelek gótikus félkurzívával vagy kurzívával, illetve kurzív minuszkulával íródtak. Šedivý az Anjou korban öt domináns jegyző kézírását mutatta ki. E korszak okleveleinél már csak oklevélírással találkozunk. Megközelítőleg minden húsz évben változnak jelei, ami az írnokok generációs cseréjét, illetve új trendek megjelenését tanúsítja.

A XIV. század elejéről származnak a legrégebbi kéziratok ilyen a pozsonyi misszálé, illetve breviárium, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Biblia is (Clmae 50.). A kéziratok szövegének írása, és készítőjük (készítőik)

olasz származására, iskolázottságára utal. Šedivý mindezek keletkezését a pápai udvar által kiküldött követek 1310 körüli pozsonyi tartózkodásával hozza összefüggésbe. A kéziratok olasz írásjeleket felvonultató írása nem hagyott nyomot a káptalan későbbi kézírataiban, a misszálé díszítése egyértelműen befolyásolta a későbbi mestereket. Šedivý hangsúlyozza: a káptalan által kiadott, gazdagon díszített oklevelek valamint a gazdagon díszített Anjou-kori misszálék arról tanúkodnak, hogy közép-európai összehasonlításban is igényesebbnek számító művek megírásának körülményei adottak voltak a pozsonyi káptalanban.

Az Anjou-kor végén jelennek meg az egyszerűbb minuszkulával, illetve kurzívával írt szövegek, ami a szöveg gyorsabb rögzítése iránti érdeklődésről tanúskodnak. Hasonló fejlődés tapasztalható az egész magyarországi írásbeliségben. Változások következtek be a XIV. század 80-as éveiben az oklevelek formájában is. A jegyzők írásában beállott változások Šedivý szerint nem egyszerű generációs váltás következményei, hiszen megközelítőleg hasonló változások figyelhetők meg Bécsben, Budán és Közép-Európa egyéb fontos központjában is. Általánossá válik az új íróanyag: a papír is. Ennek, valamint az írástudók számának emelkedése következtében tovább növekedett a diplomatikai produktivitás.

Šedivý számba vette a káptalanhoz köthető epigrafikus emlékeket is. A XIV. század elejéről származik Péter kanonok sírköve. Az emléket korábban hibásan 1344-re datálták, de ebben az évben nem halt meg ilyen nevű kanonok. A koragótikus majuszkulával írt feliratot egyébként sem lehet a XIV. század elejénél későbbre tenni. A templom déli hajójából XIV. század második feléből származó feliratos síremlékek töredékei kerültek elő. Az 1360-ból származó pozsonypüspöki sírkövet Šedivý kapcsolatba hozza az ekkoriban elhunyt Péter örkanonokkal.

Összegzés

A pozsonyi és szepesi káptalanok jelentőségével tisztában volt már a XIX. századi magyar historiográfia is, hiszen a velük foglalkozó szakirodalom már ekkor jelentős számú és színvonalú munkát tudott felmutatni. Ezek a sok esetben maig forgatott művek jelentették a kiindulópontot az elmúlt évszázad magyar és szlovák történettudománya számára.

A szlovák történetírás sem a két világháború közötti korszakban, sem pedig a II. világháború után nem fordított különösebb figyelmet a pozsonyi és szepesi káptalanok történetére. Ennek oka előbb a történettudomány, és benne a hely- és

egyház-történet hagyományos struktúráinak megbontásában keresendő, míg később az egyház-történet kutatása politikai okokból szorult vissza.

Igazságtalan lenne elhallgatni, hogy ebben az időszakban is folyt kutatás, amely előbbre vitte ismereteinket, elsősorban a régészet, valamint a történelmi segédtudományok: diplomatika és kodikológia terén. Az oklevélkiadás megindulása jelentősen hozzájárult ezen intézmények korai forrásainak kutatásához. Az oklevelek Richard Marsina által megkezdett aprólékos diplomatikai és paleográfiai vizsgálatát, illetve a kódexek Július Sopko által végzett kutatását az 1990-es évek végétől tanítványaik folytatták. Az utóbbi negyed században több egyház-történeti témájú tanulmány jelent meg, sőt a kutatásokat összegző monografikus és népszerűsítő munkák is születtek.

A magyar kutatók elsősorban nyelvi okok miatt sincs egyszerű helyzetben, ha munkája során szeretné a szlovák kutatás eredményeit felhasználni. Ez indokolta ennek az összefoglalásnak az elkészítését, melynek célja bemutatni a szlovák szakemberek álláspontját, rámutatni az általuk vitásnak tartott kérdésekre. Az igény azonban kölcsönös. A közelmúlt magyar kutatói szintén foglalkoztak a szepesi¹³⁴ és pozsonyi társaskáptalan¹³⁵ történetével, de a tapasztalatok szerint ered-

-
- 134 *Kosztá László*: 11. századi bencés monostor a Szepességben? In: Századok, 142. (2008) 339–357. p.; *Kovács Zsuzsanna*: A Szepesség egyházi állása a középkorban. In: Egyházak a változó világban. Szerk.: Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 145–147. p.; *Körmeny Adrienne*: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására (A Szepesség példája). In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 117–158. p.; *Piti Ferenc*: Megjegyzések a szepesi prépost és a szepesváraljai hospesek közötti perhez (1338–1339). (Függelék: a perre vonatkozó oklevelek regesztái). In: Fons, 5. (1998) 265–284. p.; *Ruminski, Klaus W.*: Die Kirche St. Martin des Zipser Kapitels. In: Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae 22. (1976) 21–54. p.; *Sroka, Stanislaw*: A löcsei rotulus 1332-ből. In: Aetas, 22. (2007) 3. sz. 148–164. p.; *Sroka, Stanislaw*: Az esztergomi érsek és a krakkói püspök vitája a 14. század első felében. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6. (1994) 51–55. p.; *Sroka, Stanislaw*: Lengyelek a szepességi káptalanban a 14. században. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 7. (1995) 55–61. p.; *Zsoldos Attila*: Szepes megye kialakulása. In: Történelmi Szemle, 43. (2001) 19–31. p.; *Török Márta* PhD-értekezése (ELTE BTK) a szepesi káptalan személyi összetételéről nem jelent meg.
- 135 *Kosztá László*: A nyitrai püspökség létrejötte. (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században). In: Századok, 143. (2009) 257–318. p.; *Köblös József*: Az egyházi középrteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával). Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.); *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveg-hagyományáról). In: Századok, 142. (2008) 359–373. p. (= *Uő*: Írások az Árpád-korról [Történeti és historiográfiai tanulmányok]. Bp. 2009. 89–107. p. [TDI-könyvek 9.]

ményeik — a régebbi magyar történetírás műveivel ellentétben — nem mindig jutnak el a szlovák kutatókhoz. A szerző szándéka tehát, hogy a Szlovákia területén működő káptalanok történetét tárgyaló magyar szakirodalom eredményeit a közeli jövőben szlovák nyelven is összefoglalja.

CZÖVEK ZOLTÁN

SENTEMLÁSZLÓI OSVÁT ZÁGRÁBI PÜSPÖK 1499. ÉVI VÉGRENDELETÉNEK VÉGREHAJTÁSA

Szentlászlói Osvát zágrábi püspök 1499. április 16-án távozott az élők sorából. Április 15-én császmái palotájában kelt végrendeletét¹ II. Ulászló május 12-i dátummal írta át Budán.² A dokumentum csak ebben a formában maradt ránk. A főpásztor a testamentumban hatalmas pénzüsszeget és számos értékes ajándékot osztott szét a kedvezményezettek — a király, egyházi intézmények, egyházi és világi vezető személyiségek, családtagok stb. — között. Jelen tanulmányban a végrendeletnek azokat a pénzhagyományozó intézkedéseit vizsgálom, amelyek végrehajtásáról rendelkezünk forrásokkal.

A testamentum hat végrehajtót nevez meg, négy zágrábi kanonokot és két világi személyt: Ivanicsi András kánonjogi doktor, zágrábi vagy székesegyházi (*kathedralis*) főesperest, János gercsei főesperest, András kánonjogi doktor, kemléki főesperest, Jalsith János örkanonokot, továbbá Kerecsényi György gemleci (azaz gomneci) várnagyot, a püspök helyettesét világi ügyekben (*vicarius in temporalibus*) és Radványi Kecer Ferencet. Két utóbbi vitélző címmel szerepel, különleges, bizalmas familiárisainak (*familiares speciales*) nevezi őket a főpásztor. A végrehajtók nevében négyen járultak az uralkodó elé a testamentummal, kérve annak átírását és megerősítését: ők a zágrábi káptalan két tagja: az említett János gercsei főesperes, Miklós vaskai főesperes, azonkívül Tamás császmái éneklőkanonok és Keglevics János, a hrasztovicaai alsóvárnak valószínűleg a várnagya.

-
- 1 Nyilvánvaló, hogy a végrendelet szövege jóval a püspök halála előtt megszületett, az okmány dátumát minden valószínűség szerint Szentlászlói halálakor kapta. — E tanulmány PhD-értekezésem egy, az MTA – SYLFF támogatásával készült részletének módosított változata. A disszertáció címét ld. *Czövek Zoltán: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében*. In: Fons, 20. (2013) 455. p. 1. jegyz.
 - 2 A királyi oklevél kiadása (külön a végrendelet és az átíró rész): Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae I–XIV. Zagrabia, 1889–1932. II. Diplomata 1400–1499. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabia, 1894. 516–523. p. (394–395. sz.) A közzétett szöveget összevettem az eredetivel: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 256 760.

A püspök a testamentumban négy kulcsfontosságú végvár — köztük a legjelentősebb, Nándorfehérvár — javítási, felújítási munkálataira harminckétezer forintot hagy. A másik három kedvezményezett vár Jajca, Szabács és Szörény. Kiköti azonban a főpap, hogy ne a királyi kincstartó kezelje a pénzt, hanem a prelátusok, bárók és a nemes országlakosok, tehát az országgyűlés jelöljön ki erre a feladatra egy vagy több alkalmas személyt, akik becsületesen költik el az összeget.³ A következőkben az egyházmegye legfontosabb templomáról emlékezik meg a főpásztor, és hagyományoz a zágrábi székesegyház elkövetkezendő munkálataira tízezer forintot. Szintén jelentős tétel a korban igen népszerű pálos rend magyarországi kolostorainak szükségleteire adományozott ezer forint, melyet a rend budaszentlőrinci főkolostorában kívánt őriztetni Szentlászlói.

A testamentum védnökeinek (*tutores et defensores*) két egyházi és két világi főurat választott a főpásztor: Bakóc Tamás esztergomi érseket és királyi kancellárt, Kálmáncsehi Domonkos váradi püspök, királyi személynököt, Alsólendvai Bánfi Miklós királyi ajtónállómestert (akit keresztkomájának — *compaterjének* — nevez) és Somi Józsa temesi ispánt, az Alsó Részek főkapitányát. Ők a végrendelet kedvezményezettjei között is helyet kaptak.⁴

Szentlászlói Osvát utódának kijelölése nem volt egyszerű feladat,⁵ de valószínűleg hamar kinevezte a király Butkai Péter és Podmanini Podmanicki János kormányzókat (*gubernator*) a püspökség élére — jöllehet egy hozzájuk intézett 1499. május 12-én kelt uralkodói parancs még csak a zágrábi püspökség várai és

3 „Item ... relinquo itaque ad labores castrorum finitimum, videlicet Jaycza, Nandoralba, Sabacz et Zewryn triginta duo milia florenorum, ita tamen, quod pecunia illa non vadat neque dispensetur per manus thesaurarii, sed domini prelati et barones ac nobiles regnicole deputent aliquem vel aliquos homines idoneos, qui fideliter dispensent pecuniam ipsam ad opus prefatum.” — Mon. Zagr. i. m. II. 517. p.

4 Minderre bővebben, jegyzetelve ld. *Czövek Z.*: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m. Itt részletesen ismertetem a püspök testamentumát. A történészek által rendszerint Tüznak nevezett főpap vezetéknevére, a Szentlászlóival kapcsolatos eddigi szakirodalomra, az általa betöltött tisztségekre ld. uo. *Modern magyar szerzőktől* — nem számítva a Szentlászlói-testamentum témaköréből készített munkáim (uo. 455. p. 1. jegyz.) — csak három olyan mű ismeretes, melynek fő tárgya középkori püspöki végrendelet, illetve püspöki hagyaték sorsa, ld. uo. 458. p. 12. jegyz. (Az ugyanebben a dolgozatomban említett személyek egy részére további adatokkal legújabbán ld. *Tamás Pálosfalvi*: *The Noble Elite in the County of Kőrös* (Križevci) 1400–1526. Bp., 2014.)

5 *Kubinyi András*: Hivatalnokkarrier a XV. század végén. Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök. In: *Magyar egyháztörténeti évkönyv*. Szerk. Bertényi Iván, Dóka Klára. 2. Bp., 1996. 105. p.

minden vagyona lefoglalóinak (*occupator*) nevezi őket.⁶ A parancs dátuma megegyezik Szentlászlói végrendelete királyi átírásának napjával, bizonyára a testamentummal Ulászló elé járuló küldöttség eszközölte ki. Az egyházfői javaknak a kincstár számára való lefoglalása minden valószínűség szerint a főpap halála után néhány nappal már meg is történt. Ami Butkait illeti, ebben az időben, 1496 és 1504 között Somogy megye ispánja is volt.⁷ A kettejük kormányzóságát bizonyító források közül érdekes az 1500. február 12-éről származó, nekik szóló királyi utasítás⁸ és egy 1500. február 25-én kelt oklevél is,⁹ melyek arra vallanak, hogy Vémeri Zsigmond királyi kincstartó és újonnan kinevezett zágrábi püspök 1500. február 9-én bekövetkezett halála¹⁰ után is ők maradtak a püspökség kormányzói. Vémeri főpásztorságára a legelső adatunk 1500. január 26-áról származik: Budáról írt ezen a napon levelet.¹¹ Az a tény, hogy ekkor a fővárosban tartózkodott, s nem Szlavóniában, azt bizonyítja, hogy nem maradt ideje a püspökség átvételére. Utóda az egyházfőségben Szegedi Lukács lett, aki 1500. április 15-én már viselte méltóságát, ekkor kelt (Budán) első ismert oklevele.¹²

Szentlászlói végrendeletének királyi átírásával szinte egyidejűleg történt meg az elszámolás a Butkai és Podmanicki által lefoglalt püspökségi javakról és vá-

6 DF 252 025.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 93 658. DF 270 805. *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. In: Századok, 122. (1988) 209. p. 1500. febr. 8-án, máj. 15-én és 1502. máj. 12-én királyi tárnokként is előfordul (két utóbbi felbukkanását említi *Kubinyi A.*: Bárók i. m. uo., első előfordulása: DL 20 916.). Viszont jóval korábban, már 1496–1497-ben is találkozunk vele királyi tárnokként, tehát 1499-ben is az lehetett. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Bp., é. n. Gütkeled nem 5. Sárvármonostori ág 4. tábla: Butkai (folyt.). DF 270 805. A fentebb említett parancslevél (DF 252 025.) címzéséből az is kiderül, hogy Butkai és Podmanicki királyi kamarások (*cubicularius*) is voltak.

8 *Kubinyi A.*: Vémeri i. m. 104–105. p.

9 A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára I–V. Közzétette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Bp., 1937–1943. I. 1351–1510. Bp., 1937. 343–344. p. (180. sz.)

10 *Kubinyi A.*: Vémeri i. m. 104. p.

11 *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526. I. 1319–1501. Bp., 1910. 516. p. (3494. sz.) Említi *Kubinyi A.*: Vémeri i. m. 104. p.

12 Ld. a DF 256 841. jelzetű oklevél adatait: A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL-DF 4.2). CD-ROM. Szerk. Ráczy György. Bp., 2003. Az oklevél kiadása: Mon. Zagr. i. m. III. Diplomata 1500–1526. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabia, 1896. 5. p.

rakról. 1499. május 15-én Budán az uralkodó saját kezűleg aláírt pecsétes nyugtát adott ki, melyben elismerte, hogy Kerecsényi György gemleci (azaz gomneci) várnagy a várat a hozzá tartozó összes birtokkal és minden lőfegyverrel (*ingeniis*) királyi parancsra Butkainak és Podmanickinak átadta.¹³ Nem valószínű azonban, hogy Kerecsényi személyesen vette volna át ezt a dokumentumot Ulászlótól, hiszen a testamentumot tartalmazó oklevél átíró részéből tudjuk, hogy nem volt tagja annak a küldöttségnek, mely a végakarát megerősítésének szándékával járult az uralkodó elé. Vele ellentétben Keglevics János, aki minden bizonnyal a hrasztovici alsóvár várnagya volt, a küldöttek egyikeként saját maga vehette át a várának átadását igazoló iratot a királytól. Ulászló az egyes püspökségi várak át vételét bizonyító okleveleket azon nyugták alapján állíthatta ki, melyeket Butkai és Podmanicki adott a várak lefoglalásakor, s amelyeket az említett küldöttség vihetett Budára neki bemutatni.

A kormányzóknak nehézségekkel kellett megbirkózniuk, ahogyan a testamentum végrehajtóinak is. 1499. június 18-án kelt Budán a királynak a zágrábi püspökség valamennyi főespereséhez¹⁴ szóló körlevele, mely szerint azok anyagi követeléssel léptek fel a végrehajtókkal szemben, különféle úton-módon háborgatva és akadályozva őket. Arra hivatkozva, hogy az elhunyt püspök megakadályozta őket abban, hogy (tized)negyedükhöz hozzájussanak,¹⁵ káruknak minden bizonnyal a főpap hagyatékából való megtérítésére akarták kényszeríteni a végrehajtókat. A király levelében megparancsolja a főespereseknek, hogy ilyen igénnyel semmi szín alatt ne zaklassák a végrehajtókat, mivel ha a püspök valóban megfosztotta volna őket egyes bevételeiktől, akkor még az ő életében kellett volna azokat visszakérni, nem pedig halála után tenni ezt: azaz arra utal a király, hogy a főespereseknek meglelt volna a lehetőségük pert indítani a főpásztor el-

13 *J. Stipišić — M. Šamšalović: Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije.* In: Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, 4. (1961) 492. p. (3460. sz.) DF 232 015. (A püspökségi erődítmények lőfegyvereiről Szentlászlói külön szól végrendeletében. *Czövek Z.: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m.* 478. p.)

14 Az egyházmegye főesperességeinek száma tíz volt. Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század.) Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994. 184. és 185. oldal közötti térkép.

15 A bekcsényi főesperest, a zágrábi káptalan kanonokát például a Muraközben szedett tized negyede illetve (a többi háromnegyed a káptalané volt). *Holub József: Zala megye története a középkorban I. Pécs, 1929.* 416., 423., 436–437. p.

len. A levélből kiderül, hogy az uralkodó a végrehajtóktól értesült a főesperesek követeléséről.¹⁶

Mindehhez hozzátehetjük, hogy a főesperesek igénye valószínűleg jogos volt. Nem véletlen, hogy csak uruk, a püspök halála után próbálták meg visszaszerzeni a tőlük elvett jövedelem értékét. A végrendelet hat végrehajtójából három főesperes volt, de aligha közöttük kell keresnünk azokat, akik anyagi követeléssel léptek fel, hiszen miért jelölt volna ki a püspök olyan végrehajtókat, akiket meg rövidített, akiknek meglett volna az okuk, hogy a hagyatékából kárpótolják magukat. A király levele mégis valamennyi főesperesnek szól (*universis et singulis archidiaconis*), tehát a végrehajtóknak is. Utóbbiak esetében úgy kell értelmeznünk e forrást, mint figyelmeztetést, hogy továbbra se támasszanak igényt semmiféle múltbeli sérelem alapján a főpapi hagyatékkal szemben. Figyelemre méltó, hogy az uralkodó mennyire igyekezett védeni a kezére jutott püspöki vagyont, elévültnek nyilvánítva a Szentlászlói Osváttal szembeni anyagi követeléseket az azok megalapozottságára vonatkozó vizsgálat elrendelése helyett.

A püspök testamentumában a végvárak tatarozására, javítására hagyott harminckétezer forint sorsáról a legelső adatunk még 1499-ből való. Október 20-án a király megparancsolta kincstartójának, Vémeri Zsigmondnak, hogy legkésőbb húsz nap múlva fizesse vissza Somi Józsnak a szászok éppen akkor befolyó adójából azt a négyezer forintot, amelyet ő, Ulászló a zágrábi főpap által a végvárrakra szánt összegből kölcsönvett. Amennyiben ezt nem teszi meg, Sominak jogában áll Vémeri egyházi javadalmait és összes többi birtokát lefoglalni, melyeket addig tarthat kezén, amíg azok jövedelmeiből a négyezer forint meg nem térül.¹⁷

Az összeg felhasználásáról legközelebb 1500-ból értesülünk. Május 15-én, egy héttel a Rákos mezején tartott országgyűlésen elfogadott törvények királyi szentesítése után¹⁸ II. Ulászló oklevelet állított ki Budán, melyből a következőket tudjuk meg. Jajca várát a török nagyszámú hadsereggel fenyegeti. Erről értesülve ő, a király, más forrásból nem tudva ily nagy baj ellen kellő gyorsasággal cselekedni, ötvenöt név szerint felsorolt úr: tizenkét főpap, negyvenhárom báró és

16 Mon. Zagr. i. m. II. 523. p.

17 *Kubinyi A.*: Vémeri i. m. 105. p. Az eredeti oklevélben (DL 88 843.) nem szerepel, hogy Somi a püspök végrendeletének végrehajtója, mint ahogyan arra Kubinyi András fogalmazásából esetleg következtetni lehet.

18 Magyarország történeti kronológiája I–IV. Főszerk. Benda Kálmán. Bp., 1986–³ I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. 326. p.

*consiliarius*¹⁹ tanácsára és kezeségére Bakóc Tamás esztergomi érsektől az Osvát püspök által a végváraakra hagyott pénzből kétezer aranyforintot kölcsönvett. A fentebb nevezett urakkal egyetemben megígérte Bakócnak, hogy ezt az összeget a megelőző napokban az országgyűlés által megajánlott adóból (*subsidium*) vagy más jövedelmeiből visszafizeti. Tipikus eljárás ekkoriban az adóból ígérni az uralkodói tartozás kiegyenlítését.²⁰ A továbbiakban a király megígéri, hogy a főpapokkal, bárókkal és tanácsosokkal, azonkívül minden más országlakossal együtt el fogja ismerni az összeg felvételét az érseknek, fivéreinek és azok fiainak, továbbá azt mondja, bizonyos országlakosokkal együtt az országgyűlés színe előtt (*in prima regni nostri congregatione*) is így fog tenni. Végül kijelenti, hogy a pénzt a felsorolt főpapok, bárók és *consiliarius*ok tanácsára Jajca védelmére fordította. Ezt talán úgy lehet érteni, hogy az összeget átvétele után azonnal, még a szóban forgó oklevél kiállítására előtt el is juttatta Corvin János dalmát-horvát-szlavón bánnak, aki ezen méltóságánál fogva felelős volt Jajca védelméért,²¹ s aki szerepel is a felsorolt tanácsadó és kezeségvállaló urak között. Az okmányt az uralkodó saját aláírásával és titkos pecsétjével erősítette meg.²²

Két évvel később, 1502. május 12-én a Szent György napjára összehívott budai országgyűlésre egybegyűlt urak közül harmincnégy báró és előkelő²³ oklevelet adott ki,²⁴ melyben hasonlóképpen nyugtatják az ország nevében is Bakóc érseket, minden rokonát és familiárisát azon ezeröttszáz forintról, amit a folyamatos török támadásnak kitett Jajca veszedelmének elhárítása céljából az Osvát püspök végváraakra szánt hagyatékából Bakócra bízott hétezer-nyolcszázhetvenöt forintos összeg terhére vettek fel. Ezenkívül nyugtatják őket (újra) arról a kétezer forintról is, melyet a hagyatékából Bakóc az előző évben adott Jajca és más, horvát

19 A felsorolt személyek csoportosítása: *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 200. p. Tanácsosokon királyi kapitányokat, aulicusokat, választott tanácsi ülnököket, továbbá Werbőczy kúriai jegyzőt ért az okirat. Ld. uo.

20 *Thallóczy Lajos*: Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4.) Bp., 1915. 166. p.

21 *Kubinyi András*: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: *Uő: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete.* H. n., 2007. 122. p.

22 Az oklevelet ld. Podmaniczky I. i. m. 345–350. p. és *Thallóczy L.*: Jajca i. m. 145–147. p.

23 A név szerint felsorolt személyek csoportosítását ld. *Kubinyi A.*: Bárók i. m. 200. p. Az előkelőkön királyi tisztségviselőket, aulicusokat, választott tanácsi ülnököket és ítélmestereket ért az okmány. Ld. uo.

24 *Thallóczy L.*: Jajca i. m. 159–160. p.

végvárok építésére, javítására. Az okmányt kiállító urak ígérik, hogy a király és az egész ország előtt is el fogják ismerni az összegek felvételét. Az ország nem jelent mást, mint a köznemességet,²⁵ azaz gyakorlatilag az ígéret azt takarja, hogy az országgyűlés előtt is el fogják ismerni ezt a dolgot. Az iratot — legalábbis közzétevője szerint — harminc pecsét hitelesítette. A dokumentum kiadói között egyházi személyt nem találunk.

Szintén 1502. május 12-én ugyanazok a bárók és előkelők egy másik, harmincegy pecséttel megerősített oklevelet is kibocsátottak. Ebből kiderül, hogy annak a néhai, 1500-ban elhunyt Alsólendvai Bánfi Miklós királyi ajtónállómeszternek feleségéhez, Sagani Margithoz (akkor már Csáktornyai Ernuszt János királyi lovászmester hitveséhez) fordultak, akire a zágrábi egyházfő által a végvárakra hagyott összeg őrzését bízta. El is érték, hogy Margit az elhunyt férje által az Osvát püspök hagyatékából kapott hétezer-nyolcszázhetvenöt forint maradékát a Jajcát fenyegető végveszély elhárítására, a vár fenntartására és élelmezésére átadta, mégpedig azzal az ötszáz forinttal együtt, amit Bánfi Miklós ugyanebből az összegből egykor elvett. Ezekről a pénzekről az okirat kiállítói az egész ország nevében nyugtatják Margit asszonyt, fiát, a kiskorú Bánfi Jánost, valamint összes fivérét, rokonát, örökösét és familiárisát, ígérve nekik, hogy azok átvételét a király és az egész ország előtt is el fogják ismerni.²⁶

Nem tudjuk, hogy az Osvát püspök testamentumában a végvárakra hagyott pénz őrzésére, felhasználásának ellenőrzésére a végakaratra megfelelően valóban az országgyűlés választott-e alkalmas személyeket, vagy a királyi tanács jelölte-e ki őket. Talán a diétának volt valami köze a hatalmas összeg elköltéséhez, miként azt a fentebb ismertetett 1500. és 1502. évi oklevelek alapján gondolhatjuk, melyekben a király, illetve a bárók és előkelők ígérték, hogy el fogják ismerni a pénzek felvételét az országgyűlés előtt is. Diétát a püspök halála után legközelebb 1499. április végén–május elején tartottak,²⁷ ahol lehetséges, hogy döntést

25 *Kubinyi András*: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. In: *Jogtörténeti Szemle*, (2006: 2. sz.) 7. p.

26 Az oklevelet ld. *Thallóczy L.*: Jajca i. m. 161–163. p. Sagani Margitra, a Bánfiakra, Ernusztra ld. *Kubinyi András*: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) In: *Századok*, 135. (2001) 321–322. p.

27 Az országgyűléssel kapcsolatban legújabbán ld. *Kubinyi A.*: A magyar országgyűlések i. m. 7., 9. p.; *Csukovits Enikő*: Ismerték-e a késő középkori magyar udvarban az összes megyét? In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2010. 107. p.

hoztak a hagyaték kezelésének ügyében, mivel 1499 októberéből már a pénz felhasználásáról értesülünk, addig pedig nem tartottak másik diétát.²⁸ Mindenesetre az 1500. és 1502. évi okmányokban foglaltakról a tágabb királyi tanács hozott döntést:²⁹ 1500-ban az országgyűlés feloszlása után, két évvel később pedig még a diéta idején.³⁰ Alapvető különbség van azonban a két pénzfelvétel között: előbb a király csak kölcsönhöz jutott a hagyaték terhére, míg két évvel később már nincs szó a felvett összegek visszafizetéséről.

Közvetlenül a püspök halála után az országgyűlés vagy a tágabb királyi tanács az ismertetett 1502. évi források alapján feltételezhetően úgy rendelkezett, hogy a végváraakra hagyott harminckétezer forintot egyenlő részletekben kapja meg négy főrangú úr. Közülük kettőt ismerünk biztosan: Bakóc érseket és Alsó-lendvai Bánfi Miklóst. Az ő feladatuk volt a pénz őrzése és elköltése. Ők viszont csak hétezer-nyolcszázhetvenöt forinthez jutottak fejenként, tehát a végrendeletben említett összegből ötszáz forint hiányzik, amit talán a király költött el, még mielőtt döntés született volna a pénz szétosztásáról. A testamentum Bakócot és Bánfit is mint annak védnökeit nevezi meg; csak találgathatunk, hogy a másik két védnök, Kálmáncsehi Domonkos váradi püspök és Somi Józsa temesi ispán kapott-e részt a hagyatékból. Utóbbi esetében ez valószínűsíthető, amit a fentebb ismertetett, Vémeri Zsigmondnak szóló 1499. évi királyi parancslevél is alátámaszt. Az azonban nem derül ki a forrásból, hogy Somi a pénz választott kezelőjeként tartott magánál nagy összeget a hagyatékból, vagy az Alsó Részek főkapitányaként kapott pénzt a felügyelete alatt lévő Nándorféhvár, Szabács és Szörény³¹ szükségleteire.

Nem lehet véletlen, hogy nem találunk főpapot az 1502. május 12-i oklevelek kiállítói között. Míg 1500-ban a végváraakra hagyott összegből történő kölcsön

28 A szakirodalom ugyan említést tesz egy 1499. augusztusi országgyűlésről (Kronológia i. m. 325. p.; *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary 4. 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Döry*. Edited and translated by Péter Banyó and Martin Rady with the assistance of János M. Bak. Idyllwild–Bp., 2012. liii. p.), ez azonban téves forrásértelmezésen alapul. Igaz ugyan, hogy egy 1499. aug. 6-i királyi misszilisben egy *most* tartott országgyűlésről olvashatunk (*Martinus Georgius Kovachich: Supplementum ad Vestigia comitorum ... II. Buda, 1800. 298. p.*), ez viszont a legutóbbi, tavaszi diétára vonatkozik, nem pedig egy augusztusban zajló országgyűlésre. (1499 nyarán tartott diétáról szól: *Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 350. p.*)

29 *Kubinyi A.: Bárók i. m. 200. p.*

30 Az 1502. ápr. 24-re összehívott országgyűlés végzéseit nem ismerjük. Kronológia i. m. 327. p.

31 *Kubinyi A.: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem i. m. 122. p.*

felvételéről volt szó, addig utóbb a visszafizetés kötelezettsége nélküli pénzátvételről. A főpapi kar pedig minden bizonnyal nem akarta beleegyezését adni olyan kifizetésekhez, amelyek ellentétesek voltak az egyház érdekeivel. Testamentumában Szentlászlói Osvát egyértelműen fogalmazott a végváraakra hagyott pénzről: az országgyűlésnek ki kell jelölnie egy vagy több alkalmas személyt, akik becsületesen költik el az összeget. Az egyházi érdekeket az 1502. évi pénzfelvelelek tehát már azzal sértették, hogy a püspök végrendeletében foglaltakkal szemben került rájuk sor. A végváraakra hagyott összegből 1502-ben történt kifizetéseket a világi rendek és a főpapok közötti vita, összeütközés előzhette meg, amely jól illeszkedik a korszak történetébe.³² Az a megoldás, mely szerint a tágabb királyi tanácsban helyet foglaló világiak vettek fel a visszafizetés ígérete nélkül a végvárok szükségleteire hagyott pénzből bizonyos összegeket, a király számára kedvező volt, mivel így nem neki kellett ezt megtennie, s nem neki kellett megsértenie Osvát püspök — korábban éppen általa megerősített — végrendeletét.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a harminckétezer forintos összeg csak egy részének felhasználásáról van tudomásunk, de nincs információnk arról, hogy azt a testamentum szellemével ellentétesen költötték volna el. Ha Osvát püspök abban a reményben zárta ki a kincstartót a pénz kezeléséből, hogy így a király nem tudja saját esedékes napi fizetnivalóira fordítani azt, ez az elvárása nem teljesült. Igaz, a Vémerinek szóló, fentebb idézett 1499. évi uralkodói parancslevélből az is kiderül, hogy Ulászló igyekezett a legrövidebb időn belül visszaadni a kölcsönvett összeget. Feltűnő, hogy a négy kedvezményezett végvár közül csak Jajca tartozott az 1498 őszén örökös dalmát-horvát-szlavón bánná kinevezett³³ Corvin János parancsnoksága alá,³⁴ aki a püspök ellensége volt.³⁵ A Nándorfehérvárra szánt összeg felhasználásában valószínűleg közreműködött annak bánja, Kanizsai György,³⁶ akit testamentumában *compater*jének, keresztkomájának nevez a főpap. Kanizsait feleségével, Rozgonyi Klárával együtt ott találjuk a végrendelet kedvezményezett-

32 Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 349–353. p.

33 Czövek Z.: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m. 486. p.

34 Kubinyi A.: A szávaszentdemeter-nagyolaszi győzelem i. m. 122. p.

35 Erre ld. részletesen Czövek Z.: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m. 480–488. p.

36 E tisztségét vagy 1499 februárjától, vagy 1501 áprilisától viselte 1507 júniusáig. Czövek Z.: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m. 465. p. 44. jegyz.

jei között. Biztosra vehetjük, hogy az 1500–1503. évi török háború³⁷ nagymértékben felgyorsította a harminckétezer forint elköltését. A fentebb ismertetett 1500. illetve 1502. évi három oklevél alapján azt mondhatjuk, hogy mindössze hatezer forintról és a Bánfi Miklós özvegye által kiszolgáltatót csekély összegről tudjuk, hogy mire fordították: Jajca védelmére. Ebből kétezer forint a király által 1500. május 15-én felvett kölcsön. Ha ezt a pénzt az uralkodó visszafizette, akkor kérdés, hogy ezt a visszaadott összeget később mire használták.

Tudunk a zágrábi székesegyház építésére hagyott tízezer forint sorsáról is. A király 1500. május 29-én értesíti a zágrábi káptalant, hogy visszaküldi Zágrábba Szegedi Lukács választott püspököt, akit azzal bízott meg, hogy a régóta nagyon elhanyagolt zágrábi székesegyházat, továbbá a püspöki palotát is javítsa ki, tataroztassa. Emellett, nehogy az Isten dicsőségére sok pénzből emelt oly nagyszerű templom török támadás miatt kárt szenvedjen, azt és a főpásztori palotát a régi vár lerombolása után új védművekkel erősítse meg. Ulászló megparancsolja a káptalannak, hogy a levél kézhezvétele után az Osvát püspök által a nevezett munkálatokra végrendeletileg hátrahagyott tízezer forintot más pénzekkel együtt, amely nála bármi módon letétbe van helyezve, teljes egészében Lukács püspöknek adja át. Utóbbi összegeken talán azokat is értette, melyeket az építkezésre hagyott ugyan a főpásztor, de nem foglalt bele testamentumába. A király tudhatta, hogy létezik ilyen pénz, azért fogalmaztatta így az oklevelet. Megjegyzendő, hogy a végrendelet csak a székesegyház építéséről tesz említést, viszont nem zárható ki, hogy Szentlászlói jóval halála előtt a főpapi palota és a védművek építéséről is rendelkezett. Az új püspök ezzel az oklevéllel ment Budáról székvárosába, az egyházmegye tényleges átvételének céljával is.³⁸

A tízezer forint felhasználásáról egy Szegedi által valószínűsíthetően 1505-ben készített kimutatás tájékoztat.³⁹ Kiderül belőle, hogy mielőtt átvette volna a püspökséget (*ante adventum nostrum*), a káptalan tagjai már elköltötték a székesegyház építésére százötven forintot. Figyelemre méltó, hogy hiába volt Szegedi kezében az ismertetett királyi parancslevél, hivatalának átvétele után ugyanazon kanonokok mégis maguk adtak ki az építkezésre részletekben (*successive*) hatal-

37 Kronológia i. m. 326–327. p. A háború témaköréhez legújabban ld. C. Tóth Norbert: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. In: Századok, 143. (2009) 1455–1472. p.

38 Mon. Zagr. i. m. III. 6. p.

39 Mon. Zagr. i. m. III. 6–7. p. Teljes kiadása: uo. XI. Libri fassionum seu funduales (ann. 1471–1526). Inventaria et rationes (ann. 1368–1521). Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagabria, 1905. 289–290. p.

mas összeget, ezer forintot. A maradék összeget végül Jalsith János örkanonoktól, Szentlászlói végrendeletének egyik végrehajtójától vette át a főpásztor tizenkét forint hiánnyal. A következő tétel arról tanúskodik, hogy a püspök zágrábi udvarnoka (*curialis*), András deák vett át Szegeditől és fizetett ki a munkálatokra százkilenc forintot.

A kimutatás eddig említett bejegyzései mind keltezés nélküliek, és csak a következő, 1502-re datált tételtől kezdődően találkozunk időmegjelöléssel. Az a tény, hogy a még mindig igen jelentős összeget csak jó idő múlva vette át Szegedi a káptalantól, arra utalhat, hogy idő kellett püspöki hatalmának megszilárdításához, s amíg ez nem történt meg, nem csökkenthette a tekintélyes zágrábi káptalan befolyását.

1502. május 23-án András doktor, kemléki főesperes, Szentlászlói végrendeletének egyik végrehajtója és Rojcsai Pál zágrábi kanonok által küldött Szegedi ötszáz forintot a káptalannak az építkezés folytatására, majd augusztus 23-án János mester, csázmai kanonok által újabb kétszáz forintot *ad sacristiam*, azaz a sekrestye építésére, vagy a sekrestyében való megőrzésre a katedrális további munkálataira. 1503. május 12-én Máté mester, csázmai örkanonok négyezer forintot visz a püspöktől, ami a számadásban szereplő kiutalások közül a legnagyobb. A következő év január 25-én közvetlenül maga a főpap ad 1829 forintot a káptalannak, majd 1505. május 1-je körül három mázsa ón és tizenhat font arany vásárlására nyolcvanöt és fél forintot. Minderre egy zágrábi orgonához volt szükség, melynek készítőjét, Márk mestert is megemlíti a számadás. Május 6-án Albert zágrábi prépost és András doktor, bekcsényi főesperes által küld a főpásztor Csázmáról a kanonokoknak 2114 és fél forintot. Ezen tételből talán arra is következtethetünk, hogy a hagyatékot Szegedi nem zágrábi székhelyén, hanem Csázmán őrizte. Habár a pénzre immár a püspök vigyázott, a munkálatokat továbbra is a káptalan felügyelte: a kiutalások jelentős része a káptalannak szól, amikor pedig nem így van, akkor viszonylag jelentéktelen összegről (százkilenc, illetve nyolcvanöt és fél forintról) van szó.

A számadás végén a saját kezű aláírások sorakoznak. A püspökét a zágrábi káptalan tíz tagjának kézjegye követi: István címzetes püspök (*episcopus Rosonensis*) éneklőkanonok, János gercsei, András kemléki, ugyancsak András bekcsényi, János varasdi főesperes, Szencsei Fábián, Rojcsai Pál, Kutinai Antal, Szentgyörgyvári Máté és Petrovinai Benedek kanonokok aláírása. Ők mind olyan személyek, akiknek valami módon közük lehetett a pénz felhasználásához. A gercsei és a kemléki főesperes a végrendelet végrehajtói voltak, a kemléki főesperes, Rojcsai Pál kanonok, valamint a bekcsényi főesperes a számadás szerint a pénz átvételénél játszottak szerepet. Jalsith János örkanonok aláírását, aki-

tól a hagyatékot átvette a püspök, nem találjuk a számadás alatt, mivel annak keletkezésekor már nem élt.⁴⁰ Érdekes viszont, hogy utóda sem írta alá a kimutatást. A székeskáptalannak ekkoriban harminckét tagja volt,⁴¹ tehát a testület nagyjából harmadának volt köze a tízezer forint elköltéséhez. A számadás annak dokumentuma, hogy a főpásztor és a székeskáptalan együttműködött a pénz elköltése során, talán valamelyest ellensúlyozva is egymást. A kiutalt összegekből ítélve az építkezés 1503-ban igen nagy mértékben felgyorsult: ekkor és a következő két esztendőben 8029 forintot, a teljes összeg 80,4 százalékát fizették ki. Ha minden kiutalt összeget összeadunk, megkapjuk a tízezer forintot, pontosabban a hiányként feltüntetett tizenkettővel kevesebb 9988 forintot. Azt mondhatjuk, hogy a zágrábi székesegyház építésére hagyott pénzt az ismertetett kimutatás szerint a végrendelkező akaratának megfelelően használták fel. Különösen szerencsés körülmény volt, hogy a zágrábi széket tapasztalt pénzügyi szakember, a korábbi királyi kincstartó, Szegedi Lukács kapta meg, így az ő feladata lett gondoskodni az összeg szabályos elköltéséről. Ez a dokumentum talán az uralkodó számára készült elszámolásként. Egészen bizonyos, hogy a középkori magyarországi forrásanyagban ez az egyik legnagyobb pénzösszegekről szóló építési számadás.

Van némi információk a pálosoknak hagyott ezer forint sorsáról is. A rendnek adott más összegek mellett Szentlászlói Osvát és Szegedi Lukács zágrábi püspökök végrendeleti hagyatékából végeztek építési munkálatokat a budaszentlőrinci kolostorban 1508 és 1512 között. E munkák kezdete és befejezése is Balaszentmiklósi Gergely generális perjel nevéhez fűződik. Alapjaitól kezdtek építeni egy új szentélyt sekrestyével és diffinitori házzal együtt, új főoltárt készítettek, ülőhelyet alakítottak ki több személy számára, a szentély padlóját pedig márvánnyal burkolták be. Kútfontk nem árulja el, hogy mindez mennyibe került, még részösszegekkel sem szolgál, tehát nem tudjuk meg, hogy a két zágrábi püspök hagyatékából együttesen, illetve egyikük vagy másikuk adományából külön-külön mennyit költöttek ezekre a célokra.⁴²

40 Jalsith 1504. márc. 25. előtt halt meg. *Stipišić. J. – Šamšalović, M.*: Isprave i. m. 511. p. (3701. sz.)

41 *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 117. p.

42 *F. Romhányi Beatrix*: Pálos gazdálkodás a 15–16. században. In: *Századok*, 141. (2007) 337–338. p.; *Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitae*. Ed. Franciscus L. Hervay. Bp., 1988. 168., 233. p.

Egy Csézi Andrástól, az esztergomi székeskáptalan nagyprépostjától származó levélből arra következtethetünk, hogy évtizedekkel később a zágrábi káptalan vizsgálatot indított Szentlászlói Osvát és Szegedi Lukács hagyatéka ügyében. Ez a forrás annak kétségtelen bizonyítéka, hogy a kortársak gyanús ügyként tekintettek a két zágrábi püspök hagyatékának sorsára. Ez a Szentlászlói-végrendeletet illetően azért érdekes, mert a testamentum utóéletéről szóló eddig bemutatott dokumentumok alapvetően pozitív képet nyújtanak annak végrehajtási folyamatáról. A levelet, mely a zágrábi káptalan levéltárában maradt fenn, 1540. január 25–26-án írta Csézi András Esztergomban,⁴³ válaszolva zágrábi kanonokok ugyanazon hónap 4-én kelt levelére. Ebben elmondja, hogy ő maga keveset tud Osvát püspök pénzéről és vagyonáról, mivel csak két évvel annak halála után, már Szegedi kormányzása idején tért vissza Padovából Zágrábba. Sokan vannak viszont, akik úgy tudják, hogy Osvát püspök tizenkétezer forintot hagyott a székesegyház építésére, további hétezret pedig két torony felhúzására, illetve befejezésére. A tizenkétezer forintról azt írja, hogy Szegedi Jalsith János örkanonoktól és Ivanicsi András székesegyházi főesperestől, Osvát püspök végrendeletének végrehajtóitól erővel vette el, amely összegből aztán ötezer forintot fizetett ki az idősebb Batthyány Boldizsárnak Szvibovc kastélyaért, a maradék hétezret pedig a székesegyház belső boltozatának építésére költötte. A tornyokra szánt hétezer forintot Bakóc érsek szerezte meg, mégpedig már Szegedi egyházfősege idején, emiatt utóbbi az örkanonokot hosszú időre Gemlec (Gomnec) várába záratta. Mindezt az esztergomi prépost hallomásból tudta meg, és úgy hiszi, hogy nagyon is igaz.

A levél további sorai is érdekesek témánk szempontjából. Megtudjuk, hogy Szegedi Lukács püspök tizenhatezer forintnyi hagyatékát káplánjával, Mihály zágrábi örkanonokkal Csázmáról Zágrábba küldte Kazsui Albert nagyprépostnak megőrzésre, mégpedig azzal a kikötéssel, hogy ha a török miatt neki, a püspöknek menekülnie kellene Szlavóniából, az összeget a prépost adja át neki, ha pedig a sors akaratából az egyház tulajdonába kerülne, fordítsák azt a székesegyház építésére. Mindez négy évvel Szegedi elhunytá előtt, 1506-ban történt, amikor a levél írója is Csázmán élt. A püspök halála után aztán a pénz a prépostnál maradt, amíg azt Bakóc Tamás, a zágrábi egyházmegye egyedüli kormányzója — ahogy akkor hírlett — erőszakkal el nem vette tőle, más kisebb összegekkel és vagyontárgyakkal együtt. A továbbiakban a levél szerzője igen határozottan utasítja vissza címzettjeinek vádját, mely szerint közreműködött volna az értékek Bakóc kezére

43 Mon. Zagr. i. m. III. 7–9. p., teljesebb kiadása: uo. XII. Diplomata 1526–1564. Collegit et edidit Emilius Laszowski. Zagrabia, 1929. 195–198. p.

juttatásában. Bizonyítani lehet, hogy az érsek erőszakkal vette el az Osvát püspök által az egyházra hagyott hétezer forintot Jalsith János örkanonoktól és András székesegyházi főesperestől, végrendelete végrehajtóitól, továbbá, hogy ugyanígy szerezte meg Kazsui Albert zágrábi nagypréposttól a Szegedi után maradt tizenhatezer forintot is. Megtudjuk, hogy ez utóbbi a püspök örökségének elzálogosításából származott, és a zálogba adott jószágok most Erdődi Péter, Bakóc bíboros egyik örökösének kezén vannak. Célszerű lenne, ha a levél címzettjei az esztergomi székeskáptalantól megszereznék Bakóc végrendeletének szövegét, melyben a zágrábi káptalannak hagyott javokról van szó. Míg ő, a levél írója él, ezt könnyen megtehetik, halála után talán már nehezebben. Csézi prépost azzal zárja sorait, hogy Osvát püspök végrendeletét sohasem látta, de köztudott, hogy tizenkét és még hétezer forintot hagyott építkezésre, ahogyan ezt e levélben olvashatjuk. Szegedi Lukács végrendeletében nincs említés a tizenhatezer forintról, a testamentum a fő végrehajtók, idősebb Batthyány Boldizsár és Turóci Bernát kezén maradt.

Az utóiratból kiderül, hogy a fentebb említett javak ügyében semmiféle egyéb perről nem tud az esztergomi prépost azon kívül, amit egykoron a zágrábi kánokok őellene indítottak azt állítva, hogy neki, Csézinek kell visszaigényelnie a néhai érsek által elrabolt pénzeket. Ezt a pert viszont a király úgy zárta le, hogy mivel nem Csézitől vette el a pénzt Bakóc,⁴⁴ s mivel a káptalan Erdődi Pétertől akarta azokat visszakövetelni, ne Csézi ellen pereskedjenek, hanem az örökös, Erdődi Péter ellen.

A hét- és a tizenhatezer forintnyi hagyaték összegével kapcsolatban kétség merülhet fel. Mivel Csézi rosszul adta meg a Szentlászlói által a székesegyház építésére szánt summa nagyságát is (tizenkétezer forintról ír tízezer helyett), nem lehetetlen, hogy a másik két összeget is eltúlozta. Elfogadhatjuk, hogy Szentlászlói a végrendeletén kívül is sok pénzt hagyott építkezésre (a hétezer forintról nincs szó a dokumentumban!), és nem zárható ki, hogy akár jóval a halála előtt már letétbe helyezte azt, miként Szegedi is tette tizenhatezer forintjával, melyről érthető módon nem tett említést testamentumában. Szentlászlói esetében a végrendeleten kívüli hagyományozást valószínűsíti a fentebb ismertetett, 1500. május 29-én kelt királyi mandátum, mely szerint a székesegyházon kívül a püspöki palota és a védművek építésére is utasítást adott az uralkodó Szegedi Lukácsnak, megparancsolva egyúttal a káptalannak, hogy a letétbe helyezett egyéb pénzeket

44 Ennél a résznél mindenképpen a teljesebb kiadás szövege követendő: Mon. Zagr. i. m. XII. 198. p.

is adják át főpásztoruknak: utóbbi összegeket is Szentlászlói hagyományozhatta — legalábbis részben — az építkezésekre.

Csézi András levele érthetőbbé válik életrajzi adatainak ismeretében. Padovában tanult, ahol 1501-ben szerzett kánonjogból doktori fokozatot. 1515 és 1518 között császári prépost és zágrábi kánonok volt; ezekben az években Bakóc érsek legátusi bírójaként, ügyhallgatójaként, meghatalmazott bíróként is tevékenykedett. Óvatosan kezelendő 1516. évi adat szerint zágrábi vikárius. 1520-tól az esztergomi székeskáptalan nagyprépostja. Bakóc „esztergomi szűkebb, megbízható környezetének vezető egyénisége”. Az érsek végrendeletét — melyről szó esik levelében — jól ismerte, hiszen annak végrehajtója volt.⁴⁵

Levelében Csézi ír Szvibovc kastélyáról, amit 1502. április 14-én idegenített el Batthyány Boldizsár négyezeröttszáz forintért.⁴⁶ Mivel az adásvétel akkor történt, amikor Szentlászlói Osvát hagyatékának a székesegyházra szánt része már Szegedi Lukács kezén volt,⁴⁷ elvileg igaz lehet Csézi állítása, mely szerint Szvibovcot Szentlászlóinak a székesegyház építésére hagyott pénzéből vette meg a császári káptalannak Szegedi Lukács, jóllehet a fentebbi kimutatás alapján nyilvánvaló, hogy a hagyatékból elvett összeget a püspök később pótolta.

Csézi András levele alapján úgy tűnik, Szentlászlói testamentuma bizonyos értelemben hiányos, mivel az ott említett összegeken kívül is hagyományozott az egyházfő: például hétezer forintot építkezésre. Érdekes, hogy a bibliofilként ismert Szentlászlói püspök⁴⁸ végrendeletében könyvekről sem esik szó. Tudunk azonban további összegekről. Értékes számadások szólnak a püspök halálát követő hetekből-hónapokból a temetésre, gyászmisékre fordított költségekről, összesen mintegy kétezer-nyolcszáz forintról. A pénz elköltéséért, úgy tűnik, Jalsith örkanonok, a végrendelet egyik végrehajtója felelt.⁴⁹ 1503 márciusában Szegedi Lukács püspök részére állított ki nyugtát Csázmán egy királyi *aulicus* összesen kétezer-négyszázhetvenkilenc forintról, melyet uralkodói parancsra vett fel két részletben, s melyet Osvát püspök hagyott örökmisékre. Szegedi azzal a kikötés-

45 *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum. Esztergomi kánonokok egyetemjárása és könyvhasználat 1183–1543. Bp., 2007. 153–156., 213–214. p.; *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kánonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. 130–131. p.

46 *Pálosfalvi Tamás*: Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavón köznemesi politikai pályaképe. Első közlemény. In: *Századok*, 141. (2007) 856–857. p.

47 Ld. a fentebb ismertetett számadást.

48 *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofilmek. Az előszót és az új jegyzeteket írta és a kötetet szerk. Wehli Tünde. Bp., 1992. 119–121., 260. p.

49 DF 256 922.

sel adta át a pénzt, hogy azt Jajca várára fordítják.⁵⁰ Valamelyik év februárjában maga a király adott ki nyugtát kétezer forintról, amelyet az Osvát püspök által örökmisékre hagyott pénzből vett fel kölcsönként Szegedi püspöktől és a zágrábi káptalantól, ígérve, hogy azt a Szent Mihály napjáig megérkező velencei hadisegélyből visszafizeti.⁵¹

A végrendeletben hagyományozott pénzüsszegeket tekintve azt látjuk, hogy nagyobb részük az uralkodónak jutott. Még akkor is, ha messze a legnagyobb summa a végvárakra szánt harminckétezer forint. Ezt a pénzt főurak őrizték, de a várak fenntartása a király kötelessége volt, így végső soron neki jelentett nagy segítséget a püspök adománya. Ezt az összeget is számításba véve azt mondhatjuk, hogy Ulászló összesen 45 500 forinthez jutott. Az egyház jóval kevesebbel, 15 273 forinttal volt kénytelen beérni — nem számolva a misealapítványként hagyományozott pénzeket. Ami a püspök családjának tagjait illeti — ideértve gyámleányát és gyámfiát (a Dersfi árvákat) is –, ha a teljes szétosztott összeget tekintjük, ők szinte alig kaptak valamit: nekik összesen 2150 forint jutott. Az arányok a következők: az uralkodó részesedése a végrendeletileg hagyományozott teljes pénzüsszegeből, 63 373 forintból⁵² rendkívül nagy, 71,8%, az egyházé 24,1%, a családtagoké csak 3,4%. Nem szabad elfelejtenünk továbbá, hogy Ulászló a végrendeleten kívül a misealapítványként adományozott pénzeknek valószínűleg a többségéhez is hozzájutott.

A *ius spolii*⁵³ középkori magyarországi gyakorlatának egyik legjobban dokumentált példája a Szentlászlói-hagyaték sorsa. Persze ez csak egyetlen eset, amelyből messzemenő következtetéseket levonni arra vonatkozóan, hogy az uralkodó hogyan és milyen mértékben gyakorolta ezt a főkegyúri hatalmából adódó

50 Mon. Zagr. i. m. III. 19–20. p.

51 Mon. Zagr. i. m. III. 16–17. p. A kiadás 1502. évi datálása bajos, mivel ezen esztendő februárjában Ulászló nem Budán tartózkodott, hanem Csehországban járt. *C. Tóth N.*: Az 1501. évi i. m. 1480. p.

52 A teljes összegbe bele kell még értenünk egyéb személyeknek adott további 450 forintot, mely annak 0,7%-át teszi ki.

53 A *ius spolii* a középkori Európában az egyházi vagy világi felsőbbségnek a klerikusok hagyatékával szembeni igényéhez nyújtott jogcímet, mely követelés korlátozta utóbbiak végrendeletkezelési szabadságát. *Lexikon des Mittelalters* VII. München, 1995. 2131–2132. hasáb. Más megközelítés szerint a *ius spolii* a megüresedett püspökségek jövedelmének uralkodó általi felhasználására szolgált alapul. *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Új kiadás. A jegyzeteket kiegészítette, az utószót írta és a bibliográfiát összeáll.: Mezey Barna. Bp., 2000. 137. p. A *ius spolii* magyarországi gyakorlatára a késői középkorban ld. *Kollányi Ferenc*: A magyar kath. főpapság végrendeletkezelési jogának története. Bp., 1896. 69–102. p.

jogát, nem szabad. Annak érdekében, hogy ezt megtehessek, minél több főpapi végrendelet esetében kellene megvizsgálni, hogy a teljes hagyományozott pénzügyösszeg mekkora része jutott a királynak. Ha kiderülne, hogy az uralkodói részesedés általában nagy, akkor feltételezhetjük, hogy a királyi hatalom olyan erős volt az egyház felett, hogy az uralkodói *ius spoli* kemény érvényesítésével maguk a végrendeletek is számoltak, azaz tartottak tőle, hogy ha nem hagyják ingóságaik döntő részét közvetlen vagy közvetett módon az uralkodóra, az a kívánatosnál jóval többet fog hagyatékukból megszerezni.

A tény, hogy Szentlászlói Osvát püspök 63 373 forintról — az ország egyik legnagyobb készpénzvagyonáról — végrendeletekkel, azt mutatja, hogy nem volt eredmény nélküli a püspöki jövedelemforrásokért folytatott szakadatlan harca,⁵⁴ másrészt viszont azt is bizonyítja, hogy a befolyt összegekkel nem gazdálkodott rosszul. Hogy jó érzelme volt a pénzügyekhez, az alapján is gondolhatjuk, hogy királyi kincstartóként a legnehezebb időszakban, 1490 és 1492 között állt helyt. A zágrábi püspökség évi jövedelme 1525-ből származó híradás szerint 18 ezer forintot tett ki.⁵⁵ A végrendeletben tehát az örökhatározó a püspökség háromévi bevételénél is nagyobb összegű készpénzről intézkedett.

A testamentum végrehajtásáról szóló adatokból arra következtethetünk, hogy Szentlászlói halála után az ország vezetői az elhunyt főpap akaratának megfelelően, vagy legalábbis annak szellemében igyekeztek eljárni. A végrendeleten kívüli hagyatékok esetében azonban már csak részben érvényesült a püspök akaratára.⁵⁶ A testamentum végrehajtásának forrásainkból megismerhető története egy szempontból biztosan pozitívan árnyalja az ország Jagelló-kori helyzetéről eddig alkotott képünket: minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a király a kincz pénzügyhiány ellenére sem kényszerült arra, hogy elvegye a zágrábi székesegyház építésére szánt tízezer forintot — igaz, ettől hitbeli megfontolások is távol tartották őt. Ez a tízezer forint pedig a főpap által az egyházra hagyott összegnek mintegy kétharmada. Kijelenthetjük továbbá, hogy nem tudunk arról, hogy jelentősebb csalás vagy visszaélés történt a végrendelet végrehajtása során, bár lehetséges, hogy ez csak forrásaink hiányos voltának tudható be.

54 E küzdelemre röviden ld. Czövek Z.: Szentlászlói O. családi és politikai kapcsolatai i. m. 483. p.

55 *Fügedi Erik*: A XV. századi magyar püspökök. In: *Uő*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 98., 111. p.

56 Mintha hasonló tapasztaltnánk Szegei Lukács hagyatékával kapcsolatban is: a végakarata révén a pálosoknak juttatott összegből a kedvezményezettek építkezésre költöttek, viszont a testamentumon kívül hagyományozott tizenhatezer forintot Bakóc érsek szerezte meg — amint ez Csézi András leveléből kiderül.

Szükséges végül hangsúlyozni, hogy a testamentum rendelkezéseinek megvalósulása nyilvánvalóan annak is eredménye, hogy a püspök igyekezett arról kellő időben s a lehető legnagyobb mértékben gondoskodni. Szentlászlói okos politikusként bizonyára mindenkivel egyezettette végakarátát, aki meghatározó módon befolyásolhatta annak végrehajtását: elsősorban a királyra kell itt gondolnunk, hiszen az ő beleegyezése esett a legnagyobb súllyal latba. Fontos lehetett a négy védnök megnyerése is az ügy számára: közülük mindenekelőtt Bakóc Tamást, prímást és királyi kancellárt kell kiemelnünk. Abban, hogy az ország vezetőiben megvolt az akarat a püspök halála után a testamentum végrehajtására, Szentlászlói igen kiterjedt, kiválóan működő kapcsolatrendszerének a hatását kell látnunk.

RIBI ANDRÁS

PROPTER MULTITUDINEM HOSPITUM

A FEHÉRVÁRI KERESZTES (JOHANNITA) KONVENT MINT ISPOTÁLY A KÖZÉPKORBAN

A középkori Magyar Királyság szakrális központjában, Székesfehérvárott a XII. század második felében alapították a Jeruzsálemi Szent János-lovagrend Szent István királynak szentelt konventjét, amely — a koronázó templom és társaskáptalana után — a város második legjelentősebb egyházi intézménye volt.¹ Minden bizonnyal itt őriztek 1222-től egy példányt az Aranybullából, valamint 1243-tól hiteleshelyként is működött, mely a késő középkorban országos hatáskörhöz jutott.² Napjaink kutatója számára azért lehet jelentős az intézmény, mert magánlevéltára az egyetlen fennmaradt középkori székesfehérvári archívum: amikor a várost 1543-ban a török elfoglalta, Dalmady Sebestyén *preceptornak* sikerült Pozsonyba menekítenie a rendház levéltárát, mely az ottani káptalani levéltárba kerülve vészelte át az évszázadokat.³

A rend magyarországi, és a messze legjobb forrásadottsággal rendelkező fehérvári konventjük történetével épp ezért már sokan foglalkoztak,⁴ és az egyház

-
- 1 Jelen munka a szerző 2015. évi OTDK dolgozatának részben kivonatolt, részben bővített változata.
 - 2 *Fitz Jenő*: A középkori Székesfehérvár. Székesfehérvár, 1957. 16. p.; *Hunyadi Zsolt*: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387. Bp., 2010. 105. p.
 - 3 *Mikos József*: A fehérvári keresztetek 1193. évi oklevele mint magyar nyelvemlék. In: Magyar Nyelv, 31. (1935) 152–167. p., 243–258. p., 288–309. p., különösen 152. p. Jelenleg az anyag 1526 előtti része a MOL Q 398 jelzete alatt található, míg az 1527–1543 között keletkezett dokumentumokat az R 302 fondban őrzik.
 - 4 Szent János lovagjaival már a Fuxhoffer-féle *Monasteriologia* is foglalkozott, ám a rend magyarországi történetének első igazán jelentős kutatója Reiszig Ede volt, aki kétkötetes monográfiát szentelt a kérdésnek. *Fuxhoffer, Damianus*: Monasteriologia regni Hungariae. II. Weszprimii, 1803. 197–199. p.; *Reiszig Ede*: A János-lovagrend Sopronban. In: Századok, 44. (1910) 542–553. p., 633–640. p.; *Reiszig Ede*: A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon. I–II. Bp., 1925–1928. Műve megkerülhetetlen a téma tanulmányozásához, ám komoly módszertani hibával bír: miután a nyugati forrásoktól eltérően a magyar okleveles anyag a *frater hospitalis* helyett egyszerűen csak *crucifert* ír, így Reiszig nem választotta szét a valóban Szent János-lovagrendi tulajdonú házakat a magyar alapítású stefanita rend intézményeitől, vö. *Hunyadi Zsolt*: The Hospitallers in the Kingdom of Hungary: Houses, Personnel, and a Particular Activity up to c. 1400. In: The Crusades and the Military Orders. Expanding the Frontiers of

Medieval Latin Christianity. Ed. Hunyadi Zsolt – Laszlovszky József. Bp., 2001. 253–268. p., különösen 261. p. Közép-Európára kiterjesztve ld. *Luttrell, Anthony*: The Hospitaller Province of *Alamania* to 1428. In: *Uő*: The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462. Aldershot, 1999. XII. 21–41. p., különösen 22. p. Hunyadi Zsolt felhívja a figyelmet, hogy a *crucifer* kifejezés használata ellenére nincs szó keresztes lovagokról, sőt pápai rendeletek tiltották a lovagrendek tagjainak a keresztes eskü letételét, vö. *Hunyadi Zsolt*: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Szerk. Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér Gyula. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 195–208. p., különösen 202. p. A módszertani hibáról ld. *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. xvi. p. Reisziget követően a magyar középkorkutatás csak az 1990-es években fordult újra a téma felé, miután magyar fordításban megjelent a rend regulája: a bilingvis változatot ld. *Homonnai Sarolta* – *Hunyadi Zsolt*: A johannita lovagrend regulája (forrásközlés). In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerk. Koszta László. Szeged, 1998. 171–183. p. Hunyadi Zsolt számos tanulmányban, végül 2010-ben angol nyelvű monográfiájában ismertette kutatási eredményeit. Az általunk is használt tanulmányok: *Hunyadi Zsolt*: A székesfehérvári johannita konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban. In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerk. Koszta László. Szeged, 1998. 33–65. p.; *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers: Houses, Personnel i. m.; *Hunyadi Zsolt*: Prédálások, haszonbérlok: a johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században. In: *Medieviztikai tanulmányok. A IV. PhD-konferencia (Szeged, 2005. június 9–10.) előadásai*. Szerk. Marton Szabolcs – Teszler Éva. Szeged, 2005. 45–56. p.; *Hunyadi Zs.*: Johanniták a 14. század végéig i. m. A monográfia: *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. A kereszteseket orvostörténeti megközelítéssel vizsgálja Falus Orsolya, illetve Varjassy Péter és Kölnei Lívia közelmúltban megjelent könyve: *Falus Orsolya*: Ispotályos keresztes lovagok az Árpád-kori Magyarországon. Pécs, 2015.; *Varjassy Péter* – *Kölnei Lívia*: Az ispotályos johannita lovagok. Máriabesnyő, 2012. Ez a két mű — bár tudományos szakirodalmon alapszik és jegyzetelt — sok esetben kevésbé tekinthető megbízhatónak következtetéseit illetően. Kétségeinket lábjegyzetben jelezzük.

Természetesen a fehérvári konvent történetének önmagában is bőséges irodalma van. Fejér megye híres történetírója, Károly János is külön fejezetet szentelt a rendnek, majd 1918-ban Mártonffy Ernő bölcsészdoktori értekezését írta róluk, míg Mikos József nyelvészeti szempontból vizsgálta 1193-as oklevelüket. Ld. *Károly János*: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. II. köt. 149–161. p.; *Mártonffy Ernő*: A székesfehérvári ispotály története. Bölcsészdoktori értekezés. Dárda, 1918.; *Mikos J.*: A fehérvári keresztesek i. m. 152–167. p., 243–258. p., 288–309. p. A közelmúltból kiemelkedő jelentőségű Érszegi Géza munkája, melyben a konvent levéltárának Fejér megyére vonatkozó dokumentumait publikálta: Érszegi Géza: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári konvent magán levéltárában, 1193–1542. In: Fejér megyei történeti évkönyv 5. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1971. 177–264. p. A témát ebben az időszakban érinti még: *Mezey László*: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. In: Székesfehérvár Évszázadai II. Középkor. Szerk. Kralovszky Alán. Székesfehérvár, 1972. 21–36. p.; *Kovács Péter*: Megjegyzések Székesfehérvár középkori topográfiájának kutatásához. In: *Alba Regia XII. Az István Király Múzeum évkönyve*. Szerk. Fitz Jenő. Székesfehérvár, 1972. 261–267. p. Az igazi áttörést az 1978–1984 között zajló régészeti feltárás hozta meg, aminek eredményeit az ásatást vezető Siklósi Gyula régész számos tanulmányban

létrejöttével kapcsolatban különösebb magyarázat nélkül több helyütt is kiemeli a szakirodalom, hogy egy ilyen intézményre azért volt szükség, mivel a koronázó városba számos zarándok érkezett Szent István király és Szent Imre herceg sírjához.⁵ Úgy véljük, ez az állítás teljesen logikus, ám részletesebb vizsgálatot érdemel. Ennek keretében a rendház alapítására koncentráló szükséges történeti bevezetőt követően áttekintjük a fehérvári ispotályról rendelkezésünkre álló információkat, megvizsgáljuk a városba érkező zarándoklatok kérdését, régészeti információk, valamint különböző külföldi és hazai analógiák alapján igyekszünk képet rajzolni az ispotály működéséről.

*

A Szent János-lovagrend eredete egy, az 1080-as években alapított jeruzsálemi zarándokháza vezethető vissza, melyet a *Santa Maria della Latina* bencés monostor felügyelt. Az első keresztes hadjárat nyomán értelemszerűen megnőtt a zarándokok száma, ami komolyabb szervezetet igényelt, és új rend létrejöttéhez vezetett. Mindezt II. Paszkál pápa 1113-ban kiadott *Pie postulatio voluntatis* kezdetű privilégiuma rögzítette, mely a rend fő funkciójaként a betegápolást jelölte meg.⁶ A rend tagjait tekintve lovagokra, papokra és szolgáló testvérekre bontható, ez utóbbiak feladatai közé tartozott a betegápolás, illetve később a fegyveres harc

publikálta. Az általunk is használt tanulmányok: *Siklósi Gyula*: A középkori Sziget. In: Palotavárosi írások. Szerk. Demeter Zsófia. Székesfehérvár, 1982. 6–11. p.; *Siklósi Gyula*: A középkori Alba Regia és a johannita lovagok. In: Élet és Tudomány, 50. (1984) 1581–1583. p.; *Siklósi Gyula*: Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről. Székesfehérvár, 1990.; *Siklósi Gyula*: Székesfehérvár legkorábbi egyházi intézményei a középkorban. In: Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 109–118. p. Legutóbb Reich Szabina 2013-ban megjelent tanulmánya foglalkozott a kérdéssel, amely röviden összefoglalta a középkori Székesfehérvár egyházi topográfiáját: *Reich Szabina*: Székesfehérvár egyházi topográfiája a középkorban. In: Kor–szak–határ. A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak (900–1800). A PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Közép- és Koraújkori programjának I. konferenciája. Szerk. Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely. Pécs, 2013. 35–58. p.

5 Például *Siklósi Gy.*: A középkori Alba Regia i. m. 1581. p.; *Hunyadi Zs.*: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 37. p.

6 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 13–14. p. A rend pápai kiváltságairól bővebben ld. Uo. 21. p.

is.⁷ A szervezet adminisztratív és gazdasági alapegysége a rendház (*domus*) volt, valamint a birtokokat is magában foglaló *preceptorátus*, élén a *preceptor*tal, aki elvileg csak lovag lehetett. A rend európai elterjedésével jelentek meg a rendtartományok, azaz a perjelségek, melyek a XIV. században „nyelvekké” tagolódtak.⁸

A rend magyarországi kezdetei Székesfehérvárhoz köthetőek, habár a szakirodalomban régebben esztergomi házukat vélték a lovagok első hazai megjelenésének, amely összefügg a stefanita-rend által okozott, lábjegyzetben említett zavarral.⁹ Mára biztossá vált, hogy az első rendház a koronázó városban jött létre 1187 előtt, az alapításnak pedig nincs köze a második keresztes hadjárat átvonulásához, ahogy azt Reiszig Ede korábban feltételezte. A XII. század közepi kezdetek az egész térségre jellemzőek, hiszen Ausztriában és Csehországban is ekkor telepedtek le a rend tagjai, ráadásul az alapításnál mindkét helyen közreműködött az uralkodócsalád.¹⁰

A fehérvári kezdetek Martirius esztergomi érsek (1151–1157) nevéhez fűződnek, aki a városközponttól nyugatra fekvő Szigeten Szent István király patrocíniummal fogott monostor építésébe, melynek falai halálakor még csupán félmagasságig álltak.¹¹ Nagyon fontos vele kapcsolatban kiemelni, hogy semmilyen bizonyíték nincs arra nézve, hogy az épülő rendházat valóban a lovagrendnek kívánta adni.¹² A középkori Fehérvár mocsaras területen feküdt, ahol az egyes városrészek helyét a különböző kisebb-nagyobb szárazulatok jelölték ki. Ezek közül a legnagyobb a fontos utak találkozásánál kialakuló Sziget volt,¹³ amely Siklósi Gyula szerint meglehetősen korán, már a XII. században benépesült.¹⁴ A kezdeti időszak legfontosabb figurája II. Géza felesége, Eufrozina királyné (1130–1193 k.) volt, aki III. Béla 1193. évi oklevele alapján befejezte a monostort és számos birtokot adományozott a rendnek. Alapítólevél híján nem tudjuk, hogy

7 *Mezey L.*: Székesfehérvár egyházi intézményei i. m. 32. p.; *Hunyadi Zs.*: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 34. p.

8 *Hunyadi Zs.*: Prédiálisok, haszonbérlok i. m. 45. p.; *Hunyadi Zs.*: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 35. p.

9 Ld. 4. lj.

10 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 23. p.; *Luttrell, A.*: The Hospitaller Province i. m. 24. p.

11 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatice*. I–II/4. Ed. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp., 1923–1943., 1961–1987. (a továbbiakban: RA) 155. sz.

12 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 24. p.

13 *Siklósi Gy.*: A középkori Sziget i. m. 6. p. Ezen útvonalokról még alább részletesen szólunk.

14 *Siklósi Gy.*: A középkori Alba Regia i. m. 1581. p.

pontosan mikor telepedtek le a keresztések Székesfehérváron, ám bizonyosnak tekinthető, hogy a királyné 1187-es száműzetése előtt.¹⁵ Eufrozina motivációjának megismeréséhez jó alapot nyújt lányának, Erzsébet hercegnőnek 1186. évi levele, amely szerint *sequens vestigia Eufrosine, matris mee, que domum hospitalis semper dilexit et promovit, in qua et habitum postmodum religionis suscepit, eandem domum amare et amplificare pro modulo meo cepi*,¹⁶ azaz a legfontosabb szempont a jótékonykodás volt. Így talán nem véletlen, hogy Eufrozinát V. István 1272-ben kelt oklevele alapján a fehérvári konventben temették el, sőt Mártonffy Ernő még azt is felvetette, hogy II. Géza királyunk is itt nyugodott eredetileg.¹⁷ A királyi adományok elmaradásával a rend virágkora hazánkban a Zsigmond-korral véget ért, és a fehérvári ház leginkább országos hatáskörű hiteleshelyi funkciójának köszönhetően maradhatott jelentős a középkor végéig.¹⁸

A Székesfehérváron élő rendtagok létszámáról — megbízható késő középkori archontológia hiányában — nincsenek adataink. Mártonffy Ernő véleménye szerint átlagosan húsznál nem lehetek többen, Siklói Gyula pedig a prágai mintát tartja elfogadhatónak, ahol kilenc lovag, tizenöt misés pap, egy diakónus, egy szubdiakónus és két akolitus tevékenykedett, nyilvánvalóan a szolgáló népekkel együtt.¹⁹ A tagok többnyire nem éltek monasztikus életet: gyakran nem is laktak a házban, hanem valamelyik birtokon tevékenykedtek, plébánosként szolgáltak vagy egy ispotályt irányítottak.²⁰

*

15 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 25–26. p. Magának az egyháznak az első említése 1192-ből származik, amikor a következőképpen vezették be a pápa tulajdonába adott egyházakat felsoroló *Liber Censuum*ba: *eccl. S. Stephani apud castrum Bellegrave, una M. auri, que est hospitale*. Vö. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. II. köt. 382. p.

16 *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) II. köt. 230. sz.

17 RA 2182. sz.; *Mártonffy E.*: A székesfehérvári ispotály i. m. 35–36. p. Kádár Tamás tanulmánya szerint II. Gézát a fehérvári Szűz Mária egyház mellékhajójában temették el édesapja és nagyapja, Álmos herceg mellé. *Kádár Tamás*: Az Árpád-házi uralkodók és az országglásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. In: *Fons*, 19. (2012) 57–108. p., különösen 82. p.

18 *Reiszig E.*: A Szent János-lovagrend Magyarországon II. i. m. 102. p.

19 *Mártonffy E.*: A székesfehérvári ispotály i. m. 23. p.; *Siklói Gy.*: A középkori Sziget i. m. 8. p.

20 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 97. p.

A *domus hospitalis*, amit leginkább ispotálynak szokás fordítani, eredetileg zárándokháza, a középkor végén inkább szegényháza jelentett, mintsem kórháza, habár nyilvánvalóan látogatói között voltak betegek is.²¹ Elhelyezkedésüket tekintve — ahogy Székesfehérvár esetében is láthatjuk — leginkább a külvárosokban voltak, és az itt folyó munkát általában papok irányították.²² Hunyadi Zsolt csekély mértékű magyarországi ispotályos tevékenységet feltételez a keresztesekkel kapcsolatban, hiszen mindössze két ispotály (Fehérvár, Sopron) és két fürdő (Esztergom, Győr) létét látja igazoltnak, bár Varjassy Péter és Kölnei Livia úgy vélik, biztosan volt ispotály Boiscén is, továbbá valószínűleg volt ilyen intézmény Győrben, Ljubán és Vránában.²³ Arra nézve nincs pontos adatunk, hogy a koronázó városban mikortól végeztek ispotályos tevékenységet,²⁴ de Erzsébet hercegnő említett oklevele alapján minden bizonnyal a kezdetektől fogva megvolt a konvent ezen funkciója. A legújabb feltételezések szerint 1165 körül készült el az ispotály, ám mi ezt a konkrét dátumot nem látjuk elég meggyőzőnek még akkor sem, ha a koncepció alapvetően helyes.²⁵ Marie-Madeleine de Cevins

21 *Kubinyi András*: Ispotályok és városfejlődés a késő középkori Magyarországon. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Neumann Tibor. Bp.–Pilis-csaba, 2004. (Analecta Mediaevalia II.) 187–195. p., különösen 188. p. A betegápolás természetesen már a kora-középkor óta a bencés monostorok feladatkörébe tartozott, ám a XII. századtól a városok megelőzték a monostorokat a szociális tevékenységben. Vö. *Ohler, Norbert*: The Medieval Traveller. Woodbridge, 1989 [1986]. 82–85. p., 89. p.

22 *Kubinyi A.*: Ispotályok i. m. 194.p.

23 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 102., 118., 123., 125. p.; *Varjassy P. – Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 64. p. A problémát Somogyi Zoltán — a forráshiányon túl — abban látta, hogy a rend ispotályos tevékenységének virágkora a XII–XIII. századra esett, ám ez az időszak nálunk még az okleveles gyakorlat szűkszavúságának kora, majd a XIV. századtól már jobban előtérbe került a harc, a hiteleshelyi tevékenység és a diplomácia. Ld. *Somogyi Zoltán*: A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941. 25. p.

24 Falus Orsolya *Hints Elek* 1939-ben megjelent, mára elavult művéből kritika nélkül veszi át, hogy Székesfehérvárott 1093-ban jött létre az első — az eredeti, kissé homályos megfogalmazású szöveg helyét megvizsgálva talán bencésnek vélt — kórház. *Hints* orvostörténeti munkája nem jegyzetelt, ráadásul az is óvatosságra inthette volna a szerzőt, hogy az átemelt gondolat felett néhány sorral az egykori kórházigazgató Esztergomban 1000-ban alapított johannita ispotályról értekezik, ami nyilvánvalóan anakronizmus. Ld. *Falus O.*: Ispotályos keresztes lovagok i. m. 35. p.; *Hints Elek*: Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében, különös tekintettel a magyar viszonyokra. II. köt. A középkori orvostudomány. Bp., 1939. 183. p.

25 *Varjassy P. – Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 66. p. III. István 1166. október 24-én kelt oklevelének *sancti pauperes hospitalis domus* kifejezése valóban utalhat ispotályos tevékenységre, ám Székesfehérvár nem szerepel a privilégiumban. Mindazonáltal ekkoriban

viszont bizonyosan téved, amikor azt írja, hogy a keresztések csak a középkor legvégén létesítettek kórházat Székesfehérváron,²⁶ hiszen IV. Ince pápa 1252-es oklevele már utal fehérvári ispotály illetve zárandokház létrehozására, hogy *propter multitudinem hospitem* engedélyezi a rendtagoknak az étkezés alatti beszédet.²⁷ Egy másik adat tanúsága szerint az 1280-as években a fehérvári konvent meg kívánta szerezni a kassai Szent Erzsébet egyházhhoz tartozó ispotályt, ám ez nem sikerült.²⁸

*

A fehérvári zárandoklatok kérdését az úthálózat, a szentkultuszok megjelenése és országos elterjedése, továbbá az egyéb helyi ispotályok megléte alapján elemezzük. A település középkori alaprajzának vizsgálatok Fügedi Erik foglalkozott a várost érintő útvonalak problémájával. Székesfehérvár több jelentős út találkozásánál fekszik, melyek közül a nyugatról, dél-nyugatról és délről, azaz Veszprém, illetve a Balaton, Tolna és Pécs irányából érkezőket a Sziget gyűjtötte össze, míg a Győr és Buda felől befutó utak csomópontja a *Civitas Exterior*, azaz a Budai külváros volt. Ezeket a belváros ütőere, a *Vicus magnus* terelte egy utcába, amely a mai Liszt Ferenc utca, Városház tér, Fő utca nyomvonalon szelte át a várost, elhaladva többek között a koronázó templom előtt is.²⁹ Ezen úthálózatnak köszönhetően Fehérvár része volt a jeruzsálemi zárandokútnak, melynek forgalmáról már a XI. századból vannak információink.³⁰ Az 1031–1043 között készült

más kereszties rendház valószínűleg még nem működött Magyarországon, így másra — hacsak nem magára a rendre általánosságban — nem utalhat az oklevél idézett szakasza. A szerzők szerintünk abban mennek túl a bizonyíthatón, hogy kifejezetten 1165-re koncentrálják az ispotály elkészültét, amit ilyen formában nem lehet igazolni: Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Kiad. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső. Győr–Budapest, 1865–1891. VII. köt. 1. sz.

26 *Cevins, Marie-Madeleine de*: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban. Bp., 2003. 50. p.

27 CD IV/2. köt. 127. sz.

28 *Somogyi Z.*: Szegényügy i. m. 25. p.

29 *Fügedi Erik*: Fehérvár középkori alaprajza. In: Fejér Megyei Szemle, 1. (1965) 3–14. p., különösen 7. p. A Dunántúl középkori útjairól részletesen ld. *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata. In: *Századok*, 63. (1929) 138–167., 257–285. p.

30 A következőkben felsoroltakon kívül számos példát említ még *Holl Béla*: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: *Művelődéstörténeti*

itinerárium *Wzenburch* formában említi a várost,³¹ de az 1065-ös német főpapi zarándokcsoport is megállhatott itt a *Vita sancti Altmanni episcopi Pataviensis* szerint.³² Az első kereszties hadjárat idején pedig Kálmán király a város előtt verte szét a Gottschalk-féle garázdálkodó csoportot.³³ A sort még lehetne folytatni, ám lényegesebb azt megjegyeznünk, hogy a XIII. század végén a kis-ázsiai török terjeszkedés és a Jeruzsálemi Királyság bukásának következtében már elmaradozott a szárazföldi zarándokserég; immár hajón jártak a Szentföldre Európából.³⁴ Világos, hogy ezt követően jelentősebb tömegek leginkább a szentek sírja és politikai célok miatt érkezhettek a városba.

Ha azt vizsgáljuk, hogy egy szentnek milyen kultusza volt egy adott helyen, érdemes a legendáknál kezdeni. Szent István három legendája közül a *Legenda minor*, de különösen a Hartvik püspök-féle legenda leírásaiban találkozunk csodákkal. Előbbi esetében ezek merőben általánosak, konkrét gyógyulást csak az 1100 körül keletkezett Hartvik-legenda mutat be.³⁵ Klaniczay Gábor a motívumkincset vizsgálva úgy véli, a csodák alacsony száma annak tudható be, hogy gyenge lehetett a XI. századi Magyarországon az ezekbe vetett hit, hiszen ennek

tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Fügedi Erik. Bp., 1986. 269–294. p., különösen 270–273. p.

- 31 *Catalogus fontium historiae Hungaricae, aevo ducum et regnum stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. I–III. Ed. Gombos Ferenc Albin. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: *Gombos*, Cat.) II. köt. 845. p.*
- 32 *Gombos*, Cat. III. köt. 2310–2311. p. Ez a forrás a várost *Wizenburc* illetve *Wizzeburch* formában említi. Fontos megjegyeznünk, hogy ugyanerről az expedícióról beszámol az Altaichi Évkönyv is. Mindkét forrás megegyezik abban, hogy 1065. július 23-án a Szentföldről hazatérőben elhunyt Günther bambergi püspök, illetve Altmann aacheni prépost ekkor kapta meg a passauai püspökségre a gyűrűt és a pástortbotot. A különbséget az jelenti, hogy míg Altmann püspök életrajza egyértelműen Fehérvárt nevezi meg, addig az évkönyv *donec pervenit ad urbem, quae Deserta civitas nuncupatur* megjegyzése sokkal inkább Sopronra utal. Vö. *Gombos*, Cat. I. köt. 104. p.; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. 84. p. Mivel az Altaichi Évkönyv korábban keletkezett, lehetséges, hogy ez utóbbi értelmezés a helyes, ám ettől függetlenül Fehérvár fontosságát és a szent királyok kultuszának meglétét jelezheti, hogy a *Vita XII. századi szerzője a koronázó városba helyezte az eseményeket.*
- 33 *Györfly*, Tört. földr. II. köt. i. m. 340. p.
- 34 *Holl B.*: Jeruzsálem-járás i. m. 273. p.
- 35 Itt olvashatunk egy tizenkét és egy hét éves fiú gyógyulásáról, egy asszony egyetlen fiának feltámasztásáról, valamint egy Matild nevű ispánné gyógyulásáról. Vö. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regemque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit Szentpétery Imre. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. köt. 435–438. p.*

ellenkezője a népi kultuszt tanúsítaná. Ráadásul az 1083-as szentté avatások mögött átgondolt, újító vállalkozást lát, amely Szent László pozícióját hivatott megerősíteni.³⁶ Hasonló mondható el a kevés életrajzi elemet tartalmazó Szent Imre legendával kapcsolatban is, melyben az egyetlen csodaleírás — a vezeklő Konrád lovag története — szintén jól ismert toposznak tekinthető.³⁷ Ettől függetlenül az a tény, hogy a XII. század közepén keletkezett legenda említi a Szent István sírjánál naponta történő csodákat,³⁸ utalhat arra, hogy már ekkor érkeztek ide zarándokok, ráadásul az sem lehet véletlen, hogy a kereszties egyházat első királyunk tiszteletere szentelték nem sokkal később.

Intenzív, korokon átívelő gondoskodás a fehérvári koronázó templomban csak két sírnál figyelhető meg; ezek közül az egyik Szent István sírja.³⁹ A másik jelentős kultuszhely a templom déli árkádsorában található nyughely, melyben Szabó Zoltán a herceg sírját vélte felfedezni.⁴⁰ 1249-ben IV. Ince pápa negyvennapos bűcsút adott a szent királyok nyughelyét felkeresőknek, amennyiben Szűz Mária

36 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Bp., 2000. 132. p., 118. p.

37 Uo. 309. p.

38 SRH II. köt. 458. p. – „Interea fama erat beati Stephani regis Pannonie, ad cuius sepulchrum cottidiana fiebant miracula, insignis habebatur.”

39 Szent István király sírjával Győrffy György részletesen foglalkozott, és a ma első királyunk nyughelyének tartott kriptát Kralovánszky Alán találta meg 1970–1971-ben a bazilika főhajójában, ld. *Győrffy György*: István király és műve. Bp., 1977. 384–394. p.; *Kralovánszky Alán*: Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. In: Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 166–172. p., különösen 168–169. p. A XIII. századból már tudunk esztergomi és egeri Szent István-körmenetről, ld. *Bálint Sándor*: Ünnepi kalendárium. I–III. Szeged, 1998. III. köt. 226–228. p. A kultusz élőségét bizonyítja az ismeretlen fehérvári költő verse is: „Regia urbs Alba gaude / tanto digna princepe / decorata quidem laude, / re simus et nomine: / eo quod tam pretiosi / corporis egregium / possidere mernisti / felix facta pretium.” Magyarra Sík Sándor fordította le: *Kralovánszky A.*: Szt. István kultuszhelye i. m. 171. p.

40 *Szabó Zoltán*: Szent Imre sírja és kultuszhelye. In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletere születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007. 37–44. p. Szent Imrénnek két himnusza maradt ránk és egy alleluja vers. A *Laetare Pannonia* antifóna rövid szakasza arra utal, hogy a kultusz elsősorban Székesfehérvárhoz kötődött, vö. *Török József*: Szent Imre liturgikus tisztelete a középkorban. In: Szent Imre 1000 éve. i. m. 47–49. p. A vonatkozó sorok: „gaudens Alba Regalis / de Emerici gloria / Deo vota dulcia / solve laude varia”. Ld. Szent Imre verses zsolozsmája. In: Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530). Szerk. Madas Edit. Bp., 1992. 279–285. p., különösen 279. p.

vagy az adott király ünnepén érkeznek,⁴¹ majd V. Orbán 1366-ban, Erzsébet anyakirályné közbenjárására, egy év és negyven nap búcsút engedélyezett a székesfehérvári bazilika ereklyéit — többek között Szent István király testét — felkeresők számára.⁴² 1450-ben a pesti országgyűlés és Hunyadi János intézett kérelmet a pápához, hogy a Szentév miatt Rómát felkeresni szándékozó magyarok itthon is elnyerhessék a búcsút, az így megtakarított pénzt pedig a török háborúra fordíthassák. A pápa engedélyt adott erre, de azzal a kikötéssel, hogy a három római főtemplom helyett Szent László váradi, vagy Szent István fehérvári sírját látogassák meg három egymást követő napon a búcsút elnyerni szándékozók.⁴³ A kultusszal kapcsolatban fontos információval szolgál még István király fejerekléjének jelentős politikai szerepe is: 1386-ban erre esküdtek fel a nemesek, majd 1440. július 17-én — a Szent Korona hiányában — az erről leszerelt koronát helyezték I. Ulászló fejére.⁴⁴

A középkor végén dolgozó humanista történétírók négy országos ismertségű zarándokhelyet említenek, köztük Székesfehérvárt:⁴⁵ Ransanus, Bonfini és Oláh Miklós kiemeli Szent István és Szent Imre sírhelyét.⁴⁶ A kultusz tovább élt a kora újkorban is, hiszen a XVII. században erre járó török utazó, Evlia Cselebi említi, hogy Fehérvár továbbra is fontos szakrális hely maradt a korabeli magyarság tudatában.⁴⁷

Amennyiben egy adott helyen volt egy szentnek valamiféle helyi kultusza, ereklyéje, akkor az erősen serkentette a környékbeli lakosság zarándokló kedvét

41 *Bálint Sándor – Barna Gábor*: Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp., 1994. 53. p.

42 *Kerny Terézia*: Szent István ereklyéiről. Kutatástörténeti áttekintés. In: István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2013. 12–21. p., különösen 13. p.

43 *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (História Könyvtár) 45. p. Itt jegyezzük meg, hogy Csukovits Enikő kutatásai alapján Szent László váradi sírjához többen zarándokoltak, mint Szent Istvánéhoz Székesfehérvárra. *Csukovits Enikő*: Magyar ereklyék. Ereklyekultusz a középkori Magyarországon. In: História, 12. (2000) 8–10. p., különösen 9. p.

44 *Kerny T.*: Szent István ereklyéiről i. m. 14. p.

45 *Csukovits E.*: Középkori zarándokok i. m. 142. p. A másik három: Batai apátság (Szent Vér ereklyéje), Várad (Szent László sírja) és Újlak (Kapisztán Szent János sírja).

46 *Ransanus, Petrus*: A magyarok történetének rövid foglalata. Szerk. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Bp., 1999. 33–34. p.; *Bonfini, Antonio*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp., 1995. I. tized 1. könyv 350.; *Oláh Miklós*: Hungária. Athila. Ford. Kulcsár Péter – Németh Béla. Bp., 2000. 21–22. p.

47 *Magony Imre*: Székesfehérvári olvasókönyv. Székesfehérvár, 2002. 80. p.

az adott szent kultuszának központjába.⁴⁸ Szent István 1083. évi kanonizációja után nemcsak a jobb kart, hanem a koponyát, a bal kart és a lábsontokat is leválasztották, melyek aztán az ország számos pontjára elkerültek.⁴⁹ Ennek nyomán érdemes számba venni a Fehérvárott eltemetett szenteknek dedikált középkori egyházakat. A legfrissebb kutatások alapján a XI. századtól 1543-ig (Székesfehérvár török elfoglalásáig) Szent István tiszteletére 161,⁵⁰ Szent Imrének 79 templomot szenteltek a Kárpát-medencében.⁵¹ Érdekességképpen jegyezzük meg, hogy Szent Lászlónak a középkorban 147 patrocíniuma volt.⁵² Mindez azt mutatja, hogy országszerte nagyon élő kultusza volt mindkét Fehérváron eltemetett szentnek, ami minden bizonnyal pozitív hatást gyakorolt a városba érkező zarándokok számára is.

Ezt erősíti, hogy a keresztes ispotályon túl más szálláslehetőségek is rendelkezésre álltak a városba érkező zarándokok számára. Az először 1234-ben említett, de Siklósi Gyula szerint a XII. század első felében alapított Szent Miklós társaskáptalan is tartott fenn ispotályt.⁵³ Elhelyezkedését tekintve ez a Budai külvárosban volt, a város azon részén, ahol az északról érkező utak egyesültek, mintegy párhaként a déli és nyugati utakat egyesítő Szigetnek, és az ott megtelepülő konventnek. Egyetlen, 1370. évi oklevél említi a Szent Antal vendégházat, pontosabban annak igazgatóját, János papot.⁵⁴ Miután az oklevél a keresztes konvent levéltárában maradt fenn, Károly János összekapcsolta a renddel, ám Siklósi Gyula már a társaskáptalanhoz kötötte.⁵⁵ A középkori Magyarországon működő Szent Antalról nevezett ispotályosok három házáról tud a kutatás: Daró-

48 Vö. *Csukovits E.*: Középkori zarándokok i. m. 178–179. p.

49 *Kerny T.*: Szent István ereklyéiről i. m. 13. p. Pl. Szentjobb, Bozók, Zalavár, Pannonhalma, Pécs, Csatár, Zágrábremete. Ld. *Bálint S.* – *Barna G.*: Búcsújáró magyarok i. m. 54. p.

50 *Ribi András* – *Smohay Péter* – *Ugrits András*: Szent István patrocíniumok a Kárpát-Pannontérségben. In: István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2013. 537–538. p.

51 *Smohay Péter*: Szent Imre patrocíniumok a XI. századtól a XXI. századig. In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk. Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007. 263–264. p.

52 *Mező András*: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Bp., 2003. 211–221. p.

53 *Siklósi Gy.*: Székesfehérvár legkorábbi egyházi intézményei i. m. 111. p.

54 DL 106 153.; *Érszegi G.*: Oklevelek i. m. 38. sz. – „dominum Johannem presbyterum, rectorem domus hospitalis ecclesie beati Anthoni confessoris de Alba, hominem nostrum fidedignum”.

55 *Károly J.*: Fejér vm. története i. m. II. köt. 153. p.; *Siklósi Gy.*: Adattár i. m. 59. p.

con, Pozsonyban és Segesvárott volt jelen a rend, az adott ispotály védőszentje pedig mindig azonos volt a rend védőszentjével, Szent Antallal.⁵⁶ A Fehérváron feltűnő vendégház esetében sem elképzelhetetlen, hogy ehhez a rendhez tartozott volna. Három ispotály egy településen jelentős szám, ennél több a középkori Magyarországon csak Budán és Zágrábban működött (4), míg pontosan ennyi is csak hat településen üzemelt.⁵⁷

A városba érkező vendégek és zarándokok jelentős számát gazdaság- és jogtörténeti adalékok is alátámasztják. A XV. században az öt fehérvári éves vásár közül az egyik mindig Szent István (augusztus 20.), egy másik pedig mindig Szent Imre (november 5.) ünnepnapjához kapcsolódott.⁵⁸ Nevezetes, sok embert vonzó esemény volt a Szent István ünnepén tartott törvényt nap is, ahol a király vagy a nádor ítélkezett. Solymosi László szerint ez segítette elő a fehérvári társaskáptalan hiteleshellyé válását az Árpád-korban, mely Werbőczy István Hármaskönyve szerint — hasonlóan egyébként a keresztes konventhez — országos hatáskörhöz jutott. Mindennek szokásjogi alapja lehetett, melyet pontosan a település sajátos helyzete indokolt.⁵⁹ Bár a késő középkorra vonatkozóan sem a káptalan, sem a keresztes konvent hiteleshelyi tevékenységét nem vizsgálták még,⁶⁰ könnyen elképzelhető, hogy — a politikai megfontolásokon túl — azért volt szükség a településen egy második *locus credibilis* létrejöttére, mert a XIII.

56 *Somogyi Z.*: Szegényügy i. m. 29. p., 101. p.

57 *Majorossy Judit – Szende Katalin*: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary. In: Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit. Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe. Hrsg. Scheutz, Martin – Sommerlechner, Andrea – Weigl, Herwig – Weiß, Stefan. Wien, 2008. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband 51.) 409–454. p., különösen 419. p. 36. lj. Három ispotály volt Esztergomban, Kassán, Kolozsvárott, Körmöcbányán, Székesfehérvárott és Váradon.

58 *Weisz Boglárka*: Vásárok a középkorban. In: Századok, 144. (2010) 1397–1454. p., különösen 1433. p. A Szent István napjához kötődő vásárnak Árpád-kori előzményei is vannak. *Zsoldos Attila*: Fehérvár vásárai az Árpád-korban. In: Pénztörténet — gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Besenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 373–380. p., különösen 374. p.

59 *Solymosi László*: A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének sajátosságai az Árpád-korban. In: A székesfehérvári Boldogasszony bazilika jelentősége. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1996. 180–201. p., különösen 191–194. p.

60 Hunyadi Zsolt 1353-ig nem látta igazoltnak a konvent országos hatáskörű hiteleshelyi tevékenységét, így az minden bizonnyal csak a későbbiekben fejlődött ki. *Hunyadi Zs.*: A székesfehérvári johannita konvent i. m. 60–61. p.

század közepén (az első fennmaradt hiteleshelyi oklevél 1243-ból származik) a nagyszámú ügyfél miatt egyetlen intézmény már nem bírta a munkát.⁶¹

*

Székesfehérváron az egykori Sziget utca területén⁶² 1978–1984 között folytak ásások Siklósi Gyula vezetésével, melyek célja az egykori keresztes konvent épületének feltárása volt. A rendház (1. ábra) meglehetősen nagy területet foglalt el, melynek egy részét kőfal vette körül. A feltárt épületek⁶³ közül sikerült azonosítani egy 13×6 méteres belméretű konyhát, melyhez két kisebb helyiség csatlakozott. Tőle délnyugatra a *preceptor*i palotát sejtették,⁶⁴ amire a viszonylag nagy épület 190 cm-es falvastagsága, terazzo padlója és az északkeleti sarkán épült 5,1×3,5 méteres belméretű, csigalépcsővel ellátott torony engedett következtetni. A fent említett épületegyüttestől északkeletre feltártak egy 11,5×5,1 méteres belméretű termet, ettől délkeletre pedig egy 26×9 méteres belméretű csarnokot.⁶⁵ Ez utóbbiban Hunyadi Zsolt a káptalani termet feltételezi,⁶⁶ ám akár a zarándokok elhelyezésére is szolgálhatott.⁶⁷ Fontos kiemelni, hogy találtak XII.,

61 Minden bizonnyal nem véletlen, hogy a XV. században még egy olyan település volt Magyarországon, ahol két hiteleshely tevékenykedett: a Szent László sírja miatt szintén jelentős tömegeket vonzó Várad. *Solymosi László: A hiteleshelyek számának alakulása a 14–15. században.* In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp., 2012. 545–559. p., különösen 551. p.

62 Azóta a területen lakótelep épült (Palotaváros), a konvent helyét ott jártunkkor semmiféle maradvány vagy emléktábla nem jelölte. A régész Reich Szabina a mai Tolnai utcai parkba helyezi a rendházat. *Reich Sz.: Topográfia* i. m. 49–50. p.

63 Mintegy a terület 20%-a.

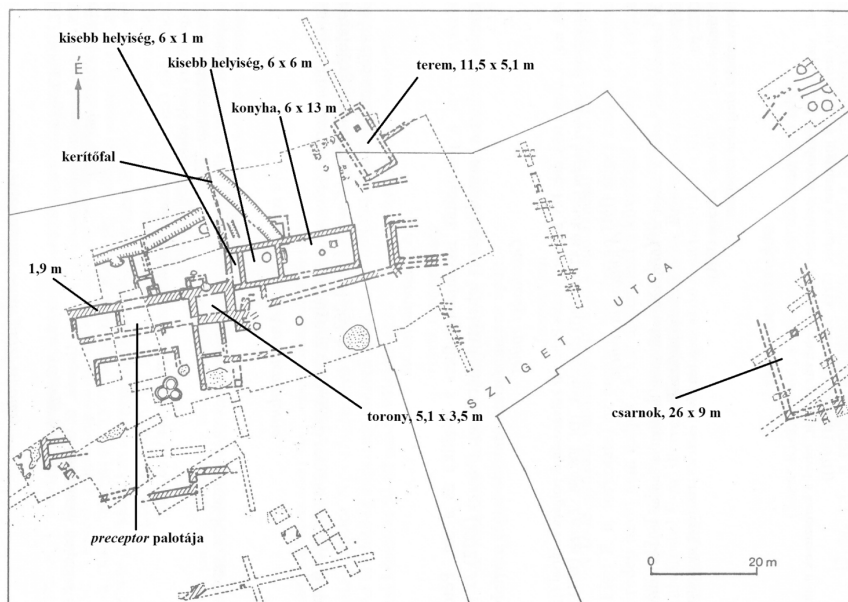
64 Nincs térképes forrásanyag, rajz, építmények funkciójára utaló írásos emlék. Kovács Péter szerint a késő középkori Székesfehérvárról az 1601-es francia mérnök által készített vázlat adja a leghitelesebb képet. Ezen szerinte a 3-as szám jelöli a Szent István templomot és a 7-es az ispotályt. Vö. *Kovács P.: Megjegyzések* i. m. 263. p.

65 *Siklósi Gy.: Adattár* i. m. 79–80. p.

66 *Hunyadi Zs.: The Hospitallers* i. m. 105. p.

67 Érdekességként jegyezzük meg, hogy egy hasonlóképpen helyi szinten jelentős zarándokhelyen, a franciaországi Rocamadourban, pontosabban a vele szemben lévő hegyen elterülő L'Hospitalet településen, 1095-ben létrejött egy Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt ispotály, melynek XIII. századi kápolnája és romjai a mai napig láthatóak. A négyszög alaprajzú ispotály méretei nem sokban térnek el az említett fehérvári épülettől: 23×12 méteres

XIII. és XV. századi járószintet is, mely utóbbi azért érdekes, mert a késő középkort általában a fehérvári építészet hanyatló korszakának szokás felfogni, holott itt éppen ekkor épült újjá a rendház.⁶⁸



1. ábra: A keresztos konvent régészeti feltárásának alaprajza
(Forrás: Siklósi, Adattár i. m. 83. p. A feliratok saját kiegészítések.)

A jelentős méretbeli eltérések miatt nem érdemes részletesen ismertetni a lovagrend legfontosabb, jeruzsálemi, akkói és rodoszi rendházainak felépítését, ám néhány paraméterre és funkcióra szeretnénk rámutatni. Jeruzsálemben egy hatalmas, 130×130 méter alapterületű épületegyüttest birtokolt a rend a Szent Sír templomtól délre, mely összesen mintegy 400 embernek adhatott otthont, és magában

belmértű helyiség állt itt. Ld. *Michel, Yves*: Site: Hopital Saint-Jean a L'Hospitalet. In: *Cahiers Médiévaux*, 11. (1973) 15–22. p., különösen 15–16. p.

68 *Siklósi Gy.*: A középkori Alba Regia i. m. 1583. p.

foglalta a nagymesteri palotát, három templomot, a konventet, két kórházat, fűrdőt, raktárakat és gazdasági épületeket. Csak a kórház 70×36,5 méter alapterületű volt, belmagassága elérte az 5,5 métert,⁶⁹ mely akár 1000 ember befogadására is alkalmas volt.⁷⁰ Akkói házuk a Szent János kapu közelében jött létre a XII. század első felében, és csak a belső udvar 1200 m² alapterületű volt. Itt is volt palota, hiszen Jeruzsálem 1187-es eleste után ide került a rend székhelye. A refektórium alapterülete 30×15 méter volt, míg a konyháé 7×13 méter.⁷¹ Miután a rend a XIV. század elején Rodoszra költözött, szükséges volt egy hasonlóan jelentős központ létrehozása a szigeten. A bizánciaktól örökölt épületegyüttes még a jeruzsáleminél is nagyobb volt, habár beépítettség tekintetében kevésbé volt sűrű: 200–250×380 méteren zajlott a rend élete. A komplexum legmagasabb pontján állt a 40–50×65–80 méter alapterületű nagymesteri palota négy toronnyal, mely magában foglalta a fontosabb tisztviselők lakrészeit, illetve egy vendégházat is. 1302-ben legalább 32 fős kiszolgáló-személyzet tevékenykedett benne.⁷² Elmondhatjuk, hogy a rend katonai és monasztikus aspektusai az építészet terén is megjelennek: jelen vannak a védelmi funkciót betöltő falak, tornyok és megerősített kapuk, valamint a monasztikus életformára utaló négyzetes alaprajz, a kápolna, a refektórium, a dormitórium és a káptalanterem.⁷³ Legyenek bármennyire is szerények a fehérvári rendház épületéről való ismereteink, ez a jelenség ott is nyomon követhető.

A Szent János-lovagrend magyarországi szociális tevékenységének még csak a körvonalai sem mutathatók ki,⁷⁴ így kénytelenek vagyunk analógiákra hagyatkozni. A korábban említett hatalmas méretű jeruzsálemi ispotály vallástól függetlenül minden rászorulót ingyen befogadott.⁷⁵ A valós orvosi ellátás ritka lehetett, már csak azért is, mivel abból kiindulva, hogy a kórház tizenegy kórteremre volt osztva, melyek mindegyikében egy *magister* és tizenkét *cliens* működött, közel

69 Boas, Adrian J.: Archeology of the Military Orders. A survey of the urban centres, rural settlement and castles of the Military Orders in the Latin East (c. 1120–1291). Oxon, 2006. 43–46. p.

70 Kedar, Benjamin Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital. In: The Military Orders. Volume 2. Welfare and Warfare. Ed. Nicholson, Helen. Aldershot, 1998. 3–26. p., különösen 8. p.; Varjassy P. – Kölnei L.: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 17–19. p.

71 Boas, A.: Archeology i. m. 49–55. p. Felhívjuk a figyelmet, hogy a Siklósi Gyula által Fehérváron konyhaként azonosított épület területe 6×13 méteres volt.

72 Luttrell, Anthony: The Town of Rhodes 1306–1356. Rhodes, 2003. 79–93. p.

73 Boas, A.: Archeology i. m. 193. p.

74 Somogyi Z.: Szegényügy i. m. 24. p.

75 Varjassy P. – Kölnei L.: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 12. p.

hét beteg juthatott egy felügyelőre, ám orvusból mindössze négy volt; akár ezer emberre.⁷⁶ Valószínűleg helytálló a Hunyadi Zsolt által is idézet Jonathan Riley-Smith állítása, miszerint sokan nem azért zárandokoltak Jeruzsálembé, hogy meggyógyuljanak, hanem hogy ott halhassanak meg.⁷⁷ A korszakra valóban nagyon jellemző volt, hogy a test gyógyításánál fontosabb volt a lélek megmentése.⁷⁸ Rodoszon már rendszeres volt a napi kétszeri vizit is, ahogy azt Lobkowicz János leírásából (1493) megtudjuk, igaz itt legfeljebb száz beteget tudtak befogadni.⁷⁹ A lovagrend fontos feladatai közé tartozott a talált gyermekek felkarolása, akiket aztán *filii beati Iohannis*nak hívtak, habár nem volt kötelező belépniük a rendbe, amikor felnőttek.⁸⁰

A regula előírásai azonban leginkább csak a központban érvényesülhettek, míg Európában inkább egyszerű szálláshelyekként funkcionáltak a rend ispotályai, ahol 10–12 ágynál több ritkán lehetett.⁸¹ Néhány jelentős nyugat-európai zárandokházukat vizsgálva Anthony Luttrell arra a következtetésre jutott, hogy Toulouse-ban 1446-ban majdnem száz ágy állt a vendégek rendelkezésére, míg Genovában 1373-ban negyven ágy volt fenntartva férfiak, harminckettő nők számára.⁸² Ezek a helyszínek azonban különösen frekvenciáltak voltak, hiszen Toulouse a Santiago de Compostelába vezető zárandokút francia szakaszának egyik legfontosabb állomása, míg Genova jelentős kereskedőváros volt. Magyarországon nem ismerjük egyetlen keresztes ispotály befogadóképességét sem, ám

76 *Kedar, B.*: Description i. m. 8–12. p.

77 *Hunyadi Zs.*: Johanniták a 14. század végéig i. m. 196. p. A rend regulája szerint: „midőn oda beteg érkezik, így fogadják: először vallja meg bűnét a szerzetes presbiternek, majd gyóntassák meg, s ezután vitessék ágyba, és ott — mintha úr volna — minden nap, mielőtt a testvérek reggelizni mennének, szeretetteljesen gondoskodik róla a ház lehetőségei szerint; és vasárnaponként mindnyájan ebben a házban egy episztolát és egy evangéliumot énekeljenek, és a körmenet alatt pedig szenteltvízzel hintessék meg.” – *Homonnai S.* – *Hunyadi Zs.*: Regula i. m. 16. caput.

78 *Varjassy P.* – *Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 26. p.

79 Uo. 37–38. p.

80 *Kedar, B.*: Description i. m. 6. p.; *Forey, Alan*: Recruitment to the Military Orders (twelfth to mid-fourteenth centuries). In: *Uő: Military Orders and Crusade*. Aldershot, 1994 [1986]. II. 139–171. p., különösen 148–149. p.

81 *Varjassy P.* – *Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 65. p. Azt lényeges megjegyez-nünk, hogy egy ágyban nem feltétlenül egy ember aludt a középkorban.

82 *Luttrell, Anthony*: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Ed. Barber, Malcolm. Aldershot, 1994. 64–81. p., különösen 77. p.

néhány, mások által fenntartott házét igen: a Stibor vajda által alapított szakolcai Szent Erzsébet ispotályban tizenkettő, a pozsonyi Szent Lászlóban húsz, a beszercebéányai Szent Erzsébetben legfeljebb huszonnégy fő férft el,⁸³ míg a soproni Szent Erzsébet ispotállal kapcsolatban annyit tudunk, hogy 1476-ban Sarlobitz Miklós nyolc teljesen felszerelt ágyat juttatott az intézménynek.⁸⁴ Így nem járunk messze az igazságtól, ha úgy véljük — mivel a négy felsorolt helyszín is jelentős útvonalak mentén fekszik —, egyszerre Fehérvárott sem lehetett húsz főnél sokkal többet elhelyezni. Megoldást jelentene, ha sikerülne a rendház területének teljes feltárását elvégezni, hiszen azt sem tudjuk, pontosan hol helyezkedett el és mekkora volt az ispotály. Minderre azonban kevés esély mutatkozik.

A fehérvári ispotály működését illetően segítséget nyújthat, ha áttekintjük a többi magyarországi keresztes ispotály történetét.⁸⁵ Esztergomban Hunyadi Zsolt feltételezi az ispotály meglétét, ám nem látja bizonyítottnak, bár kiemeli, hogy a város fontos állomása volt a Szentföldre tartó belföldi zarándokútnak.⁸⁶ Varjassy Péter és Kölnei Lívia már úgy látja, hogy Adrianus *hospitalarius* 1233. évi jelenléte kellő érv az ispotály megléte mellett, sőt az országban egyedülálló módon Esztergom városában kettő is létesült: a Szent Kereszt tiszteletére szentelt konventet 1226-ban említik először, míg a Szent Erzsébet ispotályt 1404-ben.⁸⁷ Előbbi romjai a királyi városban találhatóak, míg utóbbinak a III. Béla felesége által épített közfürdő képezte alapját, melyet 1238-ban IV. Béla adott a lovagrendnek.⁸⁸ Ugyanebben az évben kapott nyilvános fürdőt szintén IV. Bélától a győri rendház is, amelyet ekkor említettek először.⁸⁹ A források nem bizonyítják,

83 *Somogyi Z.*: Szegényügy i. m. 100. p.

84 *Majorossy Judit*: A város közepén — a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. In: *Soproni Szemle*, 57. (2003) 216–233. p., különösen 224. p.

85 A késő középkori városi ispotályok működéséről, személyzetéről, bevételeiről részletes képet alkothatunk Majorossy Judit és Szende Katalin tanulmányából, melynek megállapításait azonban nem lehet egy lovagrend által fenntartott intézményre vonatkoztatni. *Majorossy J. – Szende K.*: Hospitals i. m. 433–438. p.

86 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 118–120. p.

87 *Varjassy P. – Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 67–71. p.

88 *Horváth István*: Esztergom. In: Horváth István – H. Kelemen Márta – Torma István: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és Dorogi járás. Bp., 1979. (Magyarország régészeti topográfiája V.) 78–231. p., különösen 150. p.; *Horváth István*: Templomok, kolostorok a középkori Esztergomban. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. Bárdos István – Beke Margit. Esztergom, 1991. 131–140. p., különösen 134. p.

89 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 123–124. p.

hogyan tartozott volna hozzá ispotály is, ám mivel Győr — Székesfehérvárhoz hasonlóan — a Nyugat-Európából a Szentföldre vezető út fontos állomása volt, így elképzelhető, hogy a keresztesek itt is kialakítottak zárandokházat.⁹⁰ Vránán sem bizonyítják írásos vagy régészeti adatok az ispotály meglétét, ám a rend XIV. századi központjában is lehetett valamiféle vendégház, hiszen sokan érkeztek ide, ráadásul a rend szellemiségének is ez felelt meg Varjassyék szerint.⁹¹ Az előbb említett példánál lényegesen jobb forrásadottságokkal rendelkezik a Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt soproni keresztes rendház, melynek története számos ponton kapcsolódik a fehérvári konventéhez.⁹² A soproni konventet minden bizonnyal 1247–1250 között alapították, és a kereszteseknek fontos védelmi funkciója volt a nyugati határ mentén. Maga a ház — Fehérvárhoz hasonlóan — a falakon kívül, a Bécsbe vezető út mentén állt.⁹³ Az ispotályról — amely nem itt, hanem kicsit beljebb, az Ikva partján épült⁹⁴ — annyit tudunk csupán, hogy 1346-ig állt a rend kezelésében, majd a város vette át a keresztesek által szedett vám feléért cserébe, ami a fenntartási költségeket fedezte.⁹⁵ Az intézményt ezután a tanács felügyelte a *Spitalmeister* révén, területén pedig templomot emeltek Szent Erzsébet tiszteletére.⁹⁶ A későbbiek során három fürdőhelyet alakítottak ki, vala-

90 *Varjassy P. – Kölnei L.*: Az ispotályos johannita lovagok i. m. 77. p. Ezt szerintünk némileg árnyalja, hogy az első említés időszakában, a XIII. század második harmadában már kevesebben választották a szárazföldi útvonalat a Szentföldre.

91 Uo. 82. p. Ezzel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy Vrána eredetileg a templomosok hegytetőre épült vára volt, a XIV. században került Szent János lovagjaihoz. Nyilvánvalóan volt vendégek elszállásolására alkalmas épületrész, de szerintünk ez sem méreteiben, sem funkciójában nem hasonlítható egy frekventált városi ispotályhoz.

92 Az 1274-ben említett Rudewanus soproni parancsnok azonos az 1264-ben még fehérvári keresztesként említett Rodoanusszal. *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 135. p. 1470-ben kelt oklevelében Mátyás király megengedte a fehérvári *preceptor*nak, hogy kinevezze a sopronit (DL 17 083.). 1551-től az utolsó fehérvári *preceptor*, Dalmady Sebestyén vette birtokába az ekkor már meglehetősen elszegényedett soproni házat, és bírta 1574-ben bekövetkezett haláláig. *Reiszig E.*: A János-lovagrend Sopronban i. m. 637–638. p.

93 *Hunyadi Zs.*: The Hospitallers i. m. 126. p.

94 *Majorossy J.*: A város közepén i. m. 222. p.

95 A vámot még II. Andrástól kapták 1217-ben, és tulajdonképpen a babóti kapuvám kétharmada volt, tehát a város a vám harmadát szerezte meg ekkor, vö. *Reiszig E.*: A János-lovagrend Sopronban i. m. 543. p.

96 *Házi J.*: Sopron középkori egyháztörténete i. m. 150. p., 156. p. A tendencia országos szinten is jellemző: a késő középkorban a legtöbb királyi szabad városban az ispotályok kegyura már a város volt. *Kubinyi A.*: Ispotályok i. m. 190. p.

mint egy szobát zárandokok részére, majd ez utóbbi az út túloldalán egy önálló házba költözött.⁹⁷

*

Tanulmányunk célja az volt, hogy képet nyerjünk a fehérvári keresztes konvent gyakran említett, ám részleteiben még nem vizsgált ispotályos tevékenységéről, zárandokház funkciójáról. Vizsgálódásunk abból a szempontból sikeresnek bizonyult, hogy az úthálózat, a szentkultuszok és a település politikai-gazdasági súlya alapján megerősítést nyert egy ilyen intézmény székesfehérvári létjogosultsága, mely kiegészülve két másik ispotálllyal állandó szálláslehetőséget biztosított a városba érkezők számára. Fontos azt is kiemelni, hogy a keresztes *domus hospitalis* tartósan működött Fehérvárott: Eufrozina királyné alapításától, azaz a XII. század második felétől kezdve egészen a konvent *de facto* 1543. évi megszűnéséig, a város török elfoglalásáig több szempontból is indokoltnak tűnik az intézmény fenntartása, ahogy azt korábban vázoltuk. A konvent ezen szerepe az alapításkor minden bizonnyal különösen fajsúlyos lehetett, hiszen mindössze négy ispotályról tudunk, melyek a XII. század második felében jöttek létre Magyarországon.⁹⁸

Bár munkánk első részében is nagyon gyakran csupán információmorzsák vezették a kutakodást, a fehérvári keresztes ispotály működéséről gyakorlatilag még ilyen elszórt adatokkal is csak elvétve rendelkezünk. Ebben minden bizonnyal közrejátszik, hogy Székesfehérvár török elestével nagyon sok forrás, elsősorban városi irat elveszett, amit különösen akkor sajnál a kutató, ha azt tapasztalja, nyugat-magyarországi vagy felvidéki városi ispotályokról mennyivel többet megtudhatunk az adott település levéltárát böngészve. Épp ezért tárgyalt ispotályunk működésének töredékes megismeréséhez analógiákat kellett segítségül hívni, melyekből legalább annyi kiderült, hogyan zajlott a rend központjaiban a betegek ellátása és a zárandokok, utazók fogadása. Úgy véljük, teljes mértékben sem ez, sem pedig a nyugat-magyarországi vagy felvidéki ispotályokról való ismereteink nem vonatkoztathatóak a fehérvári intézményre, de minden bizonnyal valamennyire érvényesültek az alapelvek. Elképzelhető, hogy ha a régészek ásíói újra mozgásba lendülnek a területen, vagy ha sikerül elvégezni a konvent magánlevéltárának és hiteleshelyi kiadványainak alapos átvizsgálását, további információkat nyerhetünk a rend fehérvári ispotályos tevékenységéről is. Ez utóbbi folyamatban van.

97 Majorossy J.: A város közepén i. m. 222. p.

98 Majorossy J. – Szende K.: Hospitals i. m. 418. p.

KISS GÁBOR

A CONSERVATORES HIVATALA, MINT A PÁPAI KÜLDÖTTBÍRÁSKODÁS SAJÁTOS MEGJELENÉSE AZ ÉRETT KÖZÉPKORBAN

A középkori egyházi jogszolgáltatás azon területe, melyet a küldöttbírák működése jellemez, mind a mai napig nem került kimerítő módon tárgyalásra. A nemzetközi szakirodalom tekintetében Harald Müller középkortörténész munkái számítanak irányadónak, melyekben a normandiai pápai küldöttbíráskodást¹ vagy például III. Ince pápa a részegyházakhoz fűződő viszonyát dolgozza fel.² A német szakirodalmat tekintve Peter Herde nevét kell még megemlíteni, aki a pápai delegáltbíráskodás mellett a téma okleveles emlékeinek elemzését is elvégezte³.

Az angol szakirodalomban Jane E. Sayers Canterbury és vidékének küldöttbírói ügyeit mutatja be és elemzi,⁴ hasonlóan George G. Pavloffhoz,⁵ aki azonban már a téma későbbi fejlődését kíséri figyelemmel a *Corpus Iuris Canonici* hatálya alatt. A hazai szerzők közül elsősorban Bónis György⁶ munkáját kell kiemelni, aki regesztás kötetével nemcsak továbbfejlesztendő alapot adott az egyházi bíráskodástörténettel való foglalkozáshoz, de maga jelentette meg az első cikkeket is a

-
- 1 *Harald Müller*: Pápstliche Delegationsgerichtsbarkeit in der Normandie (12. und frühes 13. Jahrhundert). I–II. Bonn, 1997. — A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program — Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
 - 2 *Harald Müller*: Römische Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III. Berlin, 2008.
 - 3 *Peter Herde*: Audentia litterarum contradictorum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts. Tübingen, 1970.
 - 4 *Jane E. Sayers*: Papal Judges Delegate in the Province of Canterbury, 1198–1254: A Study in Ecclesiastical Jurisdiction and Administration. Oxford, 1971.
 - 5 *George G. Pavloff*: Papal Judge Delegates at the Time of the Corpus Iuris Canonici. Washington, 1963.
 - 6 *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. Szerk. Balogh Elemér. (Jogtörténeti tár I/1.) Bp., 1997. (a továbbiakban: Szentszéki reg.); *Bónis György*: Egyházi bíráskodás a középkori Magyarországon. In: Szentszéki reg. 621–658. p.

témában. Balogh Elemér⁷ a bajor egyházi bíraskodást feldolgozó művében, bár csak keveset foglalkozik konkrétan a témával, mégis irányadó megállapításokat tett. Napjainkban pedig a Pécsen kialakuló középkortörténeti műhelymunka során Kiss Gergely és Barabás Gábor írásai számítanak mértékadónak.⁸

A *iudex delegatus* funkcióját a következőképpen lehetne definíciószerűen meghatározni: a küldöttbíráskodás intézménye olyan egyes vagy társas kollégiumot alkotó jogszolgáltató szerv, amelyet a pápa vagy más egyházi hatóság nevezhetett ki eseti vagy tartós jelleggel egy olyan ügyben, amelynek szereplői maguk kérték a felsőbb egyházi tekintély fellépését.⁹ A jogintézmény másik fontos jellemzője a bírói hivatal delegált jellege.

A rendes és a megbízotti hatalomgyakorlás közti különbségtételt (*potestas ordinaria – potestas delegata*) a hatályos egyházi törvénykönyv is ismeri.¹⁰ Ugyanakkor megjegyzendő, hogy ha mai fogalmainkkal akarjuk vizsgálni a küldöttbírói hivatalt, az mégsem bizonyul a szó szoros értelmében delegátnak, hiszen azzal, hogy a pápa vagy más egyházi hatóság az adott ügyre felhatalmazást adott, a felhatalmazott a joghatósági kereten belül rendes bírói fórumként járhatott el. Mivel azonban a perben nem a területileg illetékes bíróság — már amennyiben volt ilyen — járt el, illetve mert a megbízólevelek is a *delegare* kifejezéssel élnek, mégsem teljesen alaptalan a *delegatus* kifejezés használata.

A küldöttbírói feladatkör a bírói hatalom eredetén kívül egyéb szempontok alapján is vizsgálható. Így beszélhetünk egyes vagy társas bíróságról, a megbízás továbbadását vizsgálva pedig elkülöníthetjük a rendes delegálti megbízást a subdelegált megbízástól.¹¹ Míg előbbi a felhatalmazást adó személytől származik, utóbbit a delegált bíró adja ki az ügy egészére, vagy egy-egy részfeladatra (idézés, kihallgatás, egyes bizonyítékok begyűjtése) vonatkozóan. Megkülönböztethe-

7 Balogh Elemér: A középkori bajor egyházi bíraskodás. Bp., 2000.

8 Kiss Gergely: A pápai legátusok és a magyar egyházjog az Anjou-kor elején (1298–1311). In: Csabai Zoltán, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter; Kiss Gergely, Vonyó József: Pécsi történeti katedra. Cathedra historica Universitatis Quinqueecclesiensis. Pécs, 2008. 271–285. p.; Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíráskodás a kezdetektől a 13. század közepéig. In: Történelmi Szemle, 55. (2013/2) 181. p.

9 Vö. Hans Erich Feine: Kirchliche Rechtsgeschichte. Köln–Graz, 1964. 327–328. p.

10 Az Egyházi Törvénykönyv. Szerk., ford. és a magyarázatot írta: Erdő Péter. Bp., 1997. 131. kánon. 1 §. Vö. Erdő Péter: Egyházjog. Bp., 2003. 407–411. p.

11 Barabás Gábor: A pápai kiküldött bíráskodás a kezdetektől a 13. század közepéig. In: Történelmi Szemle, 55. (2013/2) 181. p.

tünk továbbá eseti és tartós megbízást. Ez utóbbit a szakirodalom¹² *conservatori* megbízásnak nevezi, ami a feladatból származó jogvédő tevékenységre utal. E hivatal olyan kettős — egyszerre a bíróra és a felekre is vonatkozó — jegyekkel bír, amely méltán teszi a jogtörténet-kutatás számára érdekes intézménnyé. Írásomban a pápai jogvédő hivatal működését szeretném körbejárni, elsősorban a Kárpát-medence XIV. századi történetére fókuszálva.

Fogalma

A *conservator* szót magyar nyelvre legtöbbször mint „jogvédő” fordítják. A latin kifejezést, mely a ’megőrző’, ’megtartó’, ’megmentő’ jelentéssel bír, azokra az egyházi hivatalokra használjuk, melyek az érett középkorban jelentek meg, és arra voltak hivatva, hogy bírói úton fellépjenek a megbízottaik által kijelölt természetes vagy jogi személy védelmében.¹³ Ez az eljárás a legtöbb esetben kánoni pert jelentett, ugyanakkor többször peren kívüli jogvédelemmel is találkozunk.¹⁴ Bizonyos esetekben a pápai felhatalmazás egyházi fenytékek kirovását is megengedte az eljáró személy számára. Ez a világiakkal szemben általában kiközösítést jelentett, míg egyes klerikusok, illetve egyházi hivatal viselők esetében felfüggesztést, vagy szintén *excommunicatió*t.

Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy eltérően a klasszikus értelemben vett pápai küldöttbíráktól, ezen *conservatorok* a hivatalukat huzamosabb időre kapták, ami — a hazai gyakorlatot figyelembe véve — legtöbbször öt évet jelentett,¹⁵ bár

12 *Othmar Hagender*: Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich: von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Graz–Wien–Köln, 1967. 30. p.; *Hans Erich Feine*: Kirchliche Rechtsgeschichte. Köln–Graz, 1964. 327–328., 336–338. p.; *Georg May*: Konservatoren, Konservatoren der Universitäten und Konservatoren der Universität Erfurt im hohen und späten Mittelalter. In: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung, 80. (1994) 99–248. p.; *Balogh E.*: Bajor egyházi bíráskodás i. m. 56–57. p.; *Kiss Gergely*: A pápai legátusok és a magyar egyházjog az Anjou-kor elején (1298–1311). In: *Csabai Zoltán, Dévényi Anna, Fischer Ferenc, Hahner Péter, Kiss Gergely, Vonyó József*: Pécsi történeti katedra. Cathedra historica Universitatis Quinqueecclesiensis. Pécs, 2008. 271–285. p.

13 Vö. Szentszéki reg. 1251. sz.

14 1359. márc. 24-én kelt levelében VI. Ince pápa (1352–1362) felhatalmaz Gilétfi László veszprémi püspök (1358–1372) kérésére három *conservatore*t, akik számára meghagyja, hogy ha a szükség megkívánja, akár bírósági eljárás nélkül is egyházi fenytéssel sújtsák a veszprémi püspökkel szemben jogszerűtlenül fellépőket. Vö. Szentszéki reg. 1251. sz.

15 Vö. Szentszéki reg. 769., 890. sz.

egy esetenben három éves megbízatással (*trienium*)¹⁶ is találkozunk. Ez az idő a legtöbb esetben elegendőnek bizonyult a vitás helyzet megoldáshoz, illetve a jogvédelemben részesített fél önállóságának helyreállításához.

Amikor azt vizsgáljuk, kik kaptak pápai megbízásból ilyen hivatalt, akkor alapvetően azt kell szemügyre vennünk, milyen feladatot kellett elvégezniük. A felmerülő jogi problémák¹⁷ megoldását a források szerint két módon teheték meg: egyrészt bíróság előtt, peres úton, másrészt pedig tekintélyükkel, peren kívül tudták rendezni az ügyeket. Ezen utóbbi lehetőségéből adódik, hogy nem csak klerikusokat helyezett a pápa *conservatori* hivatalba, hanem nagy befolyással bíró világi személyeket is;¹⁸ bár alaposabban vizsgálva ezeket az ügyeket láthatjuk, hogy itt nem annyira a klasszikus értelemben vett *conservatori* megbízásokról, mint inkább világi hatalomtól kért jogsegélyről volt szó.¹⁹ Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy világi személyek ilyen esetekben egyházi peres eljárást folytattak volna le, valószínűleg csak mint *brachium saeculare* vettek részt az ügyben.

Történeti áttekintés

A *conservatores* hivatalának kialakulása szorosan összekapcsolódott a pápai delegált bírák megjelenésével és elterjedésével. Egyes vélemények szerint már a XII. századi kereszties hadjáratoknál megjelent:²⁰ a *conservator cruce signatorum* feladata volt, hogy a lovagok vagyoniát védje a jog eszközei által.²¹ A XIV. századra azonban olyannyira összefonódott e hivatali forma a *iudex delegatus*éval, hogy egyes keleti kolostorok érdekében kinevezett személyek megbízólevelében a

16 1359. márc. 24-én IV. Ince pápa (1243–1254) László veszprémi püspök kérésére három conservatorból álló kollégiumot rendel a veszprémi egyház védelmére, melynek tagja a váci püspök, valamint a péterváradai és a pécsváradai apátok. Ők kivételesen három évre kapták megbízatásukat. Vö. Szentszéki reg. 1251. sz.; Acta Urbani PP. V. (1362–1370) e regestis Vaticanis. Fontes. Series III. Volumen XI. 1964. 191. p.

17 Legtöbb esetben tizedeket sajátítottak ki, javadalmakat töltöttek be jogtalanul, vagy be nem töltve azok beneficiumait félévtették, esetleg egyes birtokokat elfoglaltak, de sok esetben nem riadtak vissza a terheltek a terület lakosságának bántalmazásától sem. Vö. Szentszéki reg. 1251. sz.

18 Ld. Szentszéki reg. 1367–1368. sz.

19 Vö. Liber sextus 1.14.15.

20 May, G.: Konservatoren i. m. 101. p.

21 Vö. Robinson, I. S.: The Papy 1073–1198. Continuity and innovation. Cambridge, 1990. 304–306. p.

conservatori és küldöttbírói megbízás együtt szerepel.²² A XIII. századra Európaszerte megnövekedett a pápai jogvédő felhatalmazások száma; Magyarországon ezt a tendenciát csak később, az 1320-as évektől figyelhetjük meg.²³ A gyakoribb előfordulás okán hivatali működési formája is markánsabban körvonalazódik, ugyanakkor nem alakul ki egységesen elfogadott koncepció,²⁴ amely pontosan leírná feladatát a jogdogmatika nyelvén.²⁵ Hivatali formája a fél és a bíró között félúton helyezkedett el,²⁶ amit az egyes megbízólevelekben konkrétan rögzített jogkörök árnyaltak.

A tárgyalat jogintézmény működését szabályozó *Statuimus* című dekrétum IV. Ince pápa pontifikátusa (1243–1254) alatt jelent meg,²⁷ amely dokumentum a későbbi szabályozás alapjává vált, és egyben el is helyezte a témát a jogforrásokban a *de officio et potestate iudicis delegati* titulus alá.²⁸ A *conservatores* kialakulásával szinte párhuzamosan létrejövő *Liber extra* — melyet IX. Gergely 1234-ben adott ki, mint saját törvénygyűjteményét — még nem szólt kifejezetten a *conservatores* fogalmáról, ugyanakkor szemléletében nem állt távol a pápa ilyen jellegű jogvédő tevékenységtől.²⁹ A *Liber extra* kiadása után született joganyagot is rendezni kellett, az esetleges ellentmondásokat feloldani és a szöveget harmonizálni. Ezt a feladatot VIII. Bonifác pápa (1294–1303) egy három biborosból álló csoportra bízta, akik végül elkészítették a művet, melyet a pápa 1298. március 3-án hivatalosan ki is hirdetett. Mivel az öt kötetes *Liber extra* után született meg, így *Liber sextus* néven terjedt el a jogforrástörténeti kutatások lapjain.

22 Acta Innocentii PP. VI. e regestis Vaticanis. Fontes. Series III. Volumen X. 1961. 76. p.; Acta Urbani PP. V. i. m. 120. p.

23 Szentszéki reg. 659., 719., 724., 730., 738., 769., 876., 877., 881., 890., 539., 1251., 1274., 1367., 1395. sz.

24 May, G.: Konservatoren i. m. 101–102. p.

25 Amennyiben azt pontosabb körülhatárolásnak értékeljük a *conservatorok* esetében, hogy a jogvédelemmel ellátandó intézmény jogainak, vagyonának, privilégiumainak védelmére kell törekedni az azt megkárosítóval szemben, és ellenük pápai tekintéllyel bírói úton fellépni, akkor letisztult hivatali formáról beszélhetünk, konkrétabb definiálást azonban nem találunk. Vö. May, G.: Konservatoren i. m. 101–102. p.

26 Balogh E.: Bajor egyházi bíráskodás i. m. 56–57. p.

27 Liber sextus 1.14.1.

28 May, G.: Konservatoren i. m. 104. p.

29 Vö. Liber extra 5.33.13.

IV. Ince pápa *Statuimus* kezdetű dekretálisa³⁰ alapvető fontosságúnak látszik, mivel első helyre került a *Liber sextus* küldöttbíráskodással foglalkozó fejezetében, ez pedig kifejezi a jogalkotó szándékát. A pápa ezek alapján három esetben tartja megalapozottnak *conservator* megbízását: hogy rablók és fosztogatók ellen oltalmazza védencét, hogy bizonyos csorbított privilégiumokat védjen, végül pedig hogy megakadályozza a védelemben részesítettekkel szembeni jogtalanságot. Marinus von Eboli pápai kancellárhelyettes *Super revocatoriis* című művében már hivatkozik a *Statuimus* kezdetű dekretálisra, amely a Lyoni zsinat anyagába is bekerült,³¹ és amely megtiltja, hogy a *conservator* bármilyen vizsgálói feladatot végezzen perek kezdeményezése céljából.³² Így tehát csak akkor léphetett fel, ha arra őt a jogvédelemben részesített személy vagy intézmény felkérte, saját indíttatásból nem. Ennek az elvnek a betartása — amely a *conservator* hivatalát közelíti a bíróéhoz, aki szintén csak a felperes kérésére léphet fel a peres során — a későbbiekben még problematikus lesz.

A jogvédőket tárgyaló források kialakulásának számbavételét folytatva eljutunk IV. Sándor pápához (1254–1261), akinek pontifikátusa alatt négy olyan dekretum született, amely közvetve vagy közvetlenül foglalkozik a *conservator* hivatalával.³³ A *Quia de conservatoribus* kezdetű³⁴ (1256. márc. 23.) tartalmazza azon jogtalanságok leírását, amelyek esetében a *conservator* kirendelése szükséges lehet. E dokumentum szem előtt tartja azt a célt, hogy az a hivatal, természetes vagy akár jogi személy, amelynek megsegítésére a *conservator*t rendelték, mihamarabb visszanyerje önállóságát „és saját maga is meg tudja védeni jogait.” Ugyanakkor az eljáró jogvédő joghatóságát is korlátozza, amikor leszögezi, hogy csak a valóban rábízott ügyben járhat el, és ezek esetében is csak a nyilvános, illetve köztudomású ügyekben léphet fel. A *Quia personae* címet viselő dekretum³⁵ (1256. márc. 23.) az egyes privilégiumok igazolásának módját tárgyalja. Mivel bármilyen jogvédő feladat csak a vélt vagy valós kiváltság igazolása után

30 *Friedberg, Emil*: Corpus Iuris Canonici II. Leipzig, 1881. 978. p.

31 *Erdő Péter*: Az egyházzjogi forrásai. Bp., 1998. 199. p.

32 *Marinus von Eboli*: „Super revocatoriis” und „De confirmationibus.” Zwei Abhandlungen des Vizekanzlers Innocenz’ IV über das päpstliche Urkundenwesen. Ed. Peter Herde. (Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 42/43.) Tübingen, 1964.; *May, G.*: Konservatoren i. m. 106. p.

33 *May, G.*: Konservatoren i. m. 106. p.; *Henri Hénaff*: Les conservateurs apostoliques au temps d’Alexandre IV (1254–1261). In: *Revue de Droit Canonique*, 1985. 194–221. p.

34 *Friedberg, E.*: Corpus Iuris Canonici II. i. m. 981. p.; *May, G.*: Konservatoren i. m. 106–107. p.

35 *Bullarium Romanum III/1*, Roma, 1740. 370–371. p.

kezdődhetett meg, ezért igen fontos a *causa petendi* (jogcím) meglétéről történő meggyőződés. Az *exemptiót* élvező joga, hogy kérje az ordináriustól a kiváltságot igazoló dokumentumot, amennyiben az nála található, és csak ha az ordinárius e kötelességét megtagadta (és pl. a jogvita közte és egy szerzetesrend között folyik), akkor léphetett fel a *conservator* egy adott szerzetesi csoportosulás érdekében. Ha azonban a vitatott jogosítvány megléte nem volt bizonyítható, úgy az ordináriussal szembeni minden intézkedés és ítélet semmisnek volt tekinthető. A *Quia pontificali* kezdetű dekrétum³⁶ (1256. márc. 24.) szintén a pápai jogvédő és a megyéspüspök közötti kapcsolatot hivatott szabályozni, amennyiben a püspökkel szembeni eljárás esetében csak mértékletes és fokozatos lépéseket enged a *conservator*nak. Nem újdonság az e téren hozott intézkedés a dekretális irodalomban. Már a *Liber extra*ban is megjelenik a delegált személy és a helyi ordinárius jogi helyzete rendezésének az igénye.³⁷ Végül a *Licet regularis* dokumentum³⁸ (1256. márc. 26.) már a felhatalmazásának határait túllépő jogvédő eljárásának büntetőjogi következményeit „is kilátásba helyezi.” E négy dekrétum képezi a IV. Sándor pápa pontifikátusa alatt a kialakuló joganyag alapját.

Összefoglalva a *Liber sextus*nak a *conservator* intézményéről alkotott koncepcióját azt mondhatjuk, hogy azt a bíró hivatalához közelíti, amikor megtiltja neki a saját kezdeményezésre történő eljárás lefolytatását, illetve hatáskörének túllépését szankcionálja. Mivel a *Liber sextus* VIII. Bonifác *Sacrosanta* bullájával autentikussá, azaz jogszerűen kihirdetetté, promulgálttá vált,³⁹ ez mind a mű törvényi értékére, mind pedig Európa-szerte történő elterjedésére nagy hatással volt. VIII. Bonifác pápa *Statuimus ut conservatores* kezdetű dekretálisa⁴⁰ (1295. április 8.), amely IV. Ince pápa *Praesenti* című dokumentumára megy vissza, szerkesztői munka eredményeként IV. Sándor pápa *Quia de conservatoribus* dekrétumának összedolgozásával a *Liber Sextus*ba is belekerül *Hac constitutione* címmel.⁴¹ A VI. 1.14.15-ből megtudjuk, hogy a *conservatori* hivatalt az Apostoli Szentszék megbízásából csak püspökök, apátok, vagy bizonyos magasabb rangú kanonokok

36 *Friedberg, E.*: Corpus Iuris Canonici II. i. m. 978. p.

37 *Liber extra* 1.29.8.

38 *Friedberg, E.*: Corpus Iuris Canonici II. i. m. 1083–1085. p.

39 *Bánk József*: Kánoni jog I. Bp., 1960. 193. p.

40 *Potthast A.*: Regesta pontificum Romanorum inde ab a. post Christum natum MCXCVIII ad a. MCCCIV. I–II. Berolini, 1874–1875. 24060. sz.

41 *Liber sextus* 1.14.15.; *May, G.*: Konservatoren i. m. 109–110. p.

láthatták el.⁴² Ennek megfelelően Hénaff kutatásai alapján elmondhatjuk,⁴³ hogy Európa-szerte kaptak *conservatori* megbízást apátok, érsekek és püspökök, pátriárkák, illetve perjelek.⁴⁴

A későbbiekben az egyetemes jogalkotás szintjén túl a partikuláris törvényekben is megjelentek a hivatalt szabályozó rendelkezések. Egy 1287-es würtzburgi német nemzeti zsinat 39. címe foglalkozik a *conservatoribus monasteriorum*, illetve a *conservatoribus ecclesiarum* hivatalával.⁴⁵ E zsinaton pápai legátus elnököt, Johannes de Tusculum püspökbíboros személyében.⁴⁶

A *conservator* hivatala a későbbi XV. századi zsinati törvénykezésbe, így a konstanzi (1414–1418) és a bázeli (1431–1449) zsinat anyagába is bekerült. Az 1409-es pisa-i zsinat azonban már kevésbé elismerően szólt e hivatali formáról, és kifogásolta azon kúriai gyakorlatot, melynek hatására *conservatori* megbízások tömege lepte el Európát.⁴⁷ A XV. században tovább gyarapodó *conservatori* szabályozás ellenére sem sikerült a visszaéléseket megakadályozni, a *conservatori* megbízások ideje 20 vagy akár 30 évre is nőhetett.⁴⁸ A szabályozások részbeni átvételével a trienti zsinat (1545–1563) dokumentumai is tartalmazzák utasításokat a *conservatori* hivatalra nézve, ez az időszak azonban már kívül esik a vizsgált korszakon.⁴⁹

Összegezve a *conservatori* hivatal történeti fejlődést elmondhatjuk, hogy — bekerülve a *Corpus Iuris Canonice* — egészen a 1917-ig hatályos jognak számított, a gyakorlatban azonban a kialakuló és megszilárduló területiális bíráskodási rendszer feleslegesség tette használatát.

42 Liber sextus 1.14.15. Vö. Acta Innocentii PP. VI. i. m. 76 p.

43 Hénaff, Henri: La concession des conservateurs apostoliques au temps d’Innocen IV. In: Ephemerides Iuris Canonici 31. 1975. 116–131. p.

44 A példákat ld. Les registres d’Innocent IV. Ed. Elie Berger. Paris, 1884–1911. passim.

45 Johann Friedrich Schannat, Joseph Hartheim: Concilia Germaniae. Tomus 3. Köln, 1771. Aalen, 1970. 733. p.

46 May, G.: Konservatoren i. m. 109. p.

47 May, G.: Konservatoren i. m. 115. p.

48 May, G.: Konservatoren i. m. 116–117. p.

49 May, G.: Konservatoren i. m. 115–119. p.

Hazai viszonyok

Magyarország vonatkozásában, mint arra az előbbieken már utaltunk, a XIV. századot vizsgálva jelentősen megnövekedett a *conservatori* megbízatások száma a küldöttbírói felhatalmazásokhoz képest. Nemcsak az ügyek mennyisége mutat jelentős gyarapodást, de azok köre is, akik igénybe vették ezt a pápai intézkedési formát. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy mi indokolhatta a jogsegélyek számának gyarapodását, megállapítható, hogy a XIV. század elején tapasztalható regresszió kihatott az egyházi beneficiumokra és hivatalokra is. Ezeket, amikor csak tudták, az egyes hűbérurak, oligarchák, vagy a helyi kegyúr előszeretettel elfoglalták, illetve adományozásának jogát maguknak tartották fenn.⁵⁰ Mindezek mellett indokoltnak látszott a XIV. század első felében a pápai fellépés, amikor a területiális jellegű egyházi bíróság nem tudott potens módon eljárni a jogtalanságot elkövetőkkel szemben.

A jogvédelemben részesítettek köre

Áttekintve a magyar viszonyokat, szerteágazó gyakorlat bontakozik ki előttünk. A XIV. században két fő csoport részesült ilyen jellegű pápai jogvédelemben: egyházmegyék illetve azok püspökei,⁵¹ vagy az egyes szerzetesrendek,⁵² illetve azok egy-egy rendháza.⁵³ Főként a püspökök, illetve egyházmegyék esetén, de minden egyes hivatalnál kiemelhető, hogy különösen kritikusnak az az időszak számított, amíg a javadalom betöltetlen volt. Az újonnan megválasztott személynek sok esetben az üresedés alatti jogtalan foglalók, sarcolók ellen kellett komoly küzdelmet vívniuk.⁵⁴ A fentiekén kívül tudomásunk van még plébániák számára

50 Vö. Monumenta Vaticana Historiam regni Hungariae illustrantia. Acta legationis cardinalis Gentilis. I/2. Szerk. Pór Antal. Bp., 1885. 1–107. p.; Szentszéki reg. 691. sz.

51 Vö. Szentszéki reg. 659., 719., 724., 738. sz.

52 Vö. Szentszéki reg. 730. sz.

53 Vö. Szentszéki reg. 881., 890. sz.; Acta Innocentii PP. VI. i. m. 76. sz.

54 Vö. Szentszéki reg. 996. sz. Részletesebben ld. *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. 202–205. p.

rendelt jogvédő szolgálatról is.⁵⁵ Külön kiemelhető a zágrábi⁵⁶ és a veszprémi⁵⁷ püspökség, amelyek számára a pápa két-két alkalommal biztosított jogvédőt. A pécsi püspököket ugyanakkor többször nevezte ki a Szentszék *conservator*nak.⁵⁸

Európai viszonylatban is hasonló tendenciának lehetünk tanúi az egyetemek jogvédőit leszámítva, Magyarországon ugyanis az Európában működő egyetemek számára kirendelt jogvédői tisztsége nem figyelhető meg.⁵⁹ Ezen *conservatorok* kirendelésére elsősorban az oktatási intézmények számos java és privilégiuma miatt került sor. Amennyiben szükségesnek tartotta az adott egyetem a jogainak ilyen jellegű védelmét, úgy a pápához fordulva kérhetett annak segítséget. A legrégebbi egyetemek közül így juthatott ilyenhez a bolognai⁶⁰ vagy például a párizsi, mely egyszerre bírt pápai és királyi jogvédővel is.⁶¹ A spanyol egyetemekre nagy befolyást gyakoroltak a *conservatorok*, a perpignani egyetem 1412. június 18-án kapott ilyen pápai segítséget.⁶²

Ezenkívül több *conservatori* megbízás maradt ránk, melyet keleti rítusú szerzetesei védelme okán adott a pápa.⁶³ Az ilyen ügyek esetén a megbízólevélben általában az archimandrita (bazilita szerzetesi ház elöljárója) illetve maga konventet szerepel, mint védelemre szoruló természetes, illetve jogi személyek.

55 Szentszéki reg. 1274. sz.

56 Szentszéki reg. 659., 724. sz.

57 Szentszéki reg. 539., 1251. sz.

58 Szentszéki reg. 659., 996., 1274. sz.

59 *May, G.*: Konservatoren i. m. 120. p.

60 *Regestum Clementis Papae V. Vol. V. Roma, 1887. 5272. sz.*

61 *May, G.*: Konservatoren i. m. 120–130. p.

62 *May, G.*: Konservatoren i. m. 120. p.

63 *Acta Ioannis PP. XXII. e regestis Vaticanis aliisque fontibus. Fontes. Series III. Volumen VII. Tomus II. 1952. 30., 132. sz.; Acta Benedicti XII. e regestis Vaticanis aliisque fontibus. Fontes. Series III. Volumen VIII. 1958. 52. sz.; Acta Innocentii PP. VI. i. m. 76. sz.; Acta Urbani PP. V. i. m. 31., 120., 191. sz.; Acta Gregorii PP. XI. (1370–1378) e regestis Vaticanis aliisque fontibus. 1966. 106., 148., 181. sz.*

Az eljárás menete

Alapvetően nem különbözött a *conservator* előtt zajló peres eljárás a *iudex delegatus* által végzett vizsgálatától, hiszen ezen előbbi jogintézmény is betagozódott a küldöttbíráskodás rendszerébe. Tudomásunk van olyan felhatalmazásról is, amely a jogvédőket kettős feladattal, mint *conservatores et iudices* bízta meg.⁶⁴

A nagy távolság és jogorvoslati rendszer sajátosságai miatt a sérelmet elszenvedő fél nem fordulhatott minden egyes ügyben közvetlen jogsegélyért a Római Szentszékhez,⁶⁵ de valószínűsíthetően jelezte a vele szemben elkövetett jogtalanságokat.⁶⁶ Az ilyen, jogsegélyt kérő iratokat tartalmi elemeire való tekintettel méltán tekinthetjük *quasi* keresetlevélnek. Az *actio* feltehetően az összes fontos információt tartalmazta, így a felperes nevét, a jogtalanságot elkövető alperes(ek) nevét és titulusát, a *petitumot* és a *causa petendit*.

A sérelmes helyzetet jelezték a pápának, aki a beadott kérelem alapján megítélte a kérelmezőnek a megfelelő számú jogvédőt. Ezek nevét pápai leiratában elküldte, mely részletesen szabályozta a *conservatorok* által lefolytatandó eljárásokat és az időkeretet is. Az egyes oklevelek formulás részei rögzítették azoknak a körét, akik ellen a *conservator* eljárhatott. Az egyes jogvédők, akár csak a küldöttbírák, pápai tekintéllyel bírászkodhattak. Több oklevél arra enged következtetni,⁶⁷ hogy nem automatikusan jártak el az egyes sérelmek esetében, hanem megbízójuk vagy annak ügyvédje felkérésére.⁶⁸ Azokban az ügyekben, amikor a sértett érdekében jártak el, felhatalmazást kaphattak, hogy elengedjék azon perceseleteket, amelyek hátráltatnák csak az eljárást, így egyértelmű, hogy a gyorsaságra illetve az eredményességre törekedtek. A meghozott ítélet pápai tekintéllyel bírt, így az ellen nem volt helye fellebbezésnek.

Összefoglalva a fent elmondottakat láthatjuk, hogy a *conservatores* olyan hivatali formája a középkorban zajló egyházi bíráskodásnak, amely a pápai küldöttbíráskodás és az „officialis kor” metszéspontján helyezkedik el. Megőrzi a küldöttbírói felhatalmazások sajátos elemeit (felsőbb fórum alsóbb illetékességi fokon ellátott jogszolgáltatása, pápai kinevezés, jogsérelmet szenvedett fél kérel-

64 Acta Innocentii PP. VI. e regestis Vaticanis. Fontes. Series III. Volumen X. 1961. 76. sz.

65 Kumorovitz Bernát: Veszprémi regeszták 1301–1387., Bp., 1953. (a továbbiakban: Veszpr. reg.) 505. sz.

66 Katona József: A kalocsai érseki egyház története. Kalocsa, 2001. 205–206. p.

67 Udvardy J.: A kalocsai érsekek i. m. 203. p.

68 Veszpr. reg. 505. sz.

me), azonban a későbbi korok helyi szinten megoldandó, a szubszidiaritás elvét figyelembe vevő, stabil jogszolgáltatási rendszere felé is mutat (*ad hoc* jellegű felhatalmazás helyett hosszabb időre szóló megbízás, a jogsegélyt kérő fél önállóságra való szorítása). További kutatások tárgyát képezheti még a fórum jogi karakterének pontosabb meghatározása, illetve a *iudex delegatus*ra vonatkozó jogforrási rendszeren belüli elkülönítés is további lehetőségekkel kecsegtet.

CSIBA BALÁZS

AZ OLGYAY CSALÁD LEVÉLTÁRÁNAK OKLEVELEI 1250–1378

Az utóbbi évtizedekben a középkori oklevelek kiadása reneszánszát éli. Ez mindenképpen örvendetes irányvonal, hisz a forrásközlemények jelentősen megkönnyítik a kutatók munkáját. Az oklevelek főleg magyar nyelvű regeszták formájában jelennek meg, így könnyen jutnak el a történészekhez. Fontos azonban azokat eredeti nyelvükön és megfogalmazásukban is elolvasni. A regeszta ugyanis nem más, mint az oklevél értelmezése, mely nem biztos, hogy úgy adja vissza az oklevél mondanivalóját, ahogy azt az írója szándékozta közölni.¹ *In extenso* forrásközlésekre tehát szükség van még annak ellenére is, hogy az oklevelek — Mályusz Elemér szavaival élve — „logikátlan logikával”² fogalmazódtak meg, hemzsegnek a fölösleges frázisoktól és a — már-már giccses — szinonima-halmozásoktól.

Az említett okok miatt döntöttem úgy, hogy közreadom az Olgay család levéltárában³ található okleveleket teljes terjedelmükben, melyek zöme mindmáig kiadatlan. A már publikáltak kiadásának minősége sok esetben nem felel meg a modern forrásközlés elvárásainak, így azokat is újraközölöm.⁴

Választásom nem véletlenül esett az Olgayakra. Fő kutatási területem a Csallóköz középkori településtörténete, melynek megismeréséhez elengedhetet-

1 Más indokokat is fel lehet sorolni. A középkori Magyarország területére vonatkozó források a nem magyar ajkú kutatók számára is érdekesek, de a magyar nyelvű regeszták számukra nehézségeket okozhatnak. *In extenso* közléseknél nincs ilyen gond, mivel az okleveleket latin nyelven olvashatják. Az sem elhanyagolható tényező, hogy bizonyos oklevelek hamisságát éppen a korszerűtlen vagy szokatlan megfogalmazásuk leplezi le. Nagyon jó példa erre a pozsonyi káptalan állítólag 1230-ban kiadott oklevele (DL 58021.). Már első olvasás után is feltűnik a tapasztalt kutatóknak, hogy nyelvezete és szerkezete túl modern a 13. század első feléhez képest. Ha ennél az esetnél csak a magyar nyelvű regesztát olvasnánk el, az oklevél hamis volta nem tűnne fel. Megemlíthető az is, hogy az oklevelek teljes terjedelmű közlésével megőrizhetjük őket az utókorunk, bár a digitalizálásnak köszönhetően ma ez már nem jelent nagy problémát.

2 Zsigmondkori Oklevéltár III. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván. Bp., 1993. 8. p.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 37459–37549., 37567–37578. és 39990–39993.

4 Jelen forrásközlésben található 55 tétel közül eddig 25 még nem jelent meg semmilyen formában. A folytatásban ez az arány jóval nagyobb lesz a kiadatlan oklevelek javára.

lenül szükséges az itteni nemesi családok történetének feltárása is. Az Olgyayak kezdeteit feldolgozó tanulmányom a közeljövőben jelenik meg, de előtte szeretném közzétenni a család levéltári anyagát. Munkámat — az oklevelek viszonylag nagy száma miatt — több részre bontottam. Az elsőben az 1256 és 1378 között keltezett oklevelek kaptak helyet.⁵

Az oklevélközlés módja

Az okleveleket időrendi sorrendben közlöm, arab számokkal számozva. A dátumot és a kibocsátás helyét (ha ezt tudni lehet) kővér betűkkel szedem. Ha a napi keltezés nem ismert vagy nem olvasható teljesen (pl. az oklevél rongáltsága miatt), akkor megpróbáltam más körülmények alapján meghatározni. Ha sikerült, a dátum kérdéses részét szögletes zárójelbe tettem, ha csak megközelítőleg, akkor kerekbe. Ha egy oklevél keltezése egyértelműen téves, de meg lehet állapítani a valóst, akkor a dátum elé \approx jelet tettem.

A fejregesztá után az apparátus következik. Feltüntettem az oklevelek összes általam ismert fennmaradási formáit és kiadási adatait. Az eredetiek esetében megadtam az anyagot, méreteit (szélesség \times magasság+pliika)⁶, állapotát (ha ép, akkor nem), chirographumot (ha van), a pecsételési módját és a hátlapi feljegyzéseket. Átírásoknál csupán az átíró nevét és a dátumot tüntettem fel. Ha az átírt oklevelet még valaki átírta, akkor azt a „<” jel mutatja. Ha egy oklevél kizárólag tartalmi átírásban maradt fenn, vagy létéről csak említés szintjén van tudomásunk, akkor teljes regesztát adtam róla. Abban az esetben, ha egy oklevélnek az Olgyayak levéltárában csak átírása, tartalmi átírása vagy másolata van meg, ám az eredeti fellelhető egy másik fondban, akkor az eredeti alapján közöltem.

Az *u* hangértékű *v*-t *u*-val, a *v* hangértékű *u*-t *v*-vel, a *vu* hangértékű *w*-t *vu*-val írtam át, az egy *v*-t vagy *u*-t jelölő *w*-t, valamint az egy *i*-t jelölő *y*-t funkciója szerint. A mássalhangzó-kettőzéseket (pl. *legitime* helyett *legittime*) vagy kihagyásokat (pl. *commetaneis* helyett *cometaneis*) javítottam, viszont a zöngés és zöngétlen mássalhangzók felcserélődését (pl. *obtimeat* helyett *optineat*), ill. a két *m* közé ékelt *p* betűt (pl. *summa* helyett *sumpma*) megtartottam. A magánhang-

5 Szeretném megköszönni kollégámnak, Marek Púčiknak, hogy bármilyen bizonytalanság esetén tanácsért és segítségért fordulhattam hozzá. Hálával tartozom Rác Györgynek is, aki kérésre néhány oklevél anyagának utánanézett.

6 Ha az oklevél sérültsége miatt valós méretei nem meghatározhatók, akkor a megmaradt rész nagyságát adtam meg szögletes zárójelben.

zó előtt álló *ti/ci* betűkapcsolatot kiejtése alapján közlöm. A tulajdonneveket, a helynevekből képzett mellékneveket, az ünnepeket és a keresztény személyeket jelölő főneveket (pl. *Virgo gloriosa*) nagybetűvel írtam. Az oklevélszövegekben használt zárójelk a következők: [] = szöveg-kiegészítés (a [...] megfejtetlen szöveget jelöl), < > = a szerkesztő kiegészítése,⁷ és {} = szövegfelesleg. Ha egy eredeti oklevél csonka, vagy valamilyen módon erősen sérült, akkor két függőleges vonal (||) jelzi az első három sor végét. A csak újkori másolatban fennmaradtak okleveleket betűhűen közlöm. Az oklevélszövegek után a szövegkritikai- (latin kisbetűk)⁸ és szövegmagyarázó (arab számok) jegyzetek, majd az oklevelekhez füzendő megjegyzések következnek.

7 Csak ritkán, indokolt esetben alkalmaztam.

8 Az újkori másolatok névvariánsaira, szövegeltéréseire és hibáira kizárólag abban az esetben figyelemztetek, ha csak azok szövegéből pótolhatók a középkori oklevelek hiányzó részei.

Rövidítésjegyzék

AOKlt.	Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. I–XV., XVII., XIX–XXIX., XXXI., XXXIV., XXXVIII., XL. Szerk.: Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2014.
Acta eccl.	Acta ecclesiastica ordinum et monialium.
<i>Bartal</i> , Csallóköz	<i>Beleházy Bartal György</i> : Csallóköz történeti vázlata. Pest, 1860.
ÁÚO	Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Szerk.: Wenzel Gusztáv. Pest, 1860–1874.
CDHung.	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Buda, 1829–1844.
AO	Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk.: Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920.
CDSlov.	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislava, 1971–1987.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképtár.
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.
Eszterházy oklt.	Az Eszterházy család és oldalágainak leírásához tartozó oklevéltár. Szerk.: Eszterházy János. Bp., 1901.
<i>Federmayer</i> , Paky	<i>Frederik Federmayer, Ludovít Presinszky</i> : Veľká Paka, Malá Paka, Čukárska Paka a ich minulosť. Šamorín, 2000.

- Pozsonyi kpt. hh. lt. Pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltára (Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula).
- HOKlt. Hazai oklevéltár 1234–1536. Szerk.: Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula. Bp., 1879.
- Levéltárak-kincstárak Blazovich László, Érszegi Géza, Turbuly Éva: Levéltárak-kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1986). Bp.–Szeged, 1998.
- NRA Neo-regestrata acta.
- Reg. Arp. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. Szerk.: Szentpétery Imre, Borsa Iván. Bp., 1923–1987.
- Reg. Pal. Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Szerk.: Szöcs Tibor. Bp., 2012.
- RDSlov. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislava, 1980–1987.
- Ortvay*, Pozsony III. *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története III. Mellékletek Pozsony 1300–1526. évi történetéhez. Pozsony, 1894.
- SNA Slovenský národný archív, Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony)
- Šedivý*, Schriftkultur *Šedivý, Juraj*: Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiat-kapitel. Bratislava, 2007.
- UBB II. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. II. Band. Hrsg.: Lindeck-Pozza, Irmtraut. Graz–Köln, 1965.

Oklevelek

1.

1250. december 4., Oltva

Loránd nádor nádasdi Mihály fiait, Ivánt, Illést és Chena-t — akiket a felsorolt csallóközi udvarnokok századosai azzal vádoltak meg, hogy ők is udvarnokok — a csallóközi udvarnokok ispánja, Paka vizsgálata után szabadságukban megerősíti.

Foltos hártján (19,5×10,5 cm). Pecsétje, mely (K2 szerint) sárga–vörös zsinóron függött, elveszett. Hátlapon levéltári jegyzetek. DL 37459. (Olgyay cs. lt.). — **Kiadása:** 1. CDSlov. II. 246–247. p. (353. sz.). 2. HOKlt. 18–19. p. (17. sz.). 3. *Bartal*, Callóköz 33–34. p. 4. ÁÚO II. 216. p. (139. sz.), K3 nyomán. 5. *Federmayer*, Paky 109 p. (1. sz.), K1 nyomán. — **Fordítása:** 1. *Bartal* 1860, 34. p. (1. jz.), magyar. 2. *Levéltárak-kincstárak* 136–137. p., magyar. — **Regesztája:** *Reg. Pal.* 90. p. (80. sz.).

Nos, Rolandus, palatinus et comes Poseniensis omnibus praesentes litteras inspecturis duximus significandum, quod cum Bul[su] de Leeg, Ebes de Potun, Beca de Feel, Michael de Potun, Poka de alia villa Potun, Tek et Heten de Potun, Cheeth de Paka, Ereus de Ete, Dexe de Teyed, Moxa de Luc[h]jey, Putus de Gala et Petrus de Zeroa, centuriones [u]dvornicorum in Chollocuz Iva[h]inum, Eliam et Chena filios Michaelis de Na[da]st accusassent in nostri presencia <ipsos> fuisse semper et esse debere udvornicos pariter cum aliis, postmodum inquisita veritate a Paka, comite udvornicorum de Chollocuz et a centurionibus nominatis constitit nobis ipsos non fuisse udvornicos, s[ed] esse de liberis eorundem pariter cum terra sua, qua utebantur ab antiquo. Unde, ne libertas eorum celari possit nec per falsidicos opprimantur, de cetero eosdem in sua libertate, qua fungebantur, stare permisimus et ad memoriam rei ampliorem presentes sigillo nostro munitas concessimus. Datum in villa Oltua, in dominica, ante festum Sancti Nicolai proxima, anno dominice incarnationis millesimo ducesimo quinquagesimo.

2.

1252. március 13., Oltva

Loránd nádor egyrészről Boto és Budolo, másrészről Ivanka és társai között Sáp föld miatt zajló perben ítéletet hoz.

Másolata: DL 37567. (Olgay cs. lt.). Csenkey Imre másolata (*Ex antiquis actis successorum familiae Saapi descripsit Emericus Csenkey.*) — **Kiadása:** 1. CDSlov. II. 269. p. (387. sz.). 2. CDHung. IV/2. 156. p. (sz. nélkül). — **Regesztája:** Reg. Pal. 92. p. (83. sz.).

Nos, Rolandus, palatinus et comes Poseniensis omnibus, praesentes litteras inspecturis duximus significandum, quod cum litis materia mota fuisset inter Botonam et Budolo ex una parte, Ivankam, Chenkez, Samud, Mikam, Nicolaum, Ioachim^a, Thomam et Martinum ex altera super facto terrae Saap coram nobis, licet inter partes diucius exstitisset disceptatum, tandem inter partes ex nostra permissione taliter exstitit ordinatum, quod Boto et Budolo pro bono pacis Ivankae et cognatis ac fratribus suis praenotatis concesserunt terram in longitudine et latitudine duorum iugerum in insula Polazo {eisdem} causa commorandi tali adjectione interposita, ut omnis lis super facto terre Saap de medio tolleretur. In cuius igitur rei testimonium et memoriam litteras praesentes sigilli nostri appensione munitas duximus concedendas. Datum apud villam Oltva, feria quarta post dominicam Laetare proximam, anno dominice incarnationis 1252.

^a A kéziratban Ioachum.

3.

1256. október 6.

IV. Béla király a felsorolt pozsonyi várjobbágyok között Olgya föld miatt zajló perben Farkas fia Endre és nemzetsége javára dönt, s Olgát örökjogon birtokukban hagyja.

Hártyán (46,8×25,2+4 cm). Fügőpecsétje zsinórostul elveszett. Hátlapon újkori kézzel magyar nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37460/1. (Olgay cs. lt.). — **Másolata:** 1. DL 37460/2. (Uo.). 2. DL 68610., 1–2. p. (Bartal cs. lt. 2.). — **Említése:** Vince nyitrai püspök és Loránd nádor, 1257. febr. 12. Ld. Reg. Pal. 120–121. p. (117. sz.). — **Kiadása:** 1. CDSlov. II. 377–378. p. (543. sz.). 2. CDHung. IV/2. 368–369. p. (sz. nélkül), valószínűleg az eredeti alapján. — **Regesztája:** Reg. Arp. I/2. 342. p. (1102. sz.).

Bela^a, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie Cumanieque rex omnibus presens scriptum inspecturis salutem in Domino sempiternam. Iustis petitionum^b desideriis regis convenit animum inclinari, dummodo, quod petitur, a iusticia non discrepet nec iuri preiudicet alieno. Proinde ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod cum inter

Endres, filium Farcasii et generacionem suam, Petrum videlicet et Farcasium, filios Andree, Modurc et Mixe, filios Miuk, Buhtus, filium Sauli et Endre, filium Farcasii, iobagiones castri Psoniensis ex una parte, Nicolaum, filium Tpuch, Buda et Benke de Zouor, Petrum Magnum de Rethe, Bereynum de Ilka, Botho de Sap et Ivancam, Bolch de Sur et Martinum de Borsa, iobagiones castri memorati ex altera super terra Ouga in Chollokuz — quam Endres et generaciones sue memorate suam esse hereditariam asserebant, Nicolaus vero et socii sui ante dicti ipsam terram Ouga ad castrum Psoniense pertinere proponebant — diucius in presencia Rolandi, palatini et comitis Psoniensis, dilecti et fidelis nostri fuisset questio ventilata, tandem iidem, Endres videlicet et generaciones sue ad nostram accedentes presenciam nobis humiliter supplicarunt, ut dictam terram Ouga eidem Endres et generacionibus suis prenotatis relinquere dignemur. Quorum nos precibus inclinati dictam terram Ouga eisdem Endres et generacionibus suis et per eosdem suis heredibus heredumque successoribus sub eisdem metis et terminis, quibus actenus^c tenuerunt, dimisimus perpetuo duraturam, presertim cum iidem Endres et generacio sua ad servicia castri Psoniensis exercenda, cuius sunt iobagiones, utiles admodum habeantur, et quia multi sunt cum sua generacione, terra plurimum indigerent. In cuius rei perpetuam firmitatem litteras nostras concessimus duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus magistri Smaragdi, prepositi Albensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno Domini M^o CC^o quinquagesimo^d sexto, secundo Nonas Octobris, regni autem nostri anno vicesimo primo.

^a Egy sor mélységű díszes B iniciálé. ^b Valószínűleg petencium helyett. ^c Olvasd hactenus. ^d Tévesen quinquageimo.

4.

1275. (december 10. után)

IV. László király a csallóközi Tárnok földet érdemeik elismeréseként Olgyay Péternek és Farkasnak, valamint Endrének adományozza.

Hártyán (40,1×21,9+5,6 cm). Pecsétje, mely fehér–vörös selyemzsinóron függött, elveszett. Hátlapon újkori kézzel magyar nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37461. (Olgyay cs. lt.). — **Átírása (Á):** III. András, 1291. aug. 26. DL 919. (Acta mon. Poson 15-1). — **Másolata:** DL 68610., 2–4. p. (Bartal cs. lt. 2.), pontatlan. — **Kiadása:** 1. HOKlt. 71–72. p.

(62. sz.). 2. ÁÚO IX. 113–114. p. (71. sz.), az átirás alapján. — **Regesztája (R):** Reg. Arp. II/2–3. 148–149. p. (2664. sz.).

Ladyzlaus^a, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Cumanie Bulgariet rex omnibus Christi fidelibus presens scriptum habituris salutem in omnium Salvatore. Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire, quod Petrus et Farcasius, filii Andree de Ougcha^b ac Endre^c, filius Farcasii^d, iobagiones castri nostri Poseniensis, familiares milites Thome, bani tocius Sclauonie, dilecti et fidelis nostri ad nostre serenitatis venientes presenciam a nobis instantissime postularunt, quod ob suorum fidelium serviciorum merita quandam terram castri nostri Poseniensis Tarnuk nuncupatam, inter Chyllokuz^e existentem, vacuum et desolatam — iuxta terras filiorum Latus Fetreg et terram udvornicorum de Paka ac Moyg, filii Petris, necnon et terram ville Paka de Chukar sitam — eis conferre de benignitate regia dignemur. Nos itaque consideratis serviciis predictorum iuvenum, quoniam Petrus sub castro Detreh^f pro nostre corone defensione seu ampliacione letalia recepit^g vulnera et Farcasius similiter sub castro Luua pro nobis se obiciens mortem vix evasit ac eciam pro eo, quia cum Thoma bano in omnibus agendis nostris fideles reperti sunt, predictam terram, quantum in nobis est, salvo cuiuslibet iure remanente, presentibus et consencientibus baronibus nostris dedimus et contulimus absque iuris preiudicio alieni Petro, Farcasio et Endre^c superius annotatis, necnon et per eosdem suis heredibus heredumque suorum successoribus iure perpetuo possidendam. Ut igitur huiusmodi nostre concessionis series perpetui titulo vigoris in posterum perseveret, presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis viri magistri Benedicti, sancte Strigoniensis ecclesie electi, prepositi Budensis, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno Domini M^o CC^o septuagesimo quinto, regni autem nostri anno quarto; venerabilibus patribus Stephano Cholocensi^h et Iohanne Spalatensi archiepiscopis, Ioubⁱ Quinqueecclesiensi, Philippo Waciensi^j, Lodomerio Waradiensi, Thoma Zagradiensi, ^kDyonisio Iauriensi^k, Petro Transsilvano^l, Andrea Agriensi, Petro electo Vesprimiensi et Gregorio Chanadiensi episcopis ecclesias Dei feliciter gubernantibus; Petro, palatino, comite Supruniensi et iudice Cumanorum, Matheo, magistro tavarnicorum nostrorum, Ugrino, bano, iudice curie nostre, Thoma, bano tocius Slavonye, Rolando, magistro tavarnicorum domine regine, karissime consortis nostre et comite de Zana^m, Ladyzla^o, woyovoda^o, Moys^o, comite Symigiensi, Herrando^r, comite de Ferreo Castro ac aliis quampluribus comitatus regni tenentibus et honores.

^a *Egy sor mélységű díszes L iniciálé.* ^b *Á-ban* Ougya. ^c *Á-ban* Endree. ^d *Á-ban* Andree. ^e *Á-ban* Chylloukuz. ^f *Á-ban* Deterh. ^g *Á-ban* receperit. ^h *Á-ban* Colocensi. ⁱ *Á-ban* Iob. ^j *Á-ban* Vachiensi. ^{k-k} *Á-ban* hiányzik. ^l *Á-ban* Transilvano. ^m *Á-ban* Zala. ⁿ *Á-ban* Ladizlao. ^o *Á-ban* wayavoda. ^p *Á-ban* Moyus. ^r *Á-ban* Hernaldo.

Megj.: Az oklevél keltét a kritikai kiadás pontosította (ld. R).

5.

1281. augusztus 30.

IV. László király Olgyay Endrét és a többi felsorolt pozsonyi várjobbágyot érdemeikért kivonja a várjobbágyságból és pozsonyi ispán joghatósága alól, s a királyi serviensek közé emeli.

Átírása (Á): 1. III. András, 1291. aug. 26. <Pozsonyi kápt., 1360. ápr. 15. DL 37462/1. (Olgyay cs. lt.). Ld. **42.** sz. 2. III. András, 1291. aug. 26. < Pozsonyi kápt., 1772. máj. 11., ld. M1. **3.** Esztergomi kápt., 1347. DL 1101. (Acta eccl. Posen 50-7). — **Másolata (M):** 1. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt., Protocollum 54., 485–486. p., Á2 alapján. **2.** DL 37462/2., 2–4. p. (Olgyay cs. lt.), III. András oklevele alapján kihagyásokkal és pontatlanul. **3.** DL 68610., 6–7. p. (Bartal cs. lt. 2.), Á2 alapján kihagyásokkal és pontatlanul. — **Kiadása:** HOkt. 90–92. p. (83. sz.), Á3 alapján, de Á1-t is ismeri. — **Regesztája (R):** 1. Reg. Apr. II/2–3. 279. p. (3114. sz.). **2.** UBB II. 149. p. (206. sz.).

Ladizlaus, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Galicie^a, Lodomerie, Comanie Bulgarieque rex omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspe[ctu]ris salutem in omnium Salvatore. Ampliatu[r] regimen, munitur gubernaculum, solidatur solium, dum bellatorum numerus ex superadditis continuis crescit incrementis. [Pro]inde ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod Endure, Nicolaus dictus Ormos^b, Andreas, Michael et Nicolaus Parvus, filii eiusdem, Petrus et Farcasius, [filii Andree], Mixe et Iohannes, filius eiusdem, Lampertus, filius Budrug de villa Ogia^c, Bank, filius Georgii^d de Vatha^e, Iohannes, filius Chekeud^f de [Magari ex iobagionibus] castri nostri Poseniensis trahentes originem, ad nostram accedentes presenciam de nostra maiestate regia humiliter supplicando postularunt, ut ip[sos] ob merita serviciorum su[orum] nobis et regno nostro impensorum a iobagionatu castri nostri Poseniensis eximere et in cetum ac collegium regalium servientum nostrorum [transferre] dignaremur. No[is] itaque — quem regia benignitas incitat et inducit servicia quorumlibet

fideliter famulancium intueri et pro meritis respondere singulorum — consider[atis serviciis Endure, filiorum] et cognatorum suorum memoratorum, que in omnibus et diversis expeditionibus regni nostri, videlicet tam bellis intrinsicis, quam extrinsecis corone r[egie incommutabiliter adheren]do, se diversis fortune casibus submittendo impenderunt indefesse, que propter sui multitudinem l[ongum] esset enarrare, specialiter tamen consideratis [serviciis eorundem, que in] exercitu nostro, quem contra regem Bohemorum, inimicum et persecutorem nostrum habebamus, in quo [Deo] propicio eodem rege Bohemorum interemp[to felicem victoriam] sumus consecuti, cum sumpma fidelitate strenue bellando pro statu prospero nostri regiminis et corone studuerunt exercere et coram oc[ulis nost]-re maiestatis complacere, ipsos Endure, Nicolaum et Michaellem et Nicolaum Parvum, filios eiusdem, Petrum, Farcasium, Mixe^e, Iohannem et Lampertum de villa Ogia^c, Bank, filium Georgii^d et Iohannem, filium Chukud^h memoratos a iobagionatu castri Psoniensis et per eos eorundem heredes heredumque suorum successores cum terris suis quovis titulo ipsos contingentibus a iurisdiccione et potenciaⁱ comitis Psoniensis pro tempore constituti duximus eximendos et in numerum, cetum ac collegium servientum nostrorum transferendos tam pure et simpliciter, ut eadem gaudeant et letentur libertate, qua ceteri nobiles regni nostri perfruuntur. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magistri Anthonis^j, aule nostre vicecancellarii, dilecti [et] fidelis nostri, anno Domini M^o CC^{mo} octuagesimo primo, tercio Kalendas Semptembris, indiccione octava^l, regni autem nostri anno nono.

^a *Á3-ban* Gallicie. ^b *Á3-ban* Ormous. ^c *Á3-ban* Owgia. ^d *Á3-ban hibásan* Georgi. ^e *Á3-ban* Wata. ^f *Á3-ban* Chekud. ^g *Á3-ban* Myxe. ^h *Á3-ban* Chekeud. ⁱ *Á3-ban hibásan* potenciam. ^j *Á3-ban* Anchonis.

^l *Helyesen nona volna.*

Megj.: A kritikai kiadás aggályait fejezte ki az oklevél hitelességével kapcsolatban a téves indictio és az alkancellár nevének hibás írása miatt (ld. R1). Véleményem szerint ez a két apró — bár nem elhanyagolható — hiba csak az írnok figyelmetlenségének számlájára írható, de az oklevél hiteles. Ha hamis lenne, vajon Olgay Andics miért nem az 1291-es (ld. 11. sz.) megerősítést mutatta be 1347-ben az esztergomi káptalannak (ld. Á3)? Nem tűnik valószínűnek, hogy Andics teljesen feleslegesen kockáztatott volna. Úgy látszik, ő rendelkezett az 1281-es eredetivel, az Olgayak többi ága és rokonai csak az 1291-es megerősítéssel. Ezt az állítást igazolja az a tény, hogy az 1281-es privilégium az Acta eccl. levéltárból került elő, melyben az óbudai apácák okmányait is őrizték — ugyanis ők kapták 1360-ban I. Lajostól adományul az örökös

nélkül elhunyt Andics birtokait a rájuk vonatkozó oklevelekkel együtt (ld. DL 4339.) — míg az 1291-es megerősítés az Olgyay család levéltárában található.

6.

☩: **1284. január 10., Borostyánkő**

IV. László király Magyarai Péter és Farkas érdemeikért a felsorolt magyar rokonaikat — akik pozsonyi várjobbágyok — a királyi serviensek közé emeli.

Átírása: 1. III András, 1291. aug. 26. < Pozsonyi kápt., 1360. ápr. 15. DL 37462/1. (Olgyay cs. lt.). Ld. **42.** sz. **2.** III András, 1291. aug. 26. < Pozsonyi kápt., 1772. máj. 11. Ld. M1. — **Másolata:** 1. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt., Protocollum 54., 487. p., Á2 alapján. **2.** DL 37462/2., 4–5. p. (Olgyay cs. lt.), III. András oklevele alapján. **3.** DL 68610., 7–8. p. (Bartal cs. lt. 2.), Á1 alapján, hibásan és téves dátummal (1281. jan. 8.). — **Kiadása:** 1. UBB II. 177–178. p. (246. sz.). **2.** HOkt. 96. p. (90. sz.), Á1 alapján, téves dátummal (1283. jan. 11.). — **Regesztája (R):** Reg. Arp. II/2–3. 331. p. (3283. sz.).

Nos, Ladislaus, Dei gracia rex Hungarie significamus, quibus expedit, memorie commendantes universis, quod nos considerantes fidelitates et servicia Petri et Farcasii, filiorum Andree, de Mogor, que iidem^a nobis in expugnacione castri Parastian impenderunt, quosdam ipsorum proximos, Petrum videlicet, filium Cato, Petrum, filium Lamperti, Demetrium, filium Philipi, Thomam, filium Buhtus, Benedictum, filium Karachini, Iohannem, filium Vros, Moius, filium Simon, Iohannem, filium Halalth, iobagiones castri Poseniensis de eadem villa Mogor, exemptos^b ab omni servicio dicti castri, cum omnibus possessionibus eorum, quas usquemodo rite tenuerunt, in numerum et cetum servientum nostrorum regalium de benignitate regia duximus transferendos ita, ut de cetero idem^a liberi a servicio dicti castri cum ceteris regni nostri nobilibus sub vexillo nostro regio debeant militare. Super quo nostrum eisdem dari faciemus privilegium, cum nobis presentes fuerint reportate. Datum sub castro Paristian feria II^a post festum Epiphanie Domini, anno eiusdem millesimo CC^o LXXX^o III^ol.

^a *Tévesen* idem. ^b *Tévesen* exepmtos.

^l *Helyesen* IV^o.

Megj.: A kritikai kiadás (Id. R) javította az évszámot 1283-ról 1284-re, mivel IV. László ekkor tartózkodott Borostyánkő vár alatt.

7.

1287.

A pozsonyi káptalan előtt a Salamon nemzetségbeli János és testvére, István vásárolt földjüket, Vatát eladják Olgyay Péternek és testvérének, Farkasnak 31 bécsi dénármárkáért.

Alul chirographált (ABC) hártán (19,7×9,5+2,3 cm). Független pecsétje zsinórostul elveszett. Hátlapon levéltári jegyzetek. DL 37463. (Olgyay cs. lt.). — **Átírása:** Pozsonyi kápt., 1772. máj. 11. Ld. M1. — **Másolata:** 1. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt., Protocollum 54., 487–488. p., Á alapján. 2. DL 68610., 4–5. p. (Bartal cs. lt. 2.), hibás dátummal (1281.). — **Kiadása:** 1. HOklt.106. p. (100. sz.). 2. Eszterházy oklt. 236–237. p. (116. sz.), K1 nyomán.

Nos, capitulum ecclesie Posonie[n]sis sig[n]ificamus universis, quibus expedit, per presentes, quod constitutis personaliter coram nobis magistro Petro cum fratre < suo > Farkasio de Ovgea ab una parte, Iohannes cum fratre suo Stephano, qui sunt de generatione Salomonis, < ex altera >, sunt confessi viva voce, quod terram ipsorum empticiam nomine Wota vendiderunt magistro Petro et Farkasio, fratri eiusdem pro XXXI marcis denariorum Vyennensium in filios filiorum iure perpetuo possidendam cum privilegio anteriori. Quam summam pecunie Iohannes et Stephanus predicti confessi sunt se plenarie ab eisdem receperunt. Qua videlicet prima meta incipit contra occidentem circa terram Bank et vadit contra orientem ad metam in villam Leeg^a. Deinde vadit contra meridionalem ad metam Zaz et de eadem meta vadit circa metam Ogyga contra occidentem. Deinde vadit ad primam metam supra dictam et ibi determinatur. Obligaverunt etiam se Iohannes et Stephanus sepe dicti, quod quicumque processu temporum magistrum Petrum et Farkasium ac ^bsui successores^b racione terre supra^c dicte impetere forsitan^d attemptarent, idem Iohannes et Stephanus et ^eposterii suorum^e tenebuntur eosdem magistrum Petrum et fratrem suum, Farkasium, expedire propriis laboribus et expensis. In cuius rei testimonium presentes litteras concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum anno Domini M^o CC^o octogesimo VII^o.

^a Talán ad metam ville Leeg helyett. ^{b-b} Tévesen suorum successorum. ^c Tévesen supre. ^d Tévesen forsita. ^{e-e} Tévesen posteriorum suorum.

8.

1288. április. 2.

*A pozsonyi káptalan előtt az egy nemzetségbeli Olgyayak és Bánkvataiak meg-
egyeznek, hogy olgyai és bánkvatai birtokaikat nem idegenítik el.*

Alul chirographált (ABC) hártján (32,3×8,4+2,4 cm), alig olvasható szöveg. Pecsétje, mely fehér–piros zsinóron függött, elveszett. Hátlapon levéltári jegyzetek. DL 37464. (Olgyay cs. lt.). — **Kiadása (K):** HOKlt. 108. p. (102. sz.).

Capitulum ecclesie Posoniensis omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Ad universorum noticiam serie presencium volumus pervenire, quod constituti coram nobis personaliter comes Farkasius et Petrus, filii Andree ac Andreas dictus Chuna, Nicolaus dictus [Thu]mb, Endere, filii Endere, Lampertus et Albertus, filii [Bu]drug¹ nobiles de Ogya, item Iohannes, filius Myxe, Iwan, filius Iacobi, [Iohannes], filius [K]adar, nobiles de Bankwota, [confessi sunt oraculo] vive vocis, quod ipsi in linea generacionis proximiores [invicem essent ita, quod si aliquis] ex ipsis ab[sque heredum solacio decedere] contingerit, quod absit, extunc possessionaria porcio eiusdem ad [ean]dem lineam con[san]guineitatis seu generacionis [remaneat]. Ita tamen, [quod ullus] ipsorum sine scitu alterius in possessionibus ipsorum hereditariis — videlicet Ogya et Bankwota nominatis — perpetuare vel [ab ipsis] alienare non possit^a et unus ipsorum in persona alterius astare non possit, nisi ipsorum propriis in personis astiterint similiter coram nobis, tunc perpetuandi et ab ipsis alienandi habeant facultatem. Datum [feria sexta] proxima post dominicam Pasce, anno Domini M^o CC^o LXXX^{mo} octavo.

^a *Tévesen* possint.

¹ *K-ban tévesen* filii et Drug.

Megj.: J. Šedivý szerint hamis, mert az írásképe nem hasonlít a káptalan 13. század végi okleveleire, és valószínűleg valamikor 1350 és 1370/80 között íródhatott (Šedivý, *Schriftkultur* 74. p.). Vajon mi szükség lehetett egy ilyen oklevélre? Valószínűleg az egyik család idegen kézre jutatta a birtokait, amit a másik kifogásolt. Bánkvatai Pál 1374-ben eladta bánkvatai birtokrészeit (DL 6218.), ami bizonyára az Olgyayaknak nem tetszett. 1374-es év illeszkedik a Šedivý által meghatározott időszakba, sőt olyan panasz is előfordult ekkor, miszerint a pozsonyi káptalan hamis okleveleket állít ki (DL 25141.). Šedivý érvelése tehát jogosnak tűnik, de fura, hogy az

oklevelet — tudomásom szerint — senki se mutatta fel tiltakozásképpen az eladás ellen. — A szögletes zárójelbe tett részeket K-ból pótoltam.

9.

1289. február 14., Pozsony mellett

Domonkos pozsonyi prépost előtt Kápolnai János és Olgay Leuka testvérei között Anna asszony — János lánytestvére és Leuka özvegye — nászhozományát és hitbérét illetőleg megegyeznek.

Hártán (16×8,4 cm). Hátlapon külzet (*Memorialis pro Toma et Scez contra Iohannem super solutione duarum marcarum in Assumpcione Beate Virginis*), kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37465/1. (Olgay cs. lt.). — **Másolata:** DL 37465/2. (Uo.). — **Kiadása:** HOkt. 112–113. p. (107. sz.).

Nos, magister Dominicus, divina miseracione prepositus Posoniensis memorie commendamus, quod cum Iohannes, filius Farcasii de Capolna Tomam et Sceiz, filios Buchtus de Oya, super dote et rebus parafernalis^a sororis sue ^bdomine Anne^b, relicte Leuce, fratris predictorum Tome et Scez coram nobis traxisset in causam, et licet aliquantulum fuisset disceptatum inter partes, ad ultimum tamen mediantibus probis viris ad talem pacis unionem devenerunt, sicut partes nobis retulerunt oraculo vive vocis, quod pro dote et rebus parafernalis^a dicte domine Tomas et Scez solvent ipsi Iohanni in Assumpcione Beate Virginis proxime ventura¹ duas marcas coram capitulo Posoniensi — decem pensas pro marca computando — quibus solutis predictus Iohannes reddet ipsos Tomam et Scez per litteras discretorum virorum, videlicet capituli Posoniensis, penitus expeditos et absolutos in premissis et occasione premissorum. Hoc non pretermittendo, quod si quispiam viros memoratos impeteret racione dotis et rerum parafernalis^c predictarum coram quocumque iudice delegato vel ordinario ex proximis, consanguineis et cognatis ipsius Iohannis, extunc idem Iohannes expedire tenebitur eosdem propriis sumptibus et expensis. Addicimus eciam, quod quandam ancillam nomine Cuz, traditam cum dicta domina, non petet a Toma et Scez memoratis — cum eandem non possideant — [s]ed vendicabit^d eam a possidente ancille supra dicte et in hoc iidem^e ipsi Iohanni contradictores non existent nec rebelles. Ad hec, si ipsum terminum obmitterent in solvendo, penam dupli incurrant occasione et dilacione quibuslibet posthabitis et delegatis. Datum

apud Posonium, in die sancti Valentini martiris, anno Domini M^o CC^o LXXX^o VIII^o.

^a *A kéziratban parefarnalibus.* ^{b-b} *Sor felett.* ^c *A kéziratban parefarnalium.* ^d *Valószínűleg vindicabit helyett.* ^e *Tévesen idem.*

¹ [1289.] aug. 15.

10.

1291. január 22.

A pozsonyi káptalan előtt (a Hont-Pázmány nb.) Buken lányának és annak fiának, Farkasnak — akik (Olgyay) Péter felesége ill. fia — adományozza Hódi falut.

Átírása: Pozsonyi kápt., (1354. febr. 2. előtt). DL 37466. (Olgyay cs. lt.). Ld. 33. sz. — **Tartalmi átírása:** Az átíró oklevélről készült tart. átírás, mely egy több oklevélt tartalmazó 19. száradai másolatban található. DL 68610., 8. p. (Bartal cs. lt. 2.). — **Kiadása:** HOKlt. 125–126. p. (120. sz.), Á alapján.

Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in Domino. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod constitutis coram nobis comite Buken, filio comitis Buken ab una parte et magistro Petro, filio Andree, genero eiusdem comitis Buken pro domina uxore sua, filia comitis Buken et Farkasio, filio suo ab altera, idem comes Buken est confessus viva voce, quod ipse quandam possessionem suam Hudy vocatam apud ecclesiam sancti regis Stephani existentem iuxta Sard a parte orientali, a parte vero septemtrionali terras udvornicorum Gune, scilicet filii Chete et suorum cognatorum, et a parte orientali terram filiorum Vy de Galantha, a parte meridionali terras Iowanka, filii Leeg, a parte vero superiori eciam ab occidente terras Isaac et cognatorum suorum, sicut dicitur, adiacentem sub eisdem terminis et metis, quibus comes Buken, pater eiusdem comitis Buken dinoscitur possedis, dedisset, donasset et tradidisset predicte domine, uxori magistri Petri, filie sue et Farkasio, filio eiusdem Petri et per eos suis heredibus heredumque suorum successoribus^a perpetuo possidendam; obligando se, quod quicumque processu temporum sive filius eiusdem comitis Buken, sive cognati, aut eciam extranei prenominatam dominam et Farkasium aut ab eis descendentes racione predicte possessionis attemptaret impetere vel vexare, extunc idem comes Buken

tenebitur eos expedire cum alia possessione sua ad suam porcionem propriam pertinente. In cuius rei memoriam ad petitionem utriusque partis presentes litteras nostras concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum secundo <die> Agnetis, anno Domini M^o CC^o LX^oX^oX^o primo.

^a *Tévesen* successorum.

Megj.: J. Šedivý az oklevelet írásképe alapján hamisnak tartja, és szerinte a 14. század felében készült (Šedivý, *Schriftkultur* 74. p.). A korroboráció és datáció teljes hiánya (amely a pozsonyi káptalan okleveleire nem jellemző), továbbá az a tény, hogy az Olgyayak Hódi falura vonatkozó birtokviszonyairól ezen kívül — tudomásunk szerint — semmilyen más adattal nem bírunk, ill. hogy Hódi Andics halála után nem szerepel birtokai között (vö. 35. sz. és DL 4339.), valóban kétséget ébreszt az oklevél hitelességével kapcsolatban. Emiatt gyanúsnak tekinthető.

11.

1291. augusztus 26., [Pozsony]

III. András király az Olgyayak és Magyariak kérésére átírja és megerősíti IV. László király 1281. augusztus 30-án kelt privilégiumát és 1284. január 10-án kelt nyílt oklevelét.

Átírása (Á): 1. Pozsonyi kápt., 1360. ápr. 15. DL 37462/1. (Olgyay cs. lt.). Ld. 42. sz. 2. Pozsonyi kápt., 1772. máj. 11. Ld. M1. — **Másolat:** 1. SNA, Pozsonyi kápt. hh. lt., Protocollum 54., 485–487. p., Á2 alapján. 2. DL 37462/2. (Olgyay cs. lt.). 3. DL 68610., 5–6 p. (Bartal cs. lt. 2.). — **Említése:** Bánffy Miklós pozsonyi ispán, 1467. nov. 9. DL 37524. (Olgyay cs. lt.). — **Kiadása:** HOKt. 129–130. p. (124. sz.). — **Regesztája:** 1. Reg. Arp. II/4. 75. p. (3802. sz.). 2. UBB II. 250. p. (364. sz.).

Andreas, Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Galicie, Lodomerie, Comanie Bulgarieque rex omnibus Christi fidelibus presens scriptum inspecturis salutem in vero Salvatore. Universorum noticie tenore presencium volumus fieri manifestum, quod cum nos Deo propicio solium et gubernaculum regni nostri iure geniture adepti fuissetus et elevato vexillo amotoque^a exercitu nostro generali contra ducem Austrie, capitalem inimicum nostrum et regni nostri ad repellendam iniuriam regno nostro illatam processissetus et demum devastato regno ipsius ducis Austrie^b ordinataque ac ffirmata^b perpetua pace cum eodem duce ad civitatem nostram Psoniensem accessissetus, Farcasius et Petrus, filii

Andree, Iohannes, filius Mixe, Andreas, filius^c Endre, de Ogia, Petrus, filius Kato, Moius, filius Simon et Iohannes, filius Vros de Magiary ad nostram accedentes presenciam exhibuerunt nobis privilegium et litteras patentes domini Ladislai, regis, karissimi fratris nostri patruelis inclite recordacionis super exempcione sui et universonum cognatorum suorum confecta petentes cum instancia, ut ipsum privilegium et patentes litteras ipsius domini Ladislai, regis rata habere et nostro dignemur privilegio confirmare, cuius quidem privilegii^d tenor talis est: *Következik IV. László 1281. aug. 30-án kelt privilégiuma (ld. 5. sz.).* Ceterum eciam tenor litterarum patencium eiusdem domini Ladislai, regis, karissimi fratris nostri demum collatarum talis est: *Következik IV. László 1284. jan. 10-én kelt nyílt oklevele (ld. 6. sz.).* Nos itaque petitionibus ipsorum predictorum nobilium iustis, legitimis et modestis favorabiliter inclinati cognoscentesque petitiones ipsorum fore iustas et condignas ipsum privilegium et patentes littera[s] domini Ladislai, regis, fratris nostri patruelis non abolita, non abrasa, non cancellata, nec in aliqua sui parte viciata, rata habentes et accepta, de verbo ad verbum presentibus inseri faciendo auctoritate presencium confirmamus duplicis sigilli nostri munimine roborando. Datum per manus discreti viri magistri Teodorii, Albensis ecclesie prepositi, aule nostre vicecancellarii, dilecti et fidelis nostri, anno Domini millesimo CC^o nonagesimo primo, regni autem nostri anno II^o, septimo Kalendas Septembris.

^a *Talán* motoque helyett. ^{b-b} *Az írnok először, úgy tűnik, ordinataque affirmata-t írt, majd később, a hibáját észrevéve egy ac szót helyettesítő c-t pótolta a két ff betű fölé.* ^c *Sor felett.* ^d *Tévesen privilegi.*

Megj.: Á2 szerint eredetije hátyára íródott.

12.

1293. március 22.

A pozsonyi káptalan előtt Olgay Tamás Petresföld háromnegyedét 12 bécsi széles dénármárkáért örök jogon eladja Olgay Péternek és Farkasnak.

Másolata: DL 37569. (Olgay cs. lt.), Csenkey Imre pontatlan másolata (*Ex actis antiquis successorum familiae Sápy transcripsit Emericus Csenkey.*), rövidített és hiányos szöveg.

Anno 1293. In dominica Ramis palmarum coram capitulo Psoniensi Thoma, filio [Buhtus]¹ de Ouga ab una parte et magistro Petro, filio Andreae de eadem Ouga pro se et pro comite Farkasio, fratre suo ab alia, idem Thomas est confessus

viva voce, quod ipse terram Petresfölda vocatam, quam Sándor et filii sui, Andreas, filius Michaelis, Petrus ac Ioannes, filii [Nicolai² ...], eidem Sándor pro morte Cosme, filii Conradi, cognati sui in redemptionem possessionariorum portionum suarum {sibi} dederunt, reddiderunt perpetuo in filios filiorum, jacentem circa terram eorundem Sándor et filiorum suorum a parte superiori et ex parte inferiori juxta terram filiorum Pouse [...] a fossato terrae Gumba vocatae ad molendinum Nicolai, filii olim {de} Poche^a, apud aquam Kisgembiled vocatam in quatuor partes aequales dividendo tres partes ejusdem terrae cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis universis praefatis magistris Petro et comiti Farkasio acceptis duodecim marcis latorum denariorum Viennensium vendidissent in filios filiorum perpetuo possidendam, quartam partem ejusdem terrae solummodo sibi ipsi reservando; obligando se, quod quicumque processu temporum eosdem Petrum et Farkasium aut eorundem haeredes ratione praedictae terrae molestare attentaverit, extunc idem Thomas tenebitur eos expedire propriis laboribus et expensis. In cuius rei memoriam ad petitionem partium praesentes nostras concessimus litteras, sigilli nostri munimine roboratas. Anno Domini^b in dominica Ramis palmarum.

^a Bizonyára filii olim Pouse helyett. ^b Évszám nélkül.

¹ Ekkortájt az Olgyay családnak csak egy Tamás nevű tagja volt, akinek apját Buhtusnak hívták (vö. pl. 6. és 9. sz.) ² Ld. DL 40599.

Megj.: A szögletes zárójelbe tett részek itt azok a hiányzó részek, melyeket Csenkey vízszintes vonalakkal jelölt.

13.

1304. augusztus 29.

A pozsonyi káptalan előtt Vatai Chonch saját és testvérei nevében, valamint László — aki testvérét, Pétert is képviselte —, Kisolgyay (?) Fülöppel és társával Chenkez fia Benedek özvegyének, Floris asszony hitbére, hozományá és leánynegyede ügyében megegyeznek.

Másolata (M): DL 37570. (Olgyay cs. lt.). — **Kiadása:** RDSlov. I. 158. p. (329. sz.). — **Regesztája:** 1. AOklt. I. 315–316. p. (646. sz.). 2. CDHung. VIII/6. 185–186. p. (CLXXXII. sz.).

Universis Christi fidelibus praesentes litteras inspecturis capitulum ecclesiae Poseniensis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod constituti personaliter coram nobis Chonch, filius Pauli pro se et pro fratribus suis, scilicet Iohanne, Gregorio et Sebe de Vata, Ladislaus, filius Martini de eadem pro se et pro fratre suo, Petro ex una parte, Philippus, filius Laurentii de Kusoga et comes Farkasius de Óga, Dominicus, filius Yaps de Bud, Michael, filius Simonis, cujus mater Floris nominabantur, ex altera sunt confessi, quod licet mota fuerit materia quaestionis inter ipsos super dote et dotalitiis dominae Floris — uxoris Benedicti, filii Chenkez, quae postmodum fuit tradita Simoni supra dicto — et super quarta filiae ejusdem dominae Sydoerus vocatae et diu fuissent altercati coram domino praeposito, praelato nostro, ad ultimum tamen mediantibus probis viris in talem pacis concordiam devenissent, quod idem Chonch, Iohannes, Sebe, Gregorius, Ladislaus et Petrus supra dicti eisdem comiti Farkasio, Philippo, Dominico, Michaeli et Iohanni, filio Michaelis^a pro dote et dotalitiis supra dictis ac pro quarta solvissent quinque marcas, quarum quinque marcarum duas partes filii Pauli supra dicti et tertiam partem filii Martini persolverunt. Quam summam pecuniae idem Philippus, comes Farkasius, Dominicus, Michael plenarie <se> recepisse et habere sunt confessi et sic eosdem Chonch, Paulum, Iohannem, Gregorium, Sebe et Ladislaum et fratrem suum, Petrum supra dictos pro dote et dotalitiis ac pro quarta supra dictis reddiderunt omnino liberos et expeditos; obligantes se, quod quicumque^b processu temporum eosdem Chonch et fratres suos ac alios supra dictos ratione dotis vel quartae vellent forsitan impetere vel vexare, extunc idem comes Farkasius ac alii supra dicti tenebuntur eosdem expedire propriis laboribus et expensis. Datum in die Decollationis Sancti Iohannis Baptistae, anno Domini millesimo trecentesimo quarto.

^a Az oklevélben csak itt fordul elő. ^b Tévesen quocunq̄ue.

Megj.: Az eredetijének M szerint függőpecsétje volt.

14.

1306. augusztus 18.

A pozsonyi káptalan előtt Kanta és János a Kenderföldön található 16 holdat 10 márkáért az Abonyiak beleegyezésével eladják Olgyay Péternek.

Átírása: Pozsonyi kápt., 1359. aug. 20. DL 37467. (Olgay cs. lt.). Ld. **41.** sz. — **Tartalmi átírása (TÁ):** Bebek István országbíró, 1364. máj. 6. Á alapján. DL 5166. (Acta eccl. Poson 21-4). — **Kiadása:** RDSlov. I. 195. p. (421. sz.). — **Regesztája:** AOKlt. II. 34. p. (62. sz.).

Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod constituti personaliter coram nobis Kanta^a, filius Neeth^b tam pro se, quam pro Iohanne, filio suo, Mark pro se et pro Mour^c, patre suo ac Michaele, fratre suo ex una parte, magister Petrus de Ouga^d ex altera, iidem Kanta^a et Mark sunt confessi, quod ipsi illa sedecim iugera, que a populis ville Abani^e ad porcionem suam habuerunt circa Lapser in Kenderfeld existencia, eidem magistro Petro et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus cum omnibus utilitatibus suis vendiderunt pro decem marcis plene ab eodem receptis perpetuo iure possidenda et habenda; obligantes se, quod quicumque processu temporum eundem magistrum Petrum vel suos heredes heredumque suorum successores ratione predictorum sedecim iugerum vellet forsitan impetere vel vexare, extunc Kanta^a et Mark predicti tenebuntur eundem magistrum Petrum et suos heredes expedire propriis laboribus et expensis; presentibus Blasio, Iohanne, filio Chile, Iohanne, filio Nicolai, Bartol, filio Bezew, Iata, Muzka, Michaele, filio Benedicti, Marco, filio Farkasii, Petro, filio Mathei, Andrea, filio Pauli, Benedicto, filio Watath et Bug de Abani ac bona voluntate consencientibus et permittentibus. In cuius rei testimonium nostras concessimus litteras sigilli nostri munimine roboratas. Datum feria quinta proxima post Assumpcionem Virginis gloriose, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} sexto.

^a *TÁ-ban* Kantha. ^b *Vagy* Neech. ^c *TÁ-ban* Mowr. ^d *TÁ-ban* Ogya. ^e *TÁ-ban* Abany.

15.

1308. május 25.

A pozsonyi káptalan előtt Olgay Péter és Farkas, valamint e Péter fiai, Fakó és Andics bánkvatai birtokrészeitket Simonfölde és Szokfölde felével szolgáljuknak, Kis Péternek adományozzák rokonaik és szomszédiak beleegyezésével.

Alul chirographált (ABC) hártán (32×11,7+4,6 cm). Piros zsinóron sérült függőpecsét. Hátlapon későbbi kézzel tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 1721. (Acta eccl. Poson 14-2). — **Átírása:** Pozsonyi kápt., 1359. máj. 6. DL 37571/1. (Olgay cs. lt.), szinte olvashatatlan. Ld.

38. sz. — **Tartalmi átirása (TÁ):** Bebek István országbíró, 1364. máj. 6. DL 5299. (Acta eccl. Posoniensis 14-6). — **Másolata:** DL 37571/2. (Olgay cs. lt.), Á alapján hiányosan. — **Kiadása:** AO I. 150–151. p. (139. sz.). — **Regesztája:** 1. AOkt. II. 163–164. p. (367. sz.). 2. RDSlov. I. 256–257. p. (562. sz.). 3. *Ortway*, Pozsony III. 298. p., K nyomán.

[U]niversis^a Christi fidelibus presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in salutis Largitore. Ad universorum noticiam tam presencium, quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod magister Petrus et Farkasius^b, filii Andree de Ogya unacum Fukone^c et Andich^d, filii eiusdem Petri ab una, item Petrus, filius Tyburci^e Parvus^f nuncupatus^g, serviens ipsorum parte ab altera, coram nobis personaliter constituti iidem magister Patrus et Farkasius, Fuko^h et Andich^d memorati confessi sunt oraculo vive vocis, quod quia idem Petrus, filius Tyburci^e, serviens ipsorum ipsis fideliter et laudabiliter — tam per effusionem sui sanguinis, quam eciam per aliud servicium honorificum — a tempore iuventutisⁱ sue servivisset per serviciumque eius non dampnum, sed semper honorem et utilitatem perceperissent, quandam possessionariam porcionem ipsorum hereditariam, videlicet totalem porcionem eorum in possessione Bankuatha^j existentem unacum locis sessionalibus, terris arabilibus cultis et incultis, fenetis, pascuis pecorum et generaliter cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis cum quibusdam duabus particulis, videlicet cum recta dimidietate terre Symonfelde nominate a parte possessionis nobilium de Tonkuatha^k et Beluatha^l — cuius mete incipiunt iuxta metas nobilium de villa Chenkez et transeunt^m penes possessiones nobilium de Tonkuatha^k et Beluatha^l predictorum et tenduntⁿ usque metas ville Leg^o — similiter cum recta dimidietate terre Zokfelde^p nominate a parte possessionis nobilium de villa Zaz — cuius mete incipiunt iuxta metas prefate possessionis Banuatha^j et transitⁿ penes possessionem nobilium predictorum de villa Zaz^q, tendit usque metas ville Leg^o memorate — similiter cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis earundem universis prelibato Petro, filio Tyburcii, servienti ipsorum et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus cum permissione et consensu omnium generacionum et proximorum suorum coram nobis personaliter astancium — videlicet Andree dicti Chuna, Nicolai dicti Thumb, Endre, filiorum Endre, Lamperti et Alberti, filiorum Budrug^r, Thome, filii Buhtus nobilium de Ogya predicta — item de consensu et bona voluntate omnium vicinorum et commetaneorum eiusdem possessionis — videlicet Hermani, Andree et Thome, filiorum Balka de eadem Banuata^j, Gregorii, filii^s Pauli, Lachk, filii Martini, Nicolai et Pauli, filiorum Sebe, Iacobi, Andree et Laurencii, filiorum Iohannis et Heem nobilium de villa Chenkez ac Petri, filii Georgii de Kysuatha^j et Iohannis Nigri de Beluatha^l — similiter coram nobis personaliter

astancium dedissent, donassent et tradidissent iure perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas pariter et habendas, ymo dederunt et donaverunt coram nobis. Obligarunt se nihilominus iidem magister Petrus cum filiis suis memoratis et Farkasius, quod quicumque successu temporum ipsum Petrum vel suos heredes heredumque suorum successores ratione predictarum possessionarium porcionum vellet forsitan molestare, extunc ipsi et sui heredes eundem Petrum suosque successores tenebuntur expedire ab omnibus et defensare propriis eorum laboribus et expensis. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes litteras nostras cum alfabeto per medium intercisas pendentis sigilli nostri autentici munimine concessimus roboratas. Datum sabbato proximo post festum Ascensionis Domini anno eiusdem M^o CCC^o octavo.

^a Egy sor mélységűre tervezve. ^b *TÁ-ban* Farcasius. ^c *TÁ-ban* Fakone. ^d *TÁ-ban* Andych. ^e *TÁ-ban* Tyburcii. ^f *TÁ-ban* Kys. ^g *Tévesen* noncupatus. ^h *TÁ-ban* Fakow. ⁱ *Tévesen* iventutis. ^j *TÁ-ban* Bankwatha. ^k *TÁ-ban* Tonkwatha. ^l *TÁ-ban* Belwatha. ^m *Tévesen* transit. ⁿ *Tévesen* tendit. ^o *TÁ-ban* Leegh. ^p *TÁ-ban* Zokfeulde. ^q *TÁ-ban* Zaaz. ^r *TÁ-ban* Bodrugh. ^s *Tévesen* fili. ^t *TÁ-ban* Kyswatha.

16.

1309. szeptember 6.

A pozsonyi káptalan előtt Olgay Chuna András — a beszélő kort még el nem érő fia, Pál nevében is — és Miklós — akik testvérüket, Endrét is képviselték — Olgay Lamperttel egy szolgáról, Kusue Miklósról, valamint bánkvatai és magyari birtokaikról a leírt módon intézkednek.

Átirása: Pozsonyi kápt., 1360. máj. 1. DL 37572/1. (Olgay cs. lt.). Ld. 45. sz. — **Másolata:** DL 37572/2. (Uo.), hiányos (a már nehezen olvasható Á-ról készült). — **Kiadása (K):** AO I. 179–180. p. (166. sz.), hibákkal. — **Regesztája (R):** 1. AOkt. II. 324–325. p. (737. sz.). 2. RDSlov. I. 303–304. p. (687. sz.). 3. *Ortvay*, Pozsony III. 299. p., K nyomán.

Un[iv]ersis Christi fidelibus [presente]s [li]tteras inspecturis capi[tulum] ecclesie Posoniensis salutem in Domino sempitern[am]. Ad [univ]ersorum noticiam tenore p[re]sencium volumus pervenire, [quod] constituti personaliter coram [no]bis An[dreas] Chuna et Nicolaus, frater eius, filii Endre de Ogya pro se et pro Endre, fratre ipsorum [ac] P[aulus], [filius] eiusdem Andree — qui nondum habuit etatem loquendi, [sed] pater eius respon[debat] pro eodem — ex una parte, Lampertus, filiu[s] B[odrug] similiter [de] Ogya [ex] alt[er]a, [ii]dem Andreas et Nicolaus [sunt]

confessi [viva voce, quod ipsi] quendam servum [e]orum [here]dita[r]ium nomine Nico[laum] Kusue, filium [Du]oka, qui [presenci]al[iter] aderat et se servum [ipsorum] asserabat, [ei]dem La[m]perto [in qua]dam possessione Bankvatha [vocata] ipsum Lamper[tum de] iure attingente^a, scilicet fundum [curie ... iugera] terrarum arabilium cum omnibus utilitatibus [suis et pertinentiis] vendidissent [et tradidissent. Quam possessionem B]ankvatha vocatam dictus Lam[pertus ... et ...] cognatorum suorum [Nicolai, Michaelis] et Ladislai, filiorum [Alberti¹ ... domine ..., matris ipsorum], dicto Andree Chuna a[ssignavit]it [perpetuo] iure p[ossi]dendam [ta]li [modo], quod sepe [dictus Lampertus] pro [por]cione dictorum [filiorum suorum] in eadem possessione Bankva[th]a vocata totam [porcionem suam] in villa Magyar ipsum Lampertum atting[entem] Nicolao et fratribus suis supra dictis] in concambium sepe dicte possessio[nis] Bankvatha as[signavit] in] perpetu[um] possidendam. Quam ordinacionem tam A[ndreas Ch]una et Nicolaus, [quam Lampertus s]uperi[us] nominati ex bona volunta[te, consilio] et favore [cognatorum ipsorum], videlicet comitis Farcasii, filii Andree, Far[casii] et And[ich, fil]iorum Petri, fratris [eiusdem comitis] Fa[rcasii] ac Nicolai [et fratrum suorum] pred[ictorum], qui [prese]ncialiter [a]d[erant, o]rdinaverunt. [Pretere]a [se]pe dictus [Lamper]tus [Nicolau]m superius [nominatum ... in presen]cia proborum virorum [...]actorum perpetue tradidit [li]ber[tati ...], ubicumque vel apud quemcumque residendi, serviendi [et commorandi voluerit, liberam habe]at facultatem; obligando se iidem Andreas [et Nicolaus, quod quicumque] processu temporum eundem [Lampertum] vel suos [successores ... forsitan ve]l lent molestare, extunc iidem [et eorum successores tenebuntur] expedire propriis [labor]ibus et expensis. [In cuius rei memoriam presentes conce]ssimus litteras [si]gilli nostri m[unimine] rob[oratas]. D[atam] sabbato [proximo ante f]estum Nativitatis [Bea]te Virginis glo[riose], anno [Domini] millesimo [CCC^o] nono.

^a *Tévesen* attingentem.

¹ *Vö. pl. 18. sz.*

Megj.: Az oklevél a 19. században még jobb állapotban lehetett, ugyanis első kiadásában (K) sok olyan szót találunk, amelyek ma már olvashatatlanok. A gond csak az, hogy sok hibát tartalmaz (ezeket R2 már javította), ezért nagyon kritikusan kellett eljárnunk.

17.

1313. április 22.

A pozsonyi káptalan előtt Magyar Péter az összes magyar birtokainak harmad részét mostohatestvérének, Mátyásnak adományozza rokonai beleegyezésével.

Átírása: Pozsonyi kápt., 1513. nov. 4. < Ua., 1517. máj. 15. DL 37468. (Olgyay cs. lt.). —

Kiadása: RDSlov. I. 466. p. (1092. sz.). — **Regesztája:** AOklt. III. 218. p. (485. sz.).

Universis Cristi fidelibus presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in salutis Largitore. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod constitutus personaliter coram nobis Petrus, filius Iacobi de villa Magyar, sicut dixit, ab una parte, Mathias vero, frater eiusdem ab un[a] m]atre, patre vero ex alio natus ab altera, idem Petrus est confessus oraculo vive vocis, quod ipse propter prerogativam dileccionem eiusdem Mathie, fratris sui terciam partem omnium possessionum suarum^a inter terras eiusdem ville Magar existe[nc]ium, sicut dixit, cum omnibus utilitatibus et pertinenciis suis cum permissione filiorum suorum et bona voluntate eorundem, videlicet Stephani et Nicolai ac cognatorum suorum, scilicet Nicolai, filii Berke¹ et Nicolai, filii Michaelis presencium^b et Gregorii, filii eiusdem Nicolai, prout dixit, dedisset, donasset et tradidisset iure perpetuo irrevocabiliter in filios filiorum possidendam, habendam et tenendam huiusmodi obligatione nichilominus interposita, quod si aliquis de filiis suis, aut eorum successores, [s]ive cognati eorundem ratione ipsius^c tercie partis^c supra dicte possessionis eundem Mathiam aut suos heredes heredumque suorum successores vellent forsitan molestare, extunc ante litis ingressum quindecim marcas eidem Mathi[e] et suis successoribus dare et solvere tenerentur. In cuius rei testimonium presentes concessimus litteras [si]gilli nostri munimine roboratas. Datum dominica pro[xim]a [ante] festum Beati Georgii martiris, anno Domini M^o CCC^o XIII^o.

^a *Tévesen* suorum. ^b *Tévesen* presentibus. ^{c-c} *Tévesen* tercia parte.

¹ *Talán* Benke helyett, vö. DL 40599.

*

DL 37469. alatt egy újkori másolatban fennmaradt, tévesen 1318. febr. 24-re datált oklevelet találunk. Erre egyrészt a korhűtlen tartalmából következtethetünk, másrészt abból, hogy az oklevélnek fennma-

radt az eredetije is (ld. 37. sz.), melyből egyértelműen kiviláglik, hogy a pontos keltezés 1358. szept. 23. A hibás másolatról két helyen jelent meg regesztája — AOkt. V. 111. p. (268. sz.) és RDSlov. II. 185. p. (383. sz.) — de egyik sem figyelmeztet a tévedésre.

18.

1322. április 2.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay Endre fiai szükségből 48 bécsi széles dénármárkáért eladják Tyburcus fia Kis Péternek bányavatai birtokrészeit rokonaik és a birtokrész szomszédjainak beleegyezésével.

Átírása: 1. Pozsonyi kápt., 1359. máj. 6. DL 37470/1. (Olgyay cs. lt.), szinte olvashatatlan. Ld. 39. sz. 2. Pozsonyi kápt., 1772. máj. 11. Ld. M1. — **Másolata (M):** 1. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt., Protocollum 54., 488–490. p., Á2 alapján. 2. Udvardy Szundy Mihály hiteles másolata, 1779. jún. 8. DL 37470/2. (Olgyay cs. lt.). Bár nem említi, de egyértelműen Á2 (vagy M1) alapján készült. — **Regesztája:** 1. AOkt. VI. 190. p. (510. sz.). 2. RDSlov. II. 342–343. p. (776. sz.).

Universis Christi [fidelibus presentes] litteras inspecturis capitulum ecclesie [Pozsoniensis] salutem in salutis [Largitore]. Ad universorum noticiam tam pre[sencium], quam futurorum [harum serie] volumus per[venire, quod cons]tituti coram nobis [perso]naliter A[ndreas dictus] Chuna^a unacum Paulo^b, filio suo et [Andreas¹ similiter cum Iohanne], filio suo ac Nicolaus dictus Thumb^c, filii [Andree¹] de Ogya ab una parte [ac Petrus, filius] Tyburci [Parvus] nuncupat[us] ab altera, iidem Andreas et Endre^d ac filii eorum memorati et Nico[laus] dictus [Thu]mb^c [sunt con]fessi [oraculo vive vocis], quod ipsi nece[ss]itate [com]puls[i] [tot]alem porcionem eorum^e possessionariam, [quam] in possessione Bankuatha^f nuncupata^g habere dignoscuntur, cum totali porcione Lamperti, [que ei]dem Andree titulo empconis perpetuata [exstitisset]^h — que quidem porciones faciunt dimidietatem totalis ipsius possessionis Bankuatha^f — cum areis seu locis [essionalibus], a[gris, aquis, fenetis, pascuis pecorum] ac certis utilitatibus et pertinen[ciis suis u]nivers[is]ⁱ ad [ean]dem dimi[di]etatem possessionarie porcioni spectatibus^k cum quibusdam du[abus] par[ticulis, videlicet cum vera] dimi[di]etate terre Symon[fe]lde^l nominate [a parte possessionis Pod, filii Georgii] de Kysuatha^m — cuius mete incipiunt iux[ta] meta[s] nobilium de vil[la] [Chenkez et transeunt]ⁿ penes eandem [possessionem me]morati [Petri, filii Georgii ante dicti, usque] metas ville Leg^o — et simil[iter] cum [vera]^p

dimidietate terre Zokföld nominate a par]te possessionis prenominati Petri, [filii Ge]orgii — [cuius mete incipiunt iuxta metas prefate possessionis Bankuath]a^f et transeunt^g pe[nes ean]dem [possessionem sepe fati Petri, filii Georgii ten]dunt^g usque metas [predicte ville] Leg^g — [simulcum omnibus suis uti]litat[ibus et] pertinenciis earundem [u]niversis prelipato^h Petro, fil[io] Tyb[ur et per eum] suis [heredibus heredumque suorum successoribus pro 48 marcis latorum denariorum Vienensium] — marcam quamlibet cum singulis decem pennis computando — [coram nobis ab eodem plene levatis et rehabi]tis cum permi[ss]ione^a [et consensu o]mnium [generacionum et proximorum] suorum coram [nobis] personaliter asstancium — videlicet magistrorum Fu[konis^v et Andich, filiorum P]etri, Nicolai, Michaelis et Ladislai, filiorum [Alberti, Nicolai, filii Thome n]obilium de Og[ya — item de consensu et bona voluntate omnium vicinorum [et com]-metaneorum [eiusdem] possessionis — videlicet Hermani^w, Andree, Th[o]me, filiorum [Balka] et Stephani, filii eiusdem Andree, filii Balka^x, Pauli, Iohannis, Petri et Michaelis, [filiorum di]cti [Germ]jani de prefata Bankuatha^y, Iacobi, Andree et La[urencii, filiorum Iohannis], Gregorii, filii Pauli, Dominici et Pauli, filiorum eiusdem Gregorii, Nicolai e[t P]auli, [filiorum] Sebe^z, ^{aa}Nicolai, Thome, Iohannis et Simonis, fi[lia]rum Heem^{aa}, Lakch^{bb}, filii Martini nobilium de villa Chenkez^{cc} ac sepe nominati Petri, filii Georgii de Kysuatha^{dd}, Geurke^{ee}, filii Petri de Beluatha^{ff} — similiter coram nobis personaliter asstancium^{gg} libere [ven]-didissent et tradidissent, immo vendid[erunt], dederunt et tradiderunt coram nobis i[ure] perpetuo et irrevocabiliter possidend[as], tenendas pariter et habendas; [obligando se], quod quicumque successu temporum [eundem Petrum] aut suos heredes heredumque suorum successores racione predictarum^{hh} [possessio]narium porcionum pro quacumque ca[usa de modo et] racione dotis seu rerum [par]afernalium et quarte puellaris v[ellent] forsitan molestare, extunc iidemⁱⁱ [An]dreas et Paulus, filius suus, ac Endre et Iohannes, filius suus, ac Nicolaus dictus T[humb]i^{jj} cum suis heredibus heredumque suorum [su]ccessoribus tenebuntur^{kk} expedire propriis eorum laboribus et expensis. In cuius rei memori- am perpetuamque firmitatem presentes litteras nostras cum alphabeto per medium intercisas pendentis sigilli nostri autentici munimine concessimus roboratas. Datum feria sexta proxima ante dominicam Ramis palma[rum], anno Domini M^o CCC^o vigesimo secundo.

^a *MI-ben Csuna.* ^b *MI-ben hibásan Thoma.* ^c *MI-ben hibásan Clemens.* ^d *MI-ben hibásan filii Andree.*

^e *MI-ben eorundem.* ^f *MI-ben Bankwata.* ^g *Tévesen noncupata, MI-ben hiányzik.* ^h *MI-ben hibásan Andre.* ⁱ *Tévesen extitissent.* ^j *MI-ben hibásan unacum.* ^k *Tévesen exspectantibus.* ^l *MI-ben hibásan Aponföldre.* ^m *MI-ben Kis Watha.* ⁿ *Tévesen insula.* ^o *MI-ben Légh.* ^p *Tévesen meta.* ^q *Tévesen transit.*

^r *Tévesen tendit.* ^s *M1-ben Legh.* ^t *M1-ben helyesen prelibato.* ^u *M1-ben hibásan promissione.* ^v *M1-ben Fokonis.* ^w *M1-ben Germani.* ^x *M1-ben Bolko.* ^y *M1-ben Bankvatta.* ^z *M1-ben Debe.* ^{aa–aa} *M1-ben hibásan Nicolai, Thome filiorum et Simonis filiorum Licerni.* ^{bb} *M1-ben hibásan Ladislai.* ^{cc} *M1-ben Chenkes.* ^{dd} *M1-ben Kiswata.* ^{ee} *M1-ben Gurke.* ^{ff} *M1-ben Belwata.* ^{gg} *M1-ben astantium.* ^{hh} *M1-ben előtte et pretextu is.* ⁱⁱ *M1-ben idem.* ^{jj} *M1-ben hibásan Thomas.* ^{kk} *M1-ben előtte sine altercatione is.*

¹ *Helyesen Endre, ld. alább.* ² *Ld. 16. sz.*

Megj.: Az oklevél olvashatatlan részeit M1-ből pótoltam, de előtte annak szövegét alapos kritikának vettem alá, ugyanis egyértelműen több pontatlanságot is tartalmaz. Csak a hibákat és az eltérő névalakokat lábjegyzeteltem. — Eredetije M1 szerint hártýára íródott.

19.

1339. augusztus 6.

A pozsonyi káptalan tudatja, hogy előtte egyrésztől Márton dömösi prépost, másrésztől [Olgyay] János és Péter fia Beke — aki urát, Olgyay Chuna Andrászt képviselte — a köztük zajló perek ügyében megegyeztek.

Hártýán (24,6×10,2 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma; levéltári jegyzetek. DL 37471. (Olgyay cs. lt.). — **Regesztája:** AOKlt. XXIII. 223–224. p. (470. sz.).

Capitulum ecclesie Poseniensis significamus, quibus expedit, universis, quod honorabili viro domino Martino, Demesiensis ecclesie preposito, fratre nostro ab una, ab altera vero Iohanne, filio^a Endere et Beke, filio^a Petri, filii Buryu personaliter in nostri presencia^b constitutis propositum unaminiter et concorditer per eosdem extitit et relatum, quod ipsi omnes causas hactenus in forma litigii inter ipsum dominum Martinum, prepositum ab una et ipsum Iohannem, filium Endere ac comitem Andream dictum Chuna de Ougya ab altera ventilatas^c, que fuerant per ipsum dominum Martinum, prepositum attemptate, has inquam universas silencio perpetuo sopientes sedavissent, ita tamen, quod idem Iohannes, filius Endere pro se, ipse vero Beke, filius Petri pro dicto comite Andrea, domino suo semet ipsum onerando et obligando assumpserunt et permiserunt, quod ipsi Iohannes, filius Endere et dictus comes Andreas in festo Nativitatis Beate Marie nunc venturo proxime¹ eidem domino Martino, preposito triginta pensas latorum denariorum Wyennensium, quas eisdem mutui titulo concessaret idem dominus prepositus, dabunt pariter et persolvent. Quas si tunc non solverent Iohannes et

Andreas prenotati eidem domino preposito, extunc iidem Iohannes et Andreas contra eundem dominum prepositum penam triginta marcarum eidem domino preposito debendarum incurrent eo facto absque tamen iudicis porcione. Cuius quidem compositionis seriem, si dictus comes Andreas propter exnunc sui absenciam et litterarum procuratoriarum carenciam, quibus mediantibus dictus Beke pro ipso domino suo coram nobis comparere^d debebat, irritare in parte aut in toto niteretur et vellet, ipse Beke dictam penam solutionis per ipsum comitem Andream faciendo sponte in se sustulit et assumpsit. Datum feria sexta proxima post octavas festi Beati Iacobi apostoli, anno Domini M^o CCC^o XXX^{mo} nono.

^a Filios-ról javítva. ^b Utána com ab altera kihúzza. ^c Tévesen ventilari. ^d Tévesen comparuisse.

¹ [1339.] szept. 8.

20.

1344. november 15.

A pozsonyi káptalan tudatja, hogy kiküldte Tamás kanonokot a fekvőbeteg Ilo-na nemes asszonyhoz végrendeletének meghallgatása végett, aki mostani férjére, [Olgay] Chuna Pálra hagyta — Pál birtokaiból őt megillető — hitbéréit.

Hártyán (17,7×7,8 cm). Hátlapon kerek pecsét töredékei, levéltári jegyzetek. DL 37472. (Olgay cs. lt.). — **Kiadása:** AO IV. 465–466. p. (280. sz.), kihagyásokkal és téves dátummal (1344. nov. 5.). — **Regesztája:** 1. AOkt. XXVIII. 427–428. p. (756. sz.). 2. *Ortvay*, Pozsony III. 238. és 314. p., K alapján a téves dátummal.

Capitulum ecclesie Posoniensis significamus, quibus expedit, universis, quod cum nos ad instantem petitionem nobilis domine, domine Helene, relicte magistri Buda vel Petri de Szala in lecto egritudinis decumbentis pro audienda sua dispositione testamentaria discretum virum dominum Thomam, socium et concanonicum nostrum, virum idoneum in testimonium missemus, idem socius noster ad nos reversus retulit nobis, quod memorata domina Helena — mente sospiti^a — languida coram eo et aliis probis viris presentibus in sue ultime voluntatis eulogio inter alia sua disposita vel testata dotem suam, que ex porcionibus possessionariis Pauli dicti Chuna, moderni nunc mariti sui eam de iure contingit et contingere posset, eidem Paulo, marito et domino suo simpliciter, pure, penitus relaxando

dimisisset. Datum feria secunda proxima post octavas festi Omnium Sanctorum, anno Domini M^o CCC^o XL^{mo} quarto.

^a *Tévesen* sospita.

21.

1345. február 6.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay Fakó saját és elődei lelke üdvéért szolgálait, Suthma fia Pált és annak fiait, Mihályt és Miklóst feleségeikkel és mindkét nemű gyermekeikkel együtt felszabadítja.

Átírása: I. Lajos, 1345. okt. 18. DL 37473. (Olgyay cs. lt.). L.d. 26. sz. — **Regesztája:** AOkt. XXIX. 94. p. (92. sz.).

Universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in vero salutis Largitore. Dum clemencia liberalis dominantis plus liberam quam coactam servitutem expetit famulantis, eundem ad fidem inducit firmiorem et ad obsequia efficit continua graciorem. Sane vir nobilis et honestus magister Fakou, filius Petri de Ougia in Chollokuz tum per successionem hereditariam quosdam homines nexibus servitutis irretitos habita divisione equivalente cum magistro Andich, fratre suo hominibus in eisdem sibi cessos et devolutos habere nosceretur, considerans^a se, quamquam quid modicum temporali sue utilitati, per tales tamen anime sue posse proficere nil saluti, Paulum, filium Suthma, Michaelum et Nicolaum, filios eiusdem Pauli simulcum uxoribus et pueris suis utriusque sexus genitis et gignendis pretextu Dei misericordis — qui voluntarium mage recepit sacrificium quam coactum^b — et sue ac suorum predecessorum redimi^c salutaris animarum {sue} nodis servitutis liberaliter penitus religatis, coram nobis astans propria in persona manumittens perpetue donavit libertati. In cuius manumissionis testimonium presentes appensione nostri sigilli consignatas prenominatis manumissis ad petitionis instanciam eiusdem magistri Fakonis duximus concedendas. Datum in dominica Esto mihi, anno dominice nativitatis M^o CCC^{mo} XL^{mo} quinto.

^a Consideratis-ról javitva. ^b *Tévesen* coactam. ^c *Valószínűleg* remedii helyett.

22.

(1345. augusztus 1. előtt)

Pál országbíró megparancsolja, hogy Ogya-i Chuna (dictus) Pál negyedmagával tegye le az esküt a pozsonyi káptalan előtt arról, hogy Kyrth-i Miklós fia András [1344.] november 16-án Challoukuz-ben nem engedte át neki két lovát zablákkal és nyergekkel együtt.

Említése: 1. Pozsonyi káptalan, 1345. aug. 1. Ld. 23. sz. 2. Pál országbíró, 1345. aug. 27. Ld. 24. sz.

23.

1345. augusztus 1.

A pozsonyi káptalan jelenti, hogy [Olgyay] Chuna Pál Kürti András ellen Pál országbíró parancslevelének megfelelően negyedmagával letette előtte az esküt.

Papíron (19,8×7,4 cm). Hátlapon külzet (*Super deposito iuramento per Paulum dictum Chuna in octavis festo Beati Iacobi memorialis.*), kerek zárópecsét töredékei, levéltári jegyzetek. DL 37474. (Olgyay cs. lt.). — **Tartalmi átirása:** Pál országbíró, 1345. aug. 27. DL 37475. (Olgyay cs. lt.). Ld. 24. sz. — **Regesztája:** AOklt. XXIX. 287. p. (467. sz.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis damus pro memoria, quod Paulus dictus Chuna feria secunda, in octavis festi Beati Iacobi apostoli¹ contra Andream, filium Nicolai de Kyrth super eo, quod idem Andreas duos equos suos cum frenis et sellis feria tertia proxima post festum Beati Martini confessoris proxime preterita² ad equitandum in Challoukuz non concesserit, iuxta formam iudicii et seriem litterarum magnifici viri comitis Pauli, iudicis curie³ met quartus nobilibus sibi similibus coram nobis suum, ut debuit, deposuit iuramentum. Datum eadem die octavarum festi Beati Iacobi apostoli, anno Domini M^o CCC^{mo} XL^{mo} quinto.

¹ [1345.] aug. 1. ² [1344.] nov. 16. ³ Ld. 22. sz.

24.

1345. augusztus 27., Visegrád

Pál országbíró jelenti, hogy (Olgyay) Chuna Pál bemutatta neki a pozsonyi káptalan 1345. [augusztus 1-jén] kelt oklevelét.

Hártján (26×7,7 cm). Hátlapon külzet (*Pro Paulo dicto Chuna contra Andream, filium Nicolai de Kyrth in facto cuiusdam iuramenti memorialis*), doborpajzs alakú zárópecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37475. (Olgyay cs. lt.). — **Regesztája:** AOKlt. XXIX. 301. p. (493. sz.).

Nos, comes Paulus, iudex curie domini Lodovici, Dei gracia regis Hungarie damus pro memoria, quod cum nos in octavis festi Beati Stephani regis¹ in sede nostra iudiciaria pro faciendo causantibus iudicio sedissemus, Paulus dictus Chuna ad nostram personaliter accedens presenciam quasdam litteras capituli ecclesie Posoniensis anno in presenti confectas,² nobis demonstravit, in quibus evidenter conspeximus contineri, quod idem Paulus dictus Chuna feria secunda, in octavis festi Beati Iacobi apostoli proxime nunc preteritis³ contra Andream, filium Nicolai de Kyrth super eo, quod idem Andreas duos equos suos cum frenis et sellis feria tertia proxima post festum Beati Martini confessoris proxime preterita⁴ ad equitandum in Chollokuz non concessit, iuxta formam iudicii et seriem litterarum nostrarum⁵ met quartus nobilibus sibi similibus coram ipso capitulo Posoniensi suum, ut debuisset, deposuisset iuramentum; petens nos idem Paulus dictus Chuna, ut super deposicione ipsius iuramenti iuxta seriem dictarum litterarum capituli ecclesie Posoniensis presentes nostras concederemus, quas nos concessimus eidem communi iusticia suadente. Datum in Vyssegrad, in octavis festi Beati Stephani regis prenotati, anno Domini M^o CCC^o XL^{mo} quinto.

¹ [1345.] aug. 27. ² Ld. 23. sz. ³ [1345.] aug. 1. ⁴ [1344.] nov. 16. ⁵ Ld. 22. sz.

25.

(1345. október 6. előtt)

Pál országbíró megparancsolja, hogy Tarnuk-i Chuna (dictus) Pál [1345.] október 6-án a győri káptalan előtt hetedmagával tegye le az esküt Zelench-i Zala fiaí Ádám és János ellen arról, hogy nem vett magához megőrzésre 14 dénármárkát — amennyiért valakik egy bizonyos birtokrészt zálogosítottak el Ádámnak és

Jánosnak, majd 4 éve, 1341. november 6-án, Zala halála után kiváltották — és a káptalan oklevelét november 8-ra hozza vissza.

Említése: Pál országbíró, 1345. nov. 15. Ld. 28. sz.

26.

1345. október 18., Visegrád

I. Lajos király Pál fia Miklós kérésére átírja és megerősíti a pozsonyi káptalan 1345. február 6-án kelt szolgafelszabadító privilégiumát.

Foltos hártján (30,1×10,8 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, ugyanazzal a kézzel: *relacio Pauli Ugol*, levéltári jegyzetek. DL 37473. (Olgyay cs. lt.). — **Regesztája:** AOKlt. XXIX. 404. p. (732. sz.).

Nos, Lodovicus, Dei gracia rex Hungarie memorie commendamus per presentes, quod Nicolaus, filius Pauli, filii Suthma sua et eiusdem Pauli, patris sui ac Michaelis, fratris sui in personis ad nostre serenitatis accedens presenciam exhibuit nobis quoddam privilegium capituli Poseniensis manumissionale tenoris infra scripti, petens nostram excellenciam, ut id privilegium de verbo ad verbum presentibus transcribi ac eisdem confirmari facere dignaremur, cuius tenor talis est: *Következik a pozsonyi káptalan 1345. febr. 6-án kelt oklevele (ld. 21. sz.).* Nos itaque petitionibus eorundem inclinati pretactatum privilegium dicti capituli Poseniensis manumissionale de verbo ad verbum ipsis transcribi fecimus et confirmari presencium per tenorem. Datum in Wyssegrad, in festo Beati Luce evangeliste, anno Domini M^o CCC^{mo} XL^{mo} quinto.

27.

(1345. november 15. előtt)

A győri káptalan előtt Tarnuk-i Chuna (dictus) Pál hetedmagával letette az esküt Zelench-i Zala fiai Ádám és János ellen Pál országbíró oklevelének megfelelően.

Említése: Pál országbíró, 1345. nov. 15. Ld. 28. sz.

Megj.: Chuna Pálnak okt. 6-án kellett letennie az esküt, de nem lehetünk biztosak abban, hogy ez valóban ekkor történt, ugyanis Pál országbíró előtt is egy hetes késéssel (nov. 8. helyett nov. 15-én) jelent meg. Emiatt a káptalan oklevélének keltét inkább 1345. nov. 15. előttem tettem, mintsem okt. 6-ra.

28.

1345. november 15., Visegrád

Pál országbíró egyrészről Tárnoki Chuna Pál, másrészről Szelincsi Ádám és János között zajló perben ítéletet hoz.

Hártján (29,9×8,9 cm). Hátlapon kültet (*Pro Paulo dicto Chuna de Tarnuk contra Adam et Iohannem, filios Zala de Zelench super deposito iuramento expeditori[a]*.) doborpajzs alakú zárópecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37476. (Olgyay cs. lt.). — **Kiadása:** AO IV. 549. p. (328. sz.), kihagyásokkal. — **Regesztája:** AOkl. XXIX. 444. p. (815. sz.).

Nos, comes Paulus, iudex curie domini Lodovici, Dei gracia regis Hungarie damus pro memoria, quod cum iuxta continenciam priorum litterarum nostrarum modum et formam iudicii nostri significancium¹ Paulus dictus Chuna de Tarnuk septimo se nobilibus sibi similibus in eo, quod quatuor decim marcas — super quibus quedam particula possessionaria Adam et Iohanni, filiis Zala de Zelench per quosdam impignorata et demum mortuo patre eorundem Adam et Iohannis feria tertia proxima ante festum Beati Martini confessoris, cuius nunc quarta proxime preterisset revolutio annualis,² ab eisdem Adam et Iohanne per impignorores redempta extitisset — ad se ratione proximitatis ad servandum non receperit³ et ex eo in recepcione ipsarum quatuor decim marcarum innocens sit penitus et immunis, contra eosdem Adam et Iohannem in octavis festi Beati Michaelis archangeli nunc proxime preteritis³ coram capitulo ecclesie Iauryensis sacramentum prestare seriemque eiusdem iuramenti ad octavas festi Omnium Sanctorum⁴ predictae partes in litteris ipsius capituli ecclesie Iauryensis reportare debuissent. Tandem ipsis octavis festivitatis Omnium Sanctorum adherentibus prefatus Paulus dictus Chuna ipsis Adam et Iohanne non venientibus nec mittentibus ad nostram personaliter accedens presenciam litteras iam dicti capituli Iauryensis nobis presentavit,⁵ in quibus ipsum iuramentum per predictum Paulum dictum Chuna cum suis coniuratoribus evidenter depositum contra ipsos Adam et Iohannem repperimus extitisse. Unde nos eundem Paulum dictum Chuna contra ipsos Adam et Iohannem super premissis et singulis premissorum auctoritate nostra iudiciaria

testimonio presencium reddidimus expeditum et per omnia absolutum. Datum in Wysegrad, octavo die octavarum festivitatis Omnium Sanctorum predictarum, anno Domini M^o CCC^o XL^o quinto.

^a *Tévesen* receperiter.

¹ Ld. 25. sz. ² 1341. nov. 6. ³ [1345.] okt. 6. ⁴ [1345.] nov. 8. ⁵ Ld. 27. sz.

29.

1346. június 3.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay Thum Miklós özvegye, Margit és lánya, Klára eltiltják Olgyay Chuna Pált és Jánost tárnoki birtokrészeik eladásától, zálogosításától és örökítésétől, ugyanis igényt tartanak rájuk.

Hártyán (25,5×6 cm). Hátlapon külzet (*Pro dominabus Margaretha, relicta et Clara, filia Nicolai dicti Thum de Ougya contra Paulum dictum Chuna et Iohannem, filium Endere de eadem super intra contentis prohibitoria*), kerek zárópecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37477. (Olgyay cs. lt.). — **Regesztája:** AOkl. XXX. 263. p. (426. sz.), hibás dátummal (1346. jún. 4.).

Capitulum ecclesie Posoniensis damus pro memoria, quod domina Margaretha, relicta Nicolai Thum et Clara, filia eiusdem Nicolai dicti Thum de Ougya personaliter coram nobis constitute Paulum dictum Chuna et Iohannem, filium Endereus de eadem, qui eciam presentes aderant, ne quidquam de eorum partibus possessionariis in Tarnuk vendere, obligare vel quovis alio alienandi^a titul[o] cuiquam de se dare possent et quemlibet ne comparare ab eisdem vel eo altero deberent et valerent, facie ad faciem coram nobis prohibu[e]runt asserentes tales obligandas vel alio titulo alienandas partes possessionarias se velle ab eisdem comparare. Datum sab[b]ato, in vigilia Pentecostes, anno Domini millesimo CCC^{mo} XL^{mo} sexto.

^a *Tévesen* alienanandi.

1346. június 3.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay Chuna Pál és János a néhai Olgyay Thum Miklós tárnoki birtokrészét Miklós özvegyének, Margitnak és lányának, Klárának a leírt feltételek mellett 9 évre használatra átengedik.

Hártyán (25,4×12 cm), melynek felső széléből egy kis rész kiszakadt. Hátlapon kerek pecsét töredékei, későbbi kézzel magyar nyelvű tartalmi összefoglaló, levéltári jegyzetek. DL 37478/1. (Olgyay cs. lt.). — **Másolata:** DL 37478/2. (Uo.), rövidítve. — **Regesztája:** AOKlt. XXX. 263–264. p. (427. sz.), hibás dátummal (1346. jún. 4.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis significamus, quibus expedit, tenore presencium u[niver]sis, quod Paulus dictus Chuna et Iohannes, filius Endere de Ougya personaliter nostri presenciam adeutes coram nobis partem possessionariam, que Nicolaum quondam dictum Thum in possessione Tarnuk contingebat, cum eiusdem partis utilitatibus universis dominabus Margarete, relicte eiusdem Nicolai Thum et Clare, filie eciam eiusdem Nicolai Thum, que presentes aderant, a proxime futuro estivali festo Beati Iacobi apostoli¹ ad usque nonam revolucionem eiusdem festi annuam possidendam et utendam, sed elapsis ipsis revolucionibus — et non prius — pro sedecim marcis denariorum Wyennensium — singulis decem pensis computandis — si poterunt redimere, liberandam aut tandiu ultra ipsas revolutiones possidendam et habendam, quamdiu ipse sedecim marce denariorum monete et ponderis predictorum ipsis dominabus non fient plene persolute, quas quidem sedecim marcas iuxta compositionem et ordinationem proborum hominum dictis dominabus pro iuribus dotis et dotalicii ac quarte porcionis paternalis ex partibus possessionariis supra dicti Nicolai Thum sibi cedencium per eosdem Paulum Chuna et Iohannem, filium Endere est dari et persolvi ordinatum committentes collocarunt. Additur tamen, quod si edificia in eadem parte possessionaria eedem domine tempore medio aliqua construi fecerint, ea tempore redemptionis eiusdem partis possessionarie — si iidem Paulus et Iohannes iuxta estimationem proborum hominum per partes tunc adducendorum redimere noluerint — ipse domine illinc deportari faciendi liberam, quo voluerint, habeant potestatem. Datum sabbato, in vigilia Pentecostes, anno Domini millesimo CCC^o XL^{mo} sexto.

¹ [1346.] júl. 25.

31.

1353. május 17., Buda

I. Lajos király megparancsolja a pozsonyi káptalannak, hogy küldje ki hiteles emberét, akinek jelenlétében az egyik királyi ember járja meg Szász falu határait, majd hagyja Százi Jakab és társai birtokában.

Hártján (30,4×8,6 cm). Hátlapon külzet (*Fidelibus suis, capitulo Posoniensis pro Iacobo, filio Nicolai et aliis interius expressis reambulatoria*), kerek zárópecsét töredékei, levéltári jegyzetek. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt. 14-17S-34 (DF 226814.). — **Átírása (Á):** **1.** Pozsonyi kápt., 1353. máj. 31. < Ua., 1357. máj. 12. < [Bátori András országbíró], 15[5]9. dec. 16. DL 4404. (NRA 31-59), erősen sérült és hiányos. **2.** Pozsonyi kápt., 1353. máj. 31. < Ua., 1357. máj. 12. < Bátori Miklós országbíró, 1577. márc. 28. DL 4362. (Uo. 183-7). — **Másolata:** DL 37479. (Olgay cs. lt.), Á2 (Bátori Miklós oklevele) alapján. — **Kiadása:** AO VI. 85–86. p. (49. számban), Á2 lapján kihagyásokkal.

Lodovicus, Dei gracia rex Hungarie fidelibus suis, capitulo <ecclesie>^a Posoniensis salutem et gratiam. Dicitur nobis in personis Iacobi, filii Nicolai de Zaz^b, Iohannis, filii Petri, Andree, filii Thome et Nicolai dicti Kordus de predicta Zaz^b, quod ipsa possessio ipsorum Zaz^b vocata in comitatu Posoniensi apud manus ipsorum habita et existens reambulacione et ^cmetarum erectione plurimum indigeret. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Petrus, filius Benke^d de Watha^e, vel Anthonius de Kysleged^f, aut Michael, filius Nicolai de Magyar, aliis absentibus homo noster ad faciem predictae possessionis presentibus vicinis et commetaneis suis legitime convocatis accedendo reambulet ipsam per veras suas metas antiquas novas iuxta veteres in locis necessariis erigendo reambulatamque ac ab aliorum possessionibus metaliter distinctam relinquat^g ipsam eisdem Iacobo, filio Nicolai, Iohanni, filio Petri, Andree, filio Thome, et Nicolao dicto Kordus eo iure, quo ad ipsos dinoscitur^h pertinere, perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui fuerint, citet contra eosdem ad nostram presenciam ad terminum competentem et ⁱposthec seriem ipsius reambulacionisⁱ cum cursibus metarum vel — si necesse fuerit — nominibus contradictorum ac termino assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Bude, feria sexta proxima post festum Penthecostes, anno Domini M^o CCC^{mo} L^{mo} tercio.

^a *Á2-ben nem hiányzik.* ^b *Á1 és Á2-ben Zaaz.* ^{c-c} *Á1-ben ereccio metarum* ^d *Á1-ben Banka.* ^e *Á1-ben hibásan Balba.* ^f *Á1-ben Kysleegh, Á2-ben Kyslegh.* ^g *Á1-ben hibásan relinquendo.* ^h *Á1-ben hibásan dinoscuntur.* ⁱ⁻ⁱ *Á1-ben hibásan posthaec huiusmodi ipsius reambulacionis.*

Megj.: Á1-gyel kapcsolatban ld. 36. sz.

32.

1353. május 31.

A pozsonyi káptalan jelenti I. Lajos királynak, hogy parancslevele értelmében küldte hiteles emberét, aki a királyi emberrel együtt megjárta Szász falu határait, és azt Miklós fia Jakab és társai birtokában hagyta.

Átírása (Á): 1. Pozsonyi kápt., 1357. máj. 12. < [Bátori András országbíró], 15[5]9. dec. 16. DL 4404. (NRA 31-59), erősen sérült és hiányos. 2. Pozsonyi kápt., 1357. máj. 12. < Bátori Miklós országbíró, 1577. márc. 28. DL 4362. (Uo. 183-7). — **Másolata:** DL 37479. (Olgay cs. lt.), Á2 (Báthori Miklós oklevele) alapján. — **Kiadása:** AO VI. 85–87. p. (49. sz.), Á2 alapján kihagyásokkal.

Excellentissimo principi domino Ludovico, [Dei gracia incliti regi Hungarie, domino suo capi]tulum ecclesie Posoniensis oraciones in Domino. [Litteras] vestre excellencie reambulatorias, pro [Iacobo, filio Nicolai et aliis intra nomina]tis recepimus honore, quo decuit, in hec verba: *Következik I. Lajos 1353. máj. 17-én kelt parancslevele (ld. 31. sz.).* Nos igitur [mandatis vestre excellencie] obedientes, ut tenemur, cum predicto Michaele, filio Nicolai de Magyar, homine vestro [magistrum Paulum, socium et concanonicum] nostrum ad ipsam reambulacionem et stationem faciendam pro testimonio duximus transmi[ttendum]. Qui demum ad nos reversi] retulerunt nobis in hunc modum, quod ipsi feria tertia proxima ante octavas festi Corporis [Christi¹ ad faciem predictae possessionis Zaaz] vicinis et commetaneis universis legitime convocatis accessissent et presentibus ipsis eandem [per suas veras metas et antiquas reambula]ssent — iuxta veteres et aliis locis, ubi necesse fuisset, novas metas erexissent — reambulatamque [et ab aliorum possessionibus separatam et distinc]tam eisdem Iacobo, filio Nicolai, Michaeli², filio Petri, Andree^a, filio Thomae et Nicolao [dicto Kordus eo iure, quo ad ipsos pertinere dinosce]batur^b, reliquissent et statuissent perpetuo possidendam. Mete autem [eiusdem possessionis — sicut] iidem h[omo vester et noster referabant — isto] modo adiacer[e dinosc]untur, quod prima meta incipit

circa unam magn[am] viam, per quam de Legh^c itur [versus villam Li]poldi, ubi a parte meridionali invenissent tres metas terreas et antiquas; deinde procedendo versus partem septemtrio[nalem, ubi] erexissent unam novam metam. Per eandem plagam eundo invenissent unam metam antiquam, circa quam unam [novam metam] erexissent. Posthec ulterius ^aprocedendo transit^d quoddam rivulum Muchwla^e vocatum, ubi penes eundem erexissent [unam novam] metam. Adhuc per eandem plagam declinando pervenissent ad aliam metam antiquam, ubi similiter unam novam metam [erexissent. Posth]ec ulterius gradiendo ad quandam terram Zwchafewlde^f vocatam et in fine eiusdem terre unam novam metam [erexissent. Abhinc] flectendo versus partem orientalem processissent ad unam metam antiquam, ubi aliam de novo erexissent. Po[sthec ulterius] procedendo venissent ad unum stagnum Zelmykustow vocatum, ubi unam novam metam erexissent et transit ipsum [stagnum eun]do per bonum spacium erexissent unam novam metam et per eandem plagam procedendo pervenissent ad unam aquam Epywr^g nominatam, circa quam invenissent tres metas terreas antiquas, quarum una separat possessionem magistri Andych Ogya vocatam, alia vero possessionem Patha^h nobilium, tertia vero predictam possessionem Zaaz, ubi unam novam metam erexissent ibique [magister Andy]ch dixisset, quod ubiⁱ mete possessionis sue predictae Ogya terminarentur^j; deinde infra eundo circa aquam Epywr^g ad duas [metas antiquas], quarum una separat nobilibus de Kysleegh, alia vero earundem nobilibus de Zaaz, ubi etiam unam novam metam erexisse[nt]. Posth[e]c inclinando versus partem meridionalem ad unum lacum Baar vocatum pervenissent, ubi duas metas antiquas invenissent, circ[a quas] metam^k novam erexissent et ibi transit ipsum lacum, venissent ad duas metas antiquas et iuxta easdem unam de novo erexiss[ent, u]lterius procedendo ad unam metam antiquam, ubi aliam novam erexissent. Posthec ulterius procedendo ad quandam terram [Farkasz]antala vocatam, circa quam duas metas antiquas invenissent, ubi aliam de novo erexissent et mete dicte possessio[nis Zaaz a par]te possessionis magistri Andych et aliorum nobilium prescriptorum terminarentur. Datum secundo die octavarum^l Corporis Christi anno [Domini ut supra³].

^a *Tévesen Andre.* ^b *Á2-ben* dinosceretur. ^c *Á2-ben* Leegh. ^{d-d} *Á2-ben* gradiendo reperissent. ^e *Á2-ben* Muchula. ^f *Á2-ben* Zuchaffeulde. ^g *Á2-ben* Epyur. ^h *Á2-ben helyesen* Vatha. ⁱ *Á2-ben* ibi. ^j *Tévesen* terminaretur, *Á2-ben helyesen.* ^k *Á2-ben* unam. ^l *Á2-ben utána festi is.*

¹ [1353.] május 28. ² *Á2-ben helyesen* Ioanni, vö. 31. sz. ³ *Vö.* 31. sz.

Megj.: Á1-el kapcsolatban ld. 36. sz.

33.

(1354. február 2. előtt)

A pozsonyi káptalan Olgyay Andics kérésére átírja saját, 1291. január 22-én kelt privilégiumát.

Hártyán (27,1×11+2,5 cm). Fügőpecsétje zsinórostul elveszett. Hátlapon levéltári jegyzetek. DL 37466. (Olgyay cs. It.).

Universis Christi fidelibus presentes litteras inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum noticiam tenore presencium volumus pervenire, quod nobilis vir, magister Andych, filius Petri de Ogya in nostri presencia personaliter constitutus exhibuit nobis quoddam privilegium nostrum, quod de sacristia ecclesie nostre — ubi paria aliarum litterarum privilegialium habentur reposita^a — e medio aliarum per custodem ecclesie nostre exquiri^b fecerat, cuius par^c casu a se alienatum fore asserebat, petens nos humiliter et instanter, quatenus tenorem eiusdem privilegii nostri de verbo in verbum — ne id, sicut et aliud par ab eo alienatum extitit, contingat — sibi ad cautelam in presentes transumi facere dignemur, cuius quidem tenor talis est: *Következik a káptalan 1291. jan. 22-én kelt privilégiuma (ld. 10. sz.).* Nos igitur ipsius magistri Andych iuste, digne admittendis precum instanciis permolliti ipsum privilegium verum et approbatum, non cancellatum, nec abrasum, neque in aliqua sui parte viciatum de verbo in verbum in presentes transummi^d fecimus et transcribi, ^dipso autem antiquo privilegio^d apud nos reservato seu retento.

^a *Tévesen* pares...reposita. ^b *Tévesen* exquirere. ^c *Tévesen* parem. ^{d-d} *Tévesen* ipsum autem antiquum privilegium.

Megj.: Gyanús (ld. 10. sz.). Ami keltezését illeti, annyi biztos, hogy az oklevél 1354. febr. 2. előtti, ugyanis Andics akkor már nem élt (ld. DL 4409.).

34.

1354. február 21.

A pozsonyi káptalan előtt Bánkvatai János eltítja Kont Miklós erdélyi vajdát bánkvatai birtokrészei, valamint Simonföldre és Szokföldre elfoglalásától és a király által való örökítésétől.

Vízfoltos, deformált hártmán (27,8×9,1 cm). Hátlapon kerek pecsét töredékei, levéltári jegyzetek. DL 37480. (Olgay cs. lt.). — **Tartalmi átirása (TÁ):** Bebek István országbíró, 1364. máj. 6. DL 5299. (Acta eccl. Poson 14-6). — **Regesztája:** AOKlt. XXXVIII. 115. p. (90. sz.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus, significamus tenore presencium, quibus expedit, universis, quod Iohannes, filius Petri Parvi de Bankwatha^a ad nostram personaliter accedens presenciam per modum protestacio[nis] et prohibicionis nobis significare curavit, quod Benedictus Waryw^b, officialis magnifici viri domini Nicolai Konth, waywode^c Transsilvani in Chollokuz^d vice et nomine eiusdem domini sui quasdam possessionarias porciones suas in Bankwatha, Symonfevlde^e et Zokfevlde^f habitas, que Petro, patri suo pro fidelibus serviciis ac effusionis sui sanguis — prout nobis referebat — per comitem Farcasium^g et Petrum, filios Andree de Ogya ac Fokonem^h et Andichⁱ, filios eiusdem Petri ^jdate et collate perpetue extitissent^j, in quibus idem Petrus, pater suus usque ad vitam suam perseverasset et prefatus Iohannes, filius suus in dominio earundem commorans extitisset, cum quadam particula terre eundem Iohannem empticionarie contingente^k cum omnibus ipsarum utilitatibus et pertinenciis occupasset et occupando detingeret in preiudicium ipsius Iohannis non modicum et gravamen. Unde sepe nominatus Iohannes facta huiusmodi protestacione et prohibicione prefatum dominum Nicolaum Konth, woywodam^l Transsilvanum ab impetracione et sibi per dominum nostrum regem perpetuacione et ab indebita occupacione earundem protestando inibens^m contradixit et contradicendo prohibuit testimonio presencium mediante. Datum feria sexta proxima ante dominicam Esto mihi, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} L^{mo} quarto.

^a *Á-ban* Bankwatha. ^b *TÁ-ban* Waryu. ^c *TÁ-ban* woyevode. ^d *TÁ-ban* Challokuz. ^e *TÁ-ban* Symonfeulde. ^f *TÁ-ban* Zokfeulde. ^g *TÁ-ban* Farkasium. ^h *TÁ-ban* Fakonem. ⁱ *TÁ-ban* Andych. ^{j-j} *Tévesen* data et collata... extitisset. ^k *Tévesen* contingentem. ^l *TÁ-ban* wayvodam. ^m *Olvasd* in hibens.

¹ *Ld. 15. sz.*

1355. december 19., Visegrád

Szécsi Miklós országbíró előtt Kont Miklós erdélyi vajda és Lökös királyi pohárnok Olgyay Pállal és Jánossal az örökös nélkül meghalt Andics és Fakó birtokait illetőleg megegyeznek.

Eredetije (E) két példányban: **1.** Hártyán (52,7×15,3+4 cm). Fügőpecsétje zsinórustul elveszett. Hátlapon újkori kézzel magyar nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37481. (Olgyay cs. lt.). **2.** Hártyán (59,3×13,7+5 cm). Zöld zsinóron sérült kerek függőpecsét. Hátlapon későbbi kézzel tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 4569. (Acta eccl. Poson 9-4). — **Átírása (Á):** Pozsonyi kápt., 1402. márc. 29. DL 37482. (Olgyay cs. lt.). — **Említése:** **1.** I. Lajos, 1355. dec. 21. DL 4572. (Acta eccl. Poson 9-5). **2.** Szécsi Miklós országbíró, 1355. dec. 21. DL 4573. (Uo. 49-6). — **Kiadása:** AO VI. 411–413. p. (261. sz.), E2 alapján, kihagyásokkal.

[N]os^a, comes Nicolaus de Zeech, iudex curie serenissimi principis domini Lodovici, Dei gracia regis Hungarie comitatusque de Turuch tenens honorem memorie commendantes tenore presencium significamus, quibus expedit, universis, quod magnificis viris, domino Nicolao Konth woyvoda^b Transsilvano^c et comite de Zonok^d, necnon Leukus, magistro dapiferorum dicti domini nostri regis ac comite Syculorum^e, filiis magnifici viri Laurencii dicti Touth^f, condam magistri thawarnicorum regalium ab una et Paulo, filio Andree dicti Chuna ac Iohanne, filio Endre^g de Ogya parte ex altera coram nobis personaliter constitutis propositum extitit per eosdem pariter et relatum ministerio vive vocis, quod ipsi super factis possessionum et possessionariarum porcionum condam^h Andych et Fakoⁱ de dicta Ogya infra declaratarum — per excellentissimum principem pretactum dominum nostrum Lodovicum, regem nomine possessionum hominum sine herede decedencium pro fidelissimis et laudedignis meritis sincerissimisque^j complacenciis ipsorum domini Nicolai, woyvode et magistri Leukws^k eisdem datarum et collatarum — taliter concordassent et concordarunt coram nobis, quod licet ipsi, videlicet Paulus, filius Andree et Iohannes, filius Endre racione iurium eorum ipsis de possessionibus et possessionariis porcionibus condam Andych et Fako predictorum prefatis domino Nicolao, woyvode^l et magistro Leukws^t, fratri suo nomine possessionum hominum sine herede decedencium per regiam maiestatem pro fidelissimis serviciis eorum, ut premissum est, datarum et collatarum, ut dicebant, provenire debencium eosdem dominum Nicolaum, woyvodam^m et magistrum Leukws^k, fratrem suum legitime in causam contra se

attrahere voluerint et intenderint. Tamen quia iidem dominus Nicolaus, woyvoda et magister Leukws^k, frater suus compacientes inopie et paupertati dictorum Pauli et Iohannis, volentes eciam hoc, ut ne dicti Paulus et Iohannes perpetua egestate laborarent considerantesque, quod respectu horum, que ad presens faciunt, ipsos divina retribucio consequatur, possessionariam porcionem dictorum Andych et Fakouⁿ in dicta Ogya habitam et per eosdem pacifice et quiete possessam cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis universis, videlicet terris arabilibus cultis et incultis, pratis, silvis, nemoribus, aquis aquarumque decursibus, specialiter vero cum quadam insula Eghazasfuen^o vocata, quam quidam fluvius Bulder nuncupatus ambiret et circumdaret, absque omni litigionario processu eisdem Paulo, filio Andree et Iohanni, filio Endre perpetuo et irrevocabiliter possidendam, tenendam pariter et habendam reliquissent et remisissent, imo reliquerunt et commiserunt coram nobis possessionariis eciam eorum porcionibus propriis in eadem Ogya habitis per ipsos usque nunc possessis similiter eisdem remanentibus. E converso autem iidem Paulus, filius Andree ac Iohannes, filius Endre, quia ipsi^p dominus Nicolaus, woyvoda et magister Leukws^k, frater suus ipsis in omnibus factis eorum negociis et agendis ope, opere et auxilio iuxta opportunitatem temporum et locorum eis affuissent et in futurum ab eisdem proficuum, auxilium et subsidium tempore opportuno ipsis imminere sperarent, nunc eciam unam peciam panni de Colonia, viginti marcas et quatuor boves ac quatuor vaccas in alleviacionem quarundam necessitatum ipsorum eis dedissent et contulissent, ideo consideratis omnibus premissis alias possessiones et possessionarias porciones eorundem Andych et Fako, scilicet possessiones Wywasar^o, Watha alio nomine Gyurgfiapeterhaza, Reen, Wyfalu, Tarnuk, Nemethfalu, Kysaztal et Zolgagyur vocatas totas necnon possessionarias porciones in possessionibus Magyar^r, Bankwatha et Ilka alio nomine Harmathel vocatas habitas eisdem domino Nicolao, woyvode et magistro Leukus, fratri suo et per eos heredibus eorum heredumque suorum successoribus iuxta premissam collacionem regiam perpetuo et inrefragabiliter^s possidendas reliquissent et commisissent ac reliquerunt et commiserunt coram nobis nullo iure et dominio, si quod in eisdem habere potuissent ac optinere valuissent, in futurum ipsis et eorum posteris reservato, sed totum ius et dominium proprietarium in ipsos dominum Nicolaum, woyvodam et magistrum Leukus ipsorumque heredes per omnia transferendo universas eciam litteras et quelibet litteralia munimenta, quorum vigoribus et virtutibus eedem possessiones et possessionarie porciones prius per eosdem Andych et Fakoⁱ habite extitissent et possesse, nunc apud manus ipsorum existentes et habita in octavis diei Strenarum^t proxime venturis^l in capitulo ecclesie lauriensis dictis domino Nicolao, woyvode et magistro Leukws^k, fratri suo reddere et restituere assumpsissent et assumpserunt coram nobis. Si

quas autem vel aliqua ex eisdem in fraudem ipsorum domini Nicolai, woyvode ac magistri Leukws et suarum posteritatum reservando reddere et restituere eisdem non curarent, extunc eas et ipsa tacite reservatas et reservata, frivolas, cassas et inanes ac viribus carituras exhibitoribusque earum nocituras et nocitura commiserunt et reliquerunt nostri in presencia auctoritate presencium mediante; assupmentes^a eciam ipsi Paulus et Iohannes ab universis eorum heredibus, videlicet tam filiis, quam filiabus et generaliter ab omnibus ad eos pertinentibus propriis eorum laboribus et expensis expedire eosdem dominum Nicolaum, woyvodam et magistrum Leukus^v ac posteritates eorundem universos. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri munimine roboratas duximus concedendas. Datum in Wyssegrad^w, sabbato proximo ante festum Beati Thome apostoli, anno Domini M^o CCC^{mo} quinquagesimo quinto.

^a *E1-ben egy, E2-ben két sor mélységűre tervezve.* ^b *E2-ben woyvoda.* ^c *Tévesen Trnssilvano, E2-ben helyesen.* ^d *E2-ben Zolnok.* ^e *E2-ben Siculorum.* ^f *E2-ben Thot.* ^g *E2-ben Endere.* ^h *E2-ben quondam.* ⁱ *E2-ben Fakou.* ^j *E2-ben tévesen sincererissimisque.* ^k *E2-ben Leukus.* ^l *E2-ben woyvode.* ^m *E2-ben woyvodam.* ⁿ *E2-ben Fako.* ^o *E2-ben Eghazassuen.* ^p *E2-ben ipse.* ^q *E2-ben Wyuasar.* ^r *E2-ban Magyar.* ^s *E2-ben irrefragabiliter.* ^t *E2-ben helyesen Strennarum.* ^u *E2-ben assupmentes.* ^v *E2-ben Leukws.* ^w *E2-ben Vyssegrad.*

¹ [1356.] jan. 8.

36.

1357. május 12.

A pozsonyi káptalan Szászi András kérésére privilégiális formában átírja saját, 1353. május 31-én kelt oklevelét.

Átírása (Á): **1.** [Bátori András országbíró], 15[5]9. dec. 16. DL 4404. (NRA 31-59), erősen sérült és hiányos. **2.** Bátori Miklós országbíró, 1577. márc. 28. DL 4362. (Uo. 183-7). — **Másolata:** DL 37479. (Olgay cs. lt.), Á2 alapján.

Universis Christi fidelibus presens scriptum inspecturis capitulum ecclesie [Pozsoniensis salutem in omnium S]alvatore. Ad universorum noticiam tam presencium, quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod [Andreas, filius Thome de Zaaz sua] et universorum nobilium de eadem in personis ad nostram

personaliter accedendo presenciam exhibuit nobis [quasdam litteras nostras domino nostro regi rescripcio]nales super reambulacione et metarum erectione dicte possessionis Zaaz, petens nos humiliter et attente, [ut easdem aperiri^a et in formam nostri pri]vilegii transcribi faceremus, quarum tenor talis [est]: *Következik a káptalan 1353. máj. 31-én kelt oklevele (ld. 32. sz.)*. Nos igitur petitionibus dicti Andree, [filii Thome] annuentes predictas litteras nostras dicto domino nostro regi rescripcionales [in nostris litteris pri]vilegalibus de verbo ad verbum perscribi^b fecimus et transsumi. In cuius^c rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes impressione^d sigilli nostri autentici eidem duximus concedendas. Datum feria sexta proxima post festum Beati Ioannis ante portam Latinam, anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo septimo.

^a *Tévesen* aperire. *Talán* approbari helyett. ^b *Á2-ben* transcribi. ^c *Tévesen* Quarum, *Á2-ben* helyesen.

^d *Á2-ben* appensione.

Megj.: *Á2* szerint eredetije hártýára íródott. — Ami az *Á1*-t illeti, az oklevél sérültsége miatt sem a kiadója, sem a keltezése nem ismert. Az épen maradt szövegből annyi kikövetkeztethető, hogy valamelyik országbíró oklevéléről van szó, és a főjegyzők névsora alapján 1559 és 1569 jöhet keltezőként számításba, de az 1559 valószínűbb.

37.

1358. szeptember 23.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay János Klára lányainak, Ilonának és Margitnak 5 évnnyi használatra olgyai birtokából 60 holdnyi szántót átenged leánynegyedük, hozományuk és jegyajándékuk fejében.

Hártýán (27,1×8,2 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37483. (Olgyay cs. lt.). — **Másolata (M)**: DL 37469. (Uo.), hibás dátummal (1318. szept. 24.). — **Kiadása**: AO VII. 389–390. p. (215. sz.). — **Regesztája**: **1.** AOKt. V. 111. p. (268. sz.). **2.** RDSlov. II. 185. p. (383. sz.). Mindkettő M alapján a hibás dátummal.

Nos, capitulum ecclesie Posoniensi memorie commendamus, signi[fi]camus, quibus expedit, universis, quod Iohannes, filius Endre de Ogya ad nostram adiens presenciam sexaginta iugera terrarum arabilium in eadem possessione Ogya habita a parte mete nobilium de Bezfolua usque magnam viam, qua^a itur versus villam Chuturtuk, existencia^b a festo Beati Michaelis archangeli proxime nunc venturo¹

incipiens usque quintam revolucionem eiusdem festi annualem dominabus Elene et Margarete, filiabus Clare pro quarta puellari, dote et rebus parafernalibus earundem ad utendum collocavit tali modo, quod expiratis dictis quinque annis prefata sexaginta iugera terre eidem Iohanni salva et libera remanebunt, solutis tamen prius decem marcis, singulis cum decem pensis computatis. Si vero solvere non posset, extunc prefate domine Elena et Margareta iam dicta sexaginta iugera tamdiu tenebunt et habebunt, donec memorate decem marce plene non fuerint persolute et integre per Iohannem ante dictum. Defensurus autem medio tempore idem Iohannes ratione dictorum sexaginta iugerum preacta dominas Elenam et Margaretam ab omnibus molestare volentibus propriis suis laboribus et expensis. Datum dominica die proxima post festum Beati Mathei apostoli et evangeliste, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} L^{mo} octavo.

^a *Tévesen que.* ^b *Tévesen existentes.*

¹ [1359.] szept. 29.

38.

1359. május 6.

A pozsonyi káptalan [Bánkvatai] János kérésére átírja saját, 1308. május 25-án kelt privilégiális oklevelét.

Vízfoltos hártýán (27,5×22 cm), mely pár helyen lyukas, s az írás alig olvasható. Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37571/1. (Olgyay cs. lt.). — **Másolata:** DL 37571/2. (Uo.). A már nehezen olvasható eredetiről készült, hibásan.

[Capitulum^a ecclesie Posoniensis significamus tenore presencium, quibus expedit, universis], quod Iohannes, filius Petri ad nostram accedens presenciam || ex[hibuit nobis litteras nostras privilegiales], petens nos [hu]militer et instanter, ut — cum ipsas secum deferre ubique propter diversa pericula || evitanda n[on au]de[ret] — s[ibi] tuciorum ad [cautelam] de [ver]bo ad verbum in nostras patentes litteras transcribi et transumi faceremus, quarum quid[em] || tenor talis est: *Következik a káptalan saját, 1308. máj. 25-én kelt privilégiális oklevele (ld. 15. sz.).* Nos itaque eius iustis pe[ticionibus annuen]tes dictas litteras nostras privilegial[es de verbo] ad verbum, [vicio] non factas nec suspicione maculatas, in presentes [transcribi fecimus] et transumi. Datum feria secunda prox[im]a post festum Inventionis Sancte Crucis, anno Domini M^o CCC^o LIX^o.

^a *Két sor mélységűre tervezett C iniciáléja hiányzik.*

Megj.: Ld. a következő számhoz írottakat.

39.

1359. május 6.

A pozsonyi káptalan [Bánkvatai] János kérésére átírja saját, 1322. április 2-án kelt privilégialis oklevelét.

Vízfoltos hártján (37,5×20,3 cm), pár helyen kisebb lyukak, elhalványult írás. Hátlapon kerek pecsét nyoma, későbbi kezekkel latin és magyar nyelvű tárgymegjelölések, levéltári jegyzetek. DL 37470/1. (Olgay cs. It.).

[C]apitulum^a ecclesie Poseniensis significamus tenore presencium, quib[us] expedit, universis, quod Iohannes, f[ilius] Petri ad nostram accede[ns] presenciam, exhibuit nobis litteras nostras || privilegiales, petens no[s hu]milter et instanter, ut — <cum> ipsas secum deferre [ubi]que [prop]ter diversa [per]icula [evi]tanda non a[uderet] — sibi [tucioem] ad cautelam de verbo ad verbum || in nostras patentes litteras transcribi et transumi faceremus, quarum [quidem tenor] talis [est]: *Következik a káptalan 1322. ápr. 2-án kelt privilégialis oklevele (ld. 18. sz.).* Nos itaque eius iustis petitionibus annuentes dictas litteras nostras privilegiales de verbo ad verbum, vicio non factas nec suspicione maculatas, in presentes litteras nostras transcribi fecimus et transsumi. Datum feria secunda proxima post festum Invencionis Sancte Crucis, anno Domini M^{mo} C^oCC^o L nono.

^a *Két sor mélységűre tervezett C iniciáléja hiányzik.*

Megj.: Ez, valamint az előző oklevél (38. sz.), melyeket ugyanazon a napon állítottak ki, már nehezen olvashatók, de így is észrevehető, hogy a szövegek — jelentéktelen eltéréssel — azonosak. A két oklevelet összevetve sikerült szövegeiket rekonstruálni. — Az itt szereplő Péter fia János Bánkvatáról származott (vö. 40. sz.).

40.

1359. augusztus 14.

A pozsonyi káptalan előtt Bánkvatai János bánkvatai birtokrészei adományozásától a királyt és a királynét, elfoglalásától pedig az óbudai apácákat és Jakus pozsonyi bírót tiltja.

Vízfoltos hártmán (28,8×6,9 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37484. (Olgay cs. It.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus, quod Iohannes, filius Petri de Bankwtha ad nostram personaliter accedens presenciam dominum nostrum regem et dominam reginam a collacione et donacione possessionarie porcionis sue in dicta Bankwtha ac Symonfelde [et] Zokfelde vocatis habite, super quibus instrumenta efficacissima se habere dixit, alios^a vero quoslibet, specialiter autem religiosas dominas de Claustro sanctimonialium de Veteri Buda ac Iakus, iudicem civitatis Posoniensis ab occupacione, usurpacione et sibi ipsis perpetuacione facta vel fienda prohibens inhiuit coram nobis. Super qua prohibicione et inhiuicione litteras nostras patentes sibi dari postulavit, quas dedimus eidem regni consuetudine requirente. Datum feria quarta, in vigilia Assumpcionis^b Beate Virginis gloriose, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} L^{mo} nono.

^a Tévesen alius. ^b Tévesen Assupcionis.

41.

1359. augusztus 20.

A pozsonyi káptalan Erdőhátkarcsai István kérésére átírja saját, 1306. augusztus 18-án kelt oklevelét.

Hártmán (23,9×15,9 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37467. (Olgay cs. It.). — **Említése:** Bebek István országbíró, 1364. máj. 6. DL 5166. (Acta eccl. Poson 21-4).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis significamus, quibus expedit, universis, presencium per tenorem, quod Stephanus, filius Pethew de Eredewhathkarcha in nostri presencia constitutus exhibuit nobis quasdam litteras nostras sigilli nostro autentico consignatas, petens nos instanter, ut easdem in alias litteras nostras pa-

tentes transcribi faceremus et transumpmi, quarum tenor sequitur in hec verba: *Következik a káptalan 1306. aug. 18-án kelt oklevele (ld. 14. sz.).* Nos igitur iustis et legitimis petitionibus eiusdem Stephani annuentes dictas litteras nostras non abrasas, non cancellatas, nec aliqua sui parte viciatas, de verbo ad verbum in presentes litteras nostras patentes transcribi fecimus et transumpmi. Datum in festo Sancti regis Stephani, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} L^{mo} nono.

42.

1360. április 15.

A pozsonyi káptalan Bánkvatai János kérésére átírja III. András király 1291. augusztus 26-án kelt privilégiumát.

Lyukas hártján (29,5×22,4+3,6 cm). Fügőpecsétje zsinórostul elveszett. Hátlapon levéltári jegyetek. DL 37462. (Olgyay cs. It.).

Universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis capitulum ecclesie Posoniensis salutem in salutis Largitore. Ad universorum noticiam tam presencium, quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod Iohannes, filius Petri de Bankuatha ad nostram personaliter accedens presenciam exhibuit nobis quasdam litteras privilegiales serenissimi principis domini Andree, quondam incliti regis Hungarie felicis recordacionis, petens nos humiliter et devote, ut easdem in nostris litteris privilegialibus transcribi faceremus, cuius tenor talis est: *Következik III. András 1291. aug. 26-án kelt oklevele (ld. 11. sz.).* Nos igitur iustis et legitimis petitionibus predicti Iohannis, filii Petri de Bankuatha annuentes prenotatas litteras privilegiales dicti domini Andree, quondam regis Hungarie non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas, nichil addendo ac [min]uendo de verbo ad verbum in nostris litteris privilegialibus transcribi fecimus et transumpmi. In cuius rei memoriam presentes litteras nostras privilegiales appensione sigilli nostri autentici eidem Iohanni duximus concedendas. Datum feria quarta proxima post octavas Pasce Domini anno eiusdem millesimo CCC^{mo} LX^{mo}.

43.

1360. április 28., Pozsony

I. Lajos király megparancsolja a pozsonyi káptalannak, hogy küldje ki hiteles emberét, akinek jelenlétében az egyik királyi ember járja meg Magyar Tamás magyar birtokrészét, s azt hagyja a birtokában.

Átírása (Á): 1. Pozsonyi kápt., 1360. máj. 6. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt. 9-12M-4 (DF 226348.). Ld. 46. sz. 2. Á1 < Pozsonyi kápt., 1513. nov. 4. < Ua., 1517. máj. 15. DL 37468. (Olgay cs. lt.), hibás dátummal (1301. ápr. 25.).

Lodovicus, Dei gracia rex Hungarie fidelibus suis, capitulo Posoniensi salutem et graciam. Dicit nobis Thomas, filius Andree de Magyar, quod porcio sua possessionaria in eadem possessione Magyar vocata in districtu de Challokuz existenti^a habita reambulacione et a possessionaria porcione Nicolai, filii Thome de Ogya separacione et metaliter distinccione plurimum indigeret. Quare fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro [testi]monio fidedignum, quo presente Iohannes de Salami^b, vel Michael^c, filius Bene, aut Andich^c, filius Petri aliis absentibus homo noster vicinis et commetaneis predictae possessionarie porcione legitime inibi convocatis et presentibus ad faciem eiusdem accedendo reambulet ipsam per suam veras metas et antiquas novas iuxta veteres in locis necessariis erigendo reambulatamque a possessionaria porcione prenotati Nicolai, filii Thome metaliter distinctam et separatam relinquat eandem predicto Thome, filio Andree eo iure, quo ad ipsum dinoscitur pertinere, perpetuo possidendam, si non fueirt contradictum. Contradictores autem, si qui fuerint, citet ipsos contra Thomam in nostram presenciam ad terminum competentem et posthec seriem ipsius reambulacionis cum cursibus metarum vel nomina conradictorum et citatorum cum termino assignato nobis fideliter rescribatis. D[at]um Posonii, feria tertia proxima post festum Beati Georgii martiris, anno Domini M^o CCC^o LX^{mo}.¹

^a *Tévesen* existentis. ^b *Á2-ben* Salany. ^c *Á2-ben* Andichs.

¹ *Á2-ben hibásan* M^o CCC^o primo.

44.

(1360. május 1. előtt)

I. Lajos király megparancsolja a pozsonyi káptalannak, hogy keresse meg a sacristia-ja conservatorium-ában saját, 1309. szeptember 6-án kelt oklevelét, s írja át Bankwatha-i Péter fia János részére.

Említése: Pozsonyi kápt., 1360. május 1. Ld. 45. sz.

45.

1360. május 1.

A pozsonyi káptalan I. Lajos király parancslevelének megfelelően Bánkvatai János részére átírja saját, 1309. szeptember 6-án kelt oklevelét.

Hártyán (32,1×15,2+3,5), alig olvasható írás. Hártyaszalagon erősen sérült függőpecsét. Hát-lapon későbbi kezekkel latin és magyar nyelvű tárgymegjelölések, levéltári jegyzetek. DL 37572/1. (Olgyay cs. lt.). — **Másolata:** DL 37572/2. (Uo.), hiányos.

[Universis Christi] fidelibus [presentem] pa[ginam inspecturis c]apitulum ecclesie Posoniensis [salutem in] salutis Largitore. Ad universorum n[oticiam] tam presencium, quam futurorum harum serie volumus || [pervenire, quod l]itteras serenissimi prin[cipis domini Lodovici], Dei gracia illustris regis Hungarie, domini nostri naturalis recepimus [pro Io]h[anne, filio] Petri de Bankwatha rever[encia, qua decuit], || in quibus regio sub e[dicto ... mandavit, ut par] instrumenti [super facto] medietatis possessionis [...], ab eodem Iohanne ca[[usaliter deperditas] litteras regi[as ... in] conservatorio nostre sacristie requiri facer[emus ... edictis regiis ... cuius tenor talis est]: *Következik a káptalan 1309. szept. 6-án kelt oklevele (ld. 16. sz.). Tandem nos tenorem eiusdem [instrumenti] de verb[o ad ver]bum absque omni fraude, dolo rescribendo [ei]dem Ioh[anni ...] nostro sigillo pendentis concessimus [ad] cautelam. Datum [in festo Beatorum] Philippi et Iacobi apostolorum, anno [Domini] millesimo [trecentesimo] LX^o.*

1360. május 6.

A pozsonyi káptalan jelenti I. Lajos királynak, hogy parancslevelének megfelelően kiküldte hiteles emberét, akinek jelenlétében a királyi ember megjárta Magyar Tamás magyar birtokrészét, s azt a birtokában hagyta.

Felül chirographált (ABC) vízfoltos hártmán (41,5×14+3 cm). Piros-kék zsinóron sérült kerek függőpecsét. Hátlapon későbbi kézzel latin nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. SNA, Pozsonyi kpt. hh. lt. 9-12M-4 (DF 226348.). — **Átírása (Á):** Pozsonyi kápt., 1513. nov. 4. < Ua., 1517. máj. 15. DL 37468. (Olgyay cs. lt.).

Universis Christi fidelibus presentem paginam intuentibus capitulum ecclesie Posoniensis salutem in salutis Largitore. Ad universorum noticiam tam presencium, quam futurorum harum serie volumus pervenire, quod nos litteras serenissimi principis domini Lodovici, Dei gracia incliti regis Hungarie, domini nostri reambulatorias pro Thoma, filio Andree de Magyar honore cum decenti recepimus in hec verba: *Következik I. Lajos 1360. ápr. 28-án kelt parancslevele (ld. 43. sz.).* Quibus visis et perlectis cum predicto Iohanne de Salami^a, homine ipsius domini nostri regis dominum Iacobum, chori nostri capellanum, hominem nostrum ad premissa fideliter exequenda pro testimonio duximus destinandum. Qui tandem ad nos reversi nobis uniformiter retulerunt isto modo, quod ipsi feria quinta proxima ante festum Sancti Iohannis ante portam Latinam¹ ad faciem ipsius porcionis possessionarie in dicta possessione Magyar vocata in dictrictu de Challokuz ^aexistenti habite^a accedendo vicinis et commetaneis eiusdem inibi legitime convocatis et presentibus prefatoque Nicolao, filio Thome, Georgio et Thoma, filiis suis et Paulo, filio Andree dicti Chuna de prefata Ogya personaliter adherentibus ipsamque porcionem possessionariam prelibati Thome, filii Andree in dicta possessione Magyar habitam reambulassent reambulatamque et a possessionaria porcione prenotati Nicolai, filii Thome metaliter distinctam et separatam reliquissent eandem prefato Thome, filio Andree eo iure, quo ad ipsum dinoscitur pertinere, perpetuo possidendam nullo penitus contradictore inibi apparente. Cuius mete incipiunt a fossata^b terre Gumba vocate usque ad quandam aquam Kysbeldur nominatam, inter quas undecim metas de novo erexissent, que quidem mete separarent quatuor partes a quinqva parte quinque avorum. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes litteras nostras privilegiales cum alphabeto per medium intercisas pendentis sigilli nostri autentici munimine

roboratas eidem Thome, filio Andree duximus concedendas. Datum in festo Sancti Iohannis ante portam Latinam, anno supra dicto².

^a *Tévesen* existentis habita. ^b *Helyesebben* fossato.

¹ [1360.] ápr. 30. ² Vö. 43. sz.

47.

1360. szeptember 12.

A pozsonyi káptalan előtt Olgay András 2 olgyai féltelket 11 évre elzalogosít Jakus pozsonyi bírónak 12 dénármárkáért a vázolt feltételek mellett.

Alsó és felső szélén sérült papíron (30,3×9,8 cm). Hátlapon kerek pecsét töredékei, későbbi kézzel latin nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37485/1. (Olgay cs. lt.). — **Átírása:** Pozsonyi kápt., 1366. szept. 21. DL 37486. (Uo.). Ld. 50. sz. — **Másolata:** 1-2. DL 37485/2-3. (Uo.), mindkettő rövidített szöveggel. — **Említése:** Pozsonyi kápt., 1379. jan. 10. DL 37490. (Uo.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus per present[es], quod Andreas, filius Michaelis, filii Alberti de Ogya personaliter in nostri presencia constitutus, confessus extitit oraculo vive vocis, quod ipse duos medios laneos in dicta possessione Ogy[a] habitos cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis secundum ritum ipsius possessionis universis comiti Iakus, iudici civitatis Posoniensis et per eum suis heredibus a festo Beati Iacobi apostoli proxime nunc venturo¹ incipiens usque ad undecimam dicti festi revolucionem annualem pro duodecim marcis denariorum — marcam quamlibet decem pensis computando — plene ab eodem Iakus, iudice receptorum, ut dicebat, et habitorum pignori obligasset seu nomine pignoris ad utendum collocasset, immo obligavit et titulo iuris pignoricii ad utendum collocavit coram nobis eo modo, quod adveniente ipsa undecima dicti festi revolutione annuali — et non antea — pro eisdem duodecim marcis redimendi habebit facultatem. Si vero i[ps]o termino transacto redimere non posset vel non curaret, tunc dictus Iakus iudex vel sui successores ipsos medios laneos cum eorum utilitatibus tamdiu tenebunt et possidebunt, donec ipsi predicta quantitas pecunie plene non fuerit persoluta; assumptens nichilominus idem Andreas eundem Iakus, iudicem et suos posteros ab omnibus racione dictorum [m]ediorum laneorum molestare volentibus propriis defensare

laboribus et expensis. Datum sabbato proximo post festum Nativitatis Virginis gloriose, anno Domini millesimo M^{mo} CCC^{mo} LX^{mo}.

¹ [1361.] júl. 25.

48.

1361. szeptember 30.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay András és Péter 2 magyar telket 34 hold szántóval 10 évre Jakus pozsonyi bírónak 20 dénármárkáért a vázolt feltételek mellett elzálogosítanak.

Eredetije két példányban: **1.** Hártán (28,3×10,3 cm), melynek alsó széle kissé sérült. Hátlapon kerek pecsét töredékei, újkori kézzel magyar nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37487/1. (Olgyay cs. lt.). **2.** Papíron ([22]×11,5 cm), melynek jobb széle (kb. 5 cm-es függőleges sáv) hiányzik. Hátlapon kerek pecsét töredékei, újkori kézzel alig olvasható magyar nyelvű tárgymegjelölés, levéltári jegyzetek. DL 37487/2. (Uo.).

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus per presentes, quod Andreas, filius Michaelis et Petrus, filius Nicolai, fratres patruales, nobiles de Ogya personaliter in nostri presencia constituti oraculo vive vocis fatebantur eo modo, quod ipsi duas sessiones, videlicet duos lihinius integros in facie possessionis Magyar existentes cum triginta quatuor iugeribus terrarum arabilium ac aliis, secundum ritum possessionis ad ipsos duos lihinius spectantibus, utilitatibus universis provido viro Iakus, iudici civitatis Posoniensis et suis heredibus a die emanacionis presencium per decem annos integros pro viginti marcis denariorum — marcam quamlibet decem pensis computando — plene ab eodem Iakus iudice receptis, ut dicebant, et habitis pignori obligassent seu ad utendum collocassent, ymo obligarunt et collocarunt coram nobis tali condicione interiecta, quod infra ipsius temporis decursum redimere non poterunt, elapso autem ipso termino pro eisdem viginti marcis redimendi habebunt aut alter eorum habebit facultatem. Si vero ipso termino transacto redimere non possent vel non curarent, tunc dictus Iakus, iudex vel sui heredes tamdiu habebunt et possidebunt lihinos annotatos, quousque eis prescripta pecunie quantitas plenarie non fuerit persoluta; assumptentes nichilominus iidem Andreas et Petrus prefatum Iakus iudicem et suos posteros ab omnibus racione dictorum lihinatorum et terrarum molestare

volentibus propriis eorum defensare laboribus et expensis. Datum secundo die festi Beati Michaelis archangeli, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LX^o primo.

49.

1363. szeptember 11.

A győri káptalan előtt egyrésztől Karcvai András és János — akik a megnevezett rokonaikat is képviselték — másrésztől Szászi János és Olgyay László között fogott bírák közbenjárására János testvére, Pál megölése — melynek László bűnrészese volt — ügyében a leírt módon megegyeznek.

Hártán (20,6×9 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 37488/1. (Olgyay cs.). — **Másolata:** DL 37488/2. (Uo.).

Nos, capitulum ecclesie Iauriensis memorie commendamus, quod Andreas, filius Nicolai pro se ac Stephano, fratre suo uterino et aliis propriis suis, item Iohannes, filius Stephani similiter pro se ac Iacobo, fratre suo uterino, necnon Stephano, filio ac pro dominabus Sebe, filia et relicta^a Pauli, filii Stephani, fratris sui, quorum onus super se assumpserunt, nobiles de Karcha parte ab una, item Iohannes, filius Petri de Zaz pro Ladislao, filio Nicolai de Ogya, fratre suo patrueli ex altera coram nobis constituti, per partes communiter propositum extitit in hunc modum, quod quia predictus Ladislaus, filius Nicolai in morte Egidii, filii Nicolai et Pauli, filii Stephani per alios interemptorum particeps et fautor extitisset et super eo inter partes rixe et rancores orte fuissent. Tamen per amicabilem compositionem proborum virorum cum eodem Ladislao, filio Nicolai ad perpetuam concordiam pacis devenissent, eundem Ladislaum suosque posteros reliquissent et dimisissent prorsus in omnio expeditos in causa prenotata, immo reliquerunt et dimiserunt coram nobis huiusmodi vinculo obligacionis adiecto, quod si qua parcium dictam pacis concordiam motu temporum per se vel per proximos retractaret aut infringeret, extunc contra partem alteram in quinquaginta marcis convinceretur eo facto. Datum feria secunda proxima post festum Nativitatis Beate Virginis, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LX^{mo} tercio.

^a Neve tollban maradt.

50.

1366. szeptember 21.

A pozsonyi káptalan Jakab pozsonyi bíró kérésére átírja saját, 1360. szeptember 12-én kelt nyílt oklevelét.

Hártyán (34,9×12,5+5,5 cm). Pecsétje, mely hártýaszalagon függött, elveszett. Hátlapon levéltári jegyzetek. DL 37486. (Olgay cs. lt.). — **Említése:** Pozsonyi kápt., 1379. jan. 10. DL 37490. (Uo.).

Nos^a, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendantes tenore presencium significamus, quibus expedit, universis, quod providus vir Iacobus, iudex Posoniensis coram nobis personaliter comparendo exhibuit nobis quasdam litteras nostras patentes super impignoracione duorum mediorum laneorum in possessione Ogya habiturum sibi facta confectas tenoris infra scripti, petens nos humiliter et devote, ut easdem de verbo ad verbum presentibus nostris litteris privilegialibus transscribi et transsumpti appensioneque nostri sigilli pro eodem confirmari facere dignemur ad cautelam, quarum tenor talis est: *Következik a káptalan 1360. szept. 12-én kiadott oklevele (ld. 47. sz.).* Nos itaque humillimis petitionibus dicti Iacobi, iudicis favorabiliter inclinati pretactas litteras nostras patentes, omni vicio et suspicione carentes, de verbo ad verbum presentibus litteris nostris privilegialibus transscribi et transsumpti faciendo appensioneque dicti sigilli nostri pro eodem et suis heredibus duximus confirmandas ad cautelam. Datum in festo Beati Mathei apostoli et evangeliste, anno Domini M^o CCC^o LX^{mo} sexto.

^a Nagy, egy sor mélységű N iniciálé.

51.

1366. november 27.

A pozsonyi káptalan előtt Margit saját- és unokanővérei nevében bevallja, hogy — nekik leánynegyed, hozomány és jegyajándék címén járó olgyai és magyar birtokrészek okán — fivérei, Olgyay György, Dancs és László őket pénzüleg kielégítették, amiről Györgyöt és fivéreit nyugtatja.

Hártyán (28,8×8,6+3 cm). Hátlapon kerek pecsét töredékei, levéltári jegyzetek. DL 39960. (Olgay cs. lt.).

Nos, capitulum ecclesie Poseniensis memorie commendamus per presentes, quod nobilis domina Margareta vocata, consors Michaelis, filii Andree de Ilka, filia videlicet condam Ladizlai, filii Farcasii de Borsa in sua, item nobilium dominarum Elizabet, relicte Petri, filii Abrahe, Katherine, relicte Nicolai, filii Pauli de Marchamagyar, necnon Elene, consortis Mathie de eadem Borsa, sororum^a suarum uterinarum personis, quarum onus super se assumptendo, si infra <scripta> acceptare nollent cum effectu, coram nobis personaliter comparendo extitit confessa viva voce, quod Georgius, filius Nicolai de Ogya, Danch et Ladizlaus, fratres sui super dote et rebus paraffernalibus ac quarta ipsarum puellari ipsas in possessionibus Ogya et Magyar nuncupatis de iure contingentibus, quas ab eisdem filiis Nicolai ordine iudiciario requirebant, pecunaria solutione, ut dicebant, ipsis facta congruam et condignam impendissent satisfaccionem. Super quibus dote et rebus paraffernalibus ac quarta puellari eadem nobilis domina Margareta suo et dictarum sororum suarum vice et nominibus prefatos Georgium, Danch et Ladizlaus, filios Nicolai ac eorum heredes reddidit et commisit expeditos, absolutos et pariter per omnia ipsis satisfactos coram nobis vigore presencium mediante; assumptens insuper eadem domina Margareta prefatos filios Nicolai et eorum heredes ab inquietacione et molestia prefatarum sororum suarum ac earundem heredum ratione dictarum dotis et rerum paraffernalium ac quarte puellaris temporis in eventu ipsis facienda defendere et expedire propriis suis laboribus et expensis. Datum feria sexta proxima ante festum Beati Andree apostoli, anno Domini M^o CCC^o LX^o sexto.

^a Sorarum-ról javítva.

52.

1369. augusztus 27.

A pozsonyi káptalan előtt Bánkvatai Pál pozsonyi kanonok egy birtokrészt 30 széles bécsi dénármárkáért Jakab pozsonyi bírónak a leírt feltételek mellett elzálogosít.

Alul chirographált (ABC) lyukas hátyán (27×9+2 cm), elmosódott írással. Sérült pecsétje zöld-fehér zsinóron függött, már leszakadt az oklevélről. DL 37489. (Olgyay cs. lt.).

Nos, capitulum ecc[lesie Pisoniensis] memorie commendantes tenore [presencium] significamus, quibus [exped]it, un[iversis, quod] magister [Pa]ulus, filius [Petri¹ || de] Bankuata, [socius] et [conca]nonicus noster, coram nobis personaliter comparendo [fatebatur] [in h]unc [modum], quod [ipse] pro [exped]iend[is quibusdam] || suis necessitatibus ad [presens ipsum urgentibus] quandam particulam terre [sue empticie ad] possessionem [...] vocatam ad[iacentem mediante]bus || aliis litteris nostris, [ut] asserebat, per Nicolaum, filium Oliverii [s]ibi pig[no]ri [obligatam c]um omni[b]us suis utilitatibus et pertinenciis [uni]versis, quocumque nomine [censeantur], provido viro I[aco]bo, iudici [Pisoniensis] et s[uis heredibus] pro triginta [mar]cis denariorum [latorum Viennensium] plene per eundem sibi d[atis, sicut retulit], et persolutis pignori obli[ga]sset seu [ad utendum] collocasset, immo obligavit et [colloc]avit coram nobis tali condi[cione mediante, quod quan]documque prefatus magister Paulus vel aliqui ex co[gnat]is et proximis ipsius Nic[ola]i, filii Oliverii predictam particulam [terre ab eodem Iacobo], iudice vel suis heredibus re[d]imere voluerit, tunc semper [pro predictis viginti] marc[is denarioum latorum V]iennensium redimendi] haberent facultatem; assumpmens nich[ilomi]nus prefatus magister [Paul]us e[un]dem Iac[obum iudicem] et suos here[des] ab [omnibus] medio tempore ratione dicte [particu]le [terr]e [mo]lestare volentibus [defende]re et [expe]dire propriis suis laboribus et [expensis. In cu]ius rei memoriam presentes [concessimus litteras nostras] pendentis [sigilli nostri] mu[nimine robo]ratas et alphabeto [intercisas]. Datum feria secunda proxima ante festum Dec[ollacionis] Sancti Iohannis [Baptiste, anno Domini M^o] CCC^o LX^{mo} nono.

¹ *Pál apja Péter volt, ld. pl. DL 41722.*

Meg.: Az oklevél rossz állapota miatt szinte alig akad tisztán kivehető szó. Szövegét nehézségek árán sikerült részben rekonstruálni, de, sajnos, a lényeges részt — ti. hogy melyik birtokrészről van szó — nem. A káptalan itt említett oklevelét, mellyel Olivér fia Miklós a birtokrészt Pálnak elzálogosította, nem találtam meg. Mivelhogy nem ismerjük sem a keltezését, sem a tartalmát, ezért nem adok róla külön regesztát.

53.

1374. november 8.

A pozsonyi káptalan előtt Sápi János saját és testvére, György nevében (Olgay) Péter özvegyét, (Erzsébetet) — aki lánytestvérük — nyugtatja, hogy arra a javakra vonatkozólag, melyeket apjuk rá hagyott megörzésre, kielégítette.

Három részre szakadt papíron ([23,3]×11,3 cm). Hátlapon kerek pecsét töredékei; levéltári jegyzetek. DL 39962/1. (Olgay cs. lt.). — **Másolata:** DL 39962/2. (Uo.).

Nos, capitulum ecclesie Poso[niens]is memorie commendamus per presentes, quod Iohannes, [fi]lius Ladislai de Saap in sua et Georgii, fratris sui uter[in]i, cuius onus et gravamen super se assummebat, personis coram nobis personaliter comparendo extitit confessus oraculo vive vocis in hunc modum, quod nobilis domina, relictam condam Petri, filii Nicolai, nunc vero consors Ladislai, filii Nicolai de Ogya [s]uper omnibus rebus et bonis suis — quocumque nomine eadem [v]ocitentur, a predicto Ladislao, parte suo ad eandem dominam apportatis et eidem ad conservandum assignatis — per ordinacionem et compositionem proborum et nobilium virorum sibi congruam et condignam impendisset satisfacionem. Super quibus quidem bonis et rebus prefatus Iohannes, filius Ladislai in sua et predicti Georgii, fratris sui personis prefatam nobilem dominam, relictam ipsius Petri, [fil]ii Nicolai et suos heredes reddidit et commisit expeditos, solutos et per omnia sibi satisfactos coram nobis vigore presencium mediante. Datum in octavis festi Omnium Sanctorum, anno Domini M^o C[C]C^o LXX^o quarto.

Megj.: Hogy az itt szereplő Miklós fia Péter Olgay volt, valamint hogy özvegyét Erzsébetnek hívták, ld. 55. sz.

54.

1375. május 8.

A pozsonyi káptalan előtt Olgay András bevallja, hogy szükségből Vatai János-tól 30 dénármárkát a vázolt feltételek mellett kölcsönvett, amiért neki 20 évre zálogba adta egyházasmagyari birtokrészét.

Lyukas és vízfoltos hártán (30,4×9,6 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 39961. (Olgay cs. lt.).

Nos, capitulum Posoniensis ecclesie memorie commendamus, quod Andreas, filius Michaelis, filii Alberti de Ogya coram nobis personaliter constitutus per eundem confessum extitit et relatatum ministerio vive vocis in hunc modum, quod ipse pro quibusdam suis necessitatibus ipsum ad presens nimium urgentibus a Iohanne, filio Petri de Vata triginta marcas denariorum — quamlibet marcam decem pensis computando — accepisset, pro quibus porcionem suam possessionariam in possessione Eghazasmagyar vocata habitam, prout et quantum ipsum contingit, cum omnibus suis utilitatibus et pertinenciis universis a festo Beati Iacobi apostoli proxime venturo¹ usque vigesimam revolucionem annualem eiusdem termini eidem pignori obligasset et obligavit nostri in presencia [ta]lli modo, quod si ipsum medio tempore absque heredum solacio, quod absit, decedere contingeret, extunc nullus suorum proximorum seu cognatorum redimere valerint ab eodem, sed completis ipsis viginti annis idem Iohannes, filius Petri ipsam porcionem possessionariam sine strepitu iudicii difficultateque absque omni sibi aut proprio filio r[e]habit]a sua pecunia remittere et resignare tenerentur; assumptendo ipsum Iohannem, filium Petri ab omnibus previa ratione molestare volentibus suis lab[oribus] propriis et expensis expedire vigore presencium mediante. Datum feria tercia se[qu] octo die festi Beatorum Philippi et Iacobi apostolorum, anno Domini millesimo [CCC]^{mo} sep[tu]agesimo quinto.

¹ [1375.] júl. 25.

55.

1378. szeptember 24.

A pozsonyi káptalan előtt Olgyay László felesége, Erzsébet és első férjétől, Pétertől született fiai, Miklós és Jakab eltávolítják Olgyay Andrászt és lánytestvérét, Erzsébetet, olgyai és egyházasmagyar örökölt birtokaik eladásától, másokat pedig azok megvételétől.

Hártyán (24,9×10,5 cm). Hátlapon kerek pecsét nyoma, levéltári jegyzetek. DL 39963/1. (Olgyay cs. lt.). — **Másolata:** DL 39963/2. (Uo.), rövidítve.

Nos, capitulum ecclesie Posoniensis memorie commendamus per presentes, quod domina Elizabet, consors Ladislai filii Nicolai de Ogya, item Nicolaus et Iacobus, filii eiusdem domine Elizabet, a Petro, priori marito suo de dicta Ogya procreati personaliter coram nobis constituti per modum protestacionis et prohibicionis

nobis significare curarunt, quod, prout ipsi percepissent, Andreas, filius Michaelis de eadem Ogya, proximus et consanguineus ipsorum, necnon domina Elizabet, soror ipsius Andree, consors Iohannis, filii Petri de Zaz possessionarias ipsorum porciones in possessionibus predictae Ogya et Ighazasmagiar hereditario iure ipsos tangentes vendere et ab eis alienare niterentur, ob hoc predictos Andream et dominam Elizabet non a pignorationis titulo cuiuspiam obligatione prohiberent, sed eosdem a perpetuali vendicione et ab eis alienacione, alios quoque quoslibet ementes ab empicione et quovis colore requisito se intrusione in easdem quomodocumque facta vel fienda prohibuissent et prohibuerunt coram nobis contradicendo factaque huiusmodi protestacione et prohibicione a nobis litteras nostras sibi dari postularunt, quas dedimus eisdem lege regni requirente. Datum feria sexta proxima ante festum Beati Michaelis archangeli, anno Domini M^o CCC^o LXX^o octavo.



Tartalom

Histográfia

Buják Gábor

A szepesi és pozsonyi prépostságok korai története a szlovák historiográfiában 3

Tanulmányok

Czövek Zoltán

Szentlászlói Osvát zágrábi püspök 1499. évi végrendeletének végrehajtása 53

Ribi András

propter multitudinem hospitem

A fehérvári keresztes (johannita) konvent mint ispotály a középkorban 71

Közlemények

Kiss Gábor

A conservatores hivatala, mint a pápai küldöttbíráskodás sajátos megjelenése az érett középkorban 91

Forrásközlések

Csiba Balázs

Az Olgyay család levéltárának oklevelei 1250–1378 103

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.